
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 11/2014

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Почтовий М.М. Стадії, критерії ефективності, форми та функції правової політики держави: співвідношення понять у загальній теорії держави і права 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Лотюк О.С. Співвідношення громадянського суспільства та держави в Європейському Союзі, Туреччині та Україні 13

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Галущенко Г.В. Роль судів вищої інстанції щодо застосування іноземного права 19

Матвійчук А.О. Відшкодування шкоди, завданої порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище: проблемні питання 25

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Буцько О.В. Витоки, історія кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах 39

Волкова Т.І. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст.249 КК України 50

Звоненко О.О. Кримінально-правові засади порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху 70

Мельниченко В.Л. Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 250 КК України 77

Ольховенко О.І. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків 87

Орлов Ю.В. Соціально-правова обумовленість злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму 105

Савенкова Т.Г. Предмет злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення 125

КРИМІНОЛОГІЯ

Ілляшенко О.В. Стан та тенденції незаконної торгівлі органами та тканинами людини в Україні 146

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Самодін А.В. Кримінальний процесуальний статус особи, відповідальної за перебування затриманих 156

Симчук А.С. Джерела відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення до початку судової реформи 1864 року 164

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Потильчак О.І. Добір та підготовка суддів: аналіз міжнародно-правових актів зарубіжного та відчизняного законодавства 173

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Рапаєва М.В. Суїцид у постіндустріальному суспільстві: причини виникнення та засоби протидії 181

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Сервецький І.В. Екстремологія нова галузь юридичної науки: історичний аспект 189

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 11/2014

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Почтовый М.Н. Стадии, критерии эффективности, формы и функции правовой политики государства: соотношение понятий в общей теории государства и права 7

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Лотюк О.С. Соотношение гражданского общества и государства в Европейском союзе, Турции и Украины 13

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Галущенко Г.В. Роль судов высшей инстанции относительно применения иностранного права 19

Матвейчук А.А. Возмещение вреда, причиненного нарушением личного неимущественного права на безопасную окружающую природную среду: проблемные вопросы 25

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Буцко А.В. Истоки, история уголовной ответственности за незаконное завладение землями водного фонда в особо крупных размерах 39

Волкова Т.И. Социально-правовая обусловленность преступления, предусмотренного ст.249 УК Украины 50

Звоненко Е.А. Уголовно-правовые основы нарушения правил, норм и стандартов, касающихся обеспечения дорожного движения 70

Мельниченко В. Л. Непосредственный объект преступления, предусмотренного ст.250 УК Украины 77

Ольховенко А.И. Социально-правовая обусловленность уголовно-правового запрета отказа свидетеля от дачи показаний или отказа эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязанностей 87

Орлов Ю.В. Социально-правовая обусловленность преступления незаконное уничтожение избирательной документации или документов референдума 105

Савенкова Т.Г. Предмет преступления сокрытие или искажение сведений об экологическом состоянии или заболеваемости населения 125

КРИМИНОЛОГИЯ

Ильяшенко А.В. Состояние и тенденции незаконной торговли органами и тканями человека в Украине 146

УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО

Самодин А.В. Уголовный процессуальный статус лица, ответственного за содержание задержанных 156

Симчук А.С. Источники сведений, указывающие на совершение уголовного правонарушения до начала судебной реформы 1864 года 164

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Потыльчак А.И. Отбор и подготовка судей: анализ международно-правовых актов зарубежного и отечественного законодательства 173

СОЦИОЛОГИЯ ПРАВА

Рапаева М.В. Суицид в постиндустриальном обществе: причины возникновения и способы противодействия 181

ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ

Сервецкий И.В. Экстремология новая отрасль юридической науки: исторический аспект 189

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 11/2014

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Pochtovyi Maxim. The stage, performance criteria of form and function of legal policy: the ratio of the concepts in the general theory of law 7

CONSTITUTIONAL LAW

Olga Lotyuk. The relation between civil society and the state in European Union, Turkey and Ukraine 13

CIVIL LAW

Galushenko G.V. The role of higher courts on the application of a foreign-law 19

Matviichuk A.O. Redress of an Injury, Done by Infringement of a Personal Non-property Right to Safe Natural Environment 25

CRIMINAL LAW

Butsko O.V. Origins, history of criminal liability for misappropriation of lands of water fund in a large scale 39

Volkova T. Socio-legal conditionality of the offense under Article 249 of Criminal Code of Ukraine 50

Zvonenko E. Criminal legal basis of violation of the rules, regulations and standards relating to road safety 70

Melnichenko V.L. The immediate object of the crime under Art. 250 of the Criminal Code of Ukraine 77

Olhovenko A.I. Socio-legal stipulation of criminal law prohibition of refusal of a witness to testify or denial of an expert or interpreter to perform their duties 87

Orlov Yury. Social and legal conditionality of a crime illegal destruction of election documentation or referendum documents 105

Savenkova T.G. Subject crime concealment or misrepresentation of information on environmental conditions or morbidity 125

CRIMINOLOGY

Iliashenko Oleksiy. Status and trends of illegal trade in human organs and tissues in Ukraine 146

CRIMINAL PROCEDURE LAW

Samodin A.V. Criminal procedural status of the person responsible for the maintenance of detainees 156

Symchuk A.S. The sources of data indicating commission of a criminal offense prior to judicial reform of 1864 164

INTERNATIONAL LAW

Potylchak Alexander. Selection and training of judges: an analysis of international legal instruments, foreign and domestic legislation 173

SOCIOLOGY OF LAW

Rapaieva M.V. Suicide in post-industrial society: causes and remedies 181

DISCUSSIONS AND DEBATE

Servetsky I.V. Ekstremologiya new branch of legal science: historical aspects 189

**СТАДІЇ, КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ, ФОРМИ
ТА ФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ
У ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

М.М. Почтовий

*доцент кафедри теорії та історії
держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день правова політика виступає як державно-правовий феномен, одна з найбільш пріоритетних функцій розвитку українського суспільства і держави. Підтвердженням цього є сучасна «політична напруженість» у країні та пов'язані з нею державно-правові явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі даного дослідження науковим підґрунтям стали роботи таких вчених, як: А. Дунаєв, О. Зайчук, Г. Іваненко, А. Коробова, І. Луцький, Н. Оніщенко та інших.

Мета статті є формулювання понять «стадії», «критерії ефективності», «форми», «функції» в аспекті, зокрема правової політики держави, та аналіз взаємозв'язку цих категорій між собою.

Основні результати дослідження. Будь-яка правова діяльність, наукова чи практична, має своїм підґрунтям дослідження понять та категорій. Під час викладання навчальних дисциплін теоретико-правового циклу задля характеристики державно-правових явищ необхідно чітко розмежовувати поняття «стадії», «критерії ефективності», «форми», «функції» в аспекті правової політики, в цілому та держави, зокрема.

У контексті дослідження питань, пов'язаних із формуванням та реалізацією правової політики держави, на наш погляд, найбільш коректним є використання поняття «стадії» як частини шляху, дистанції [1, с. 1415]. С. Ожегов тлумачить поняття «стадії» як окремого моменту, частини якого-небудь процесу [2, с. 910].

Отже, обидва трактування зводяться до того, що стадія є елементом цілого явища чи процесу. Говорити про стадію окремо як про самостійний об'єкт дослідження неможливо, тому що він асоціюється як елемент певної ланцюгової діяльності. З іншого боку, використовуючи для характеристики суспільних явищ поняття «стадія», завжди виникають асоціації із комплексними процесами.

Екстраполюючи дану тезу на правову політику держави можна з впевненістю зазначити, що сукупність ідей, завдань, програм і методів у будь-якому випадку повинна бути реалізована відповідно до певної процедури, що має враховувати черговість свого розвитку та функціонування, тобто перехід від одних явищ та процесів до інших відбувається послідовно.

Поняття «стадії» слід відрізнити від «форми» та «функції». Під формою розуміється зовнішній вираз змісту чого-небудь [1, с. 1287]; спосіб існування змісту, невід'ємного від нього та виступаючим засобом його вираження (єдність форми і змісту) [2, с. 853].

Тобто форма допомагає матеріалізувати зміст явищ та процесів. Однак, для повноти дослідження проблематики правової політики держави однієї матеріалізації недостатньо, тому що форма не дає можливості спрогнозувати розвиток правової політики в майбутньому, вона лише дозволяє визначити як саме може здійснюватись правова політика держави. Нам же необхідно, окрім цього, також з'ясувати послідовний та комплексний характер процесів функціонування самої правової політики як явища. Для цього доречно вести мову про систему стадій, черговість зміни або проходження яких, дозволяє досягти стратегічної мети – розвитку пріоритетних напрямів правової політики держави.

У зв'язку з цим, нам здається помилковим твердження О. Коробової, яка зазначає, що для «...обозначения путей, направлений, каналов, по которым претворяется в жизнь, осуществляется правовая политика, обоснованно использование выражения «формы реализации»... [3, с. 114]. Подібне трактування стосовно здійснення правової політики допускає і А. Дунаєв. Він також використовує поняття «форми реалізації» з метою розкриття діяльності політики у сфері права [4, с. 76].

І. Луцький під формами реалізації правової політики розуміє сукупність об'єктивно виражених, взаємозалежних відносин, урегульованих на основі права за допомогою політичних засобів, прийомів для досягнення конкретних цілей формування й розвитку правової, соціальної, демократичної держави, правління права й верховенства закону [5, с. 44].

З думками О. Коробової, А. Дунаєва та І. Луцького можна погодитись в аспекті розуміння того, що правова політика повинна мати зовнішні форми прояву. Однак, використання терміну «форма» позбавляє правову політику держави та діяльність, пов'язану з нею, внутрішніх властивостей: змісту, структурованості, впорядкованості, логічності переходу від одних явищ і процесів до інших, а, натомість, вносить хаос при її втіленні в життя. Форма лише називає діяльність, а не визначає її подальший розвиток. У зв'язку з цим, ми переконані, що вживання терміну «стадія» стосовно правової політики держави є більш доречним та коректним з огляду на важливість та масштабність розповсюдження даного явища. Словосполучення «стадії правової політики держави» відразу дозволяє уявити своєрідну схему дій, з певною послідовністю кроків. Оскільки саме від правової політики держави залежить повнота втілення інтересів суспільства, розвитку країни, економічних, соціальних, технічних та інших процесів, з боку науковців-правознавців неприпустимо

обмежитись лише використанням (поняття «форми») її діяльності. Правовій політиці держави необхідно відразу надавати статус системного явища, що обумовлено використанням терміну «стадії» при її характеристиці.

Дуже близьким за змістом до «форми» є поняття «функції», яке також часто використовується при дослідженні правових та політичних явищ в країні. Функції держави – це основні напрями діяльності держави, в яких знаходять свій вираз її сутність, завдання і цілі [6, с. 396].

Тобто, вживання терміну «функції» разом з правовою політикою держави дає розуміння її основних напрямів реалізації. Про системність та структурованість тут не йдеться. Знову ж таки, в даному аспекті будуть виділені сфери діяльності, в яких правова політика держави може чи повинна здійснюватись. Доречним, на нашу думку, є вживання словосполучення «функції політики держави». За даного формулювання вона може бути економічною, правовою, соціальною, технічною, інформаційною, військовою тощо. Однак, у контексті предмета нашої наукової статті, слід говорити не про те, в яких напрямках чи яких формах реалізовувати правову політику держави, а про те – яким чином втілювати її в життя.

Так, на думку Г. Іваненко: «правовая политика современной Украины должна иметь несколько составляющих: 1) правотворческую, которая воплощается в основном, в принятии, изменении и отмене нормативных актов и нормативных договоров. Главная проблема здесь состоит не в количестве юридических документов, а в том, чтобы они представляли собой единую систему; 2) правоприменительная, преимущественно используется в правоприменительных актах, документах индивидуального, персонифицированного характера. Особенностью этой формы является то, что в современных условиях расширился субъектный состав правоприменения. Так, в настоящее время, право все чаще применяют и негосударственные структуры, органы местного самоуправления, руководители частных фирм, банков, общественных объединений и т.п.; 3) правоинтерпретационная, воплощается прежде всего в актах официального толкования правовых норм (интерпретационных актах). Особенность данной составляющей в том, что она связана с формированием прецедентного права; 4) доктринальная – используется в проектах правовых актов, в научном предвидении развития юридических ситуаций. Юридическая наука является важнейшим направлением правовой политики, так как юридические воззрения и концепции чрезвычайно необходимы для совершенствования конституционной модели правового государства; 5) правообучающая – проявляется в подготовке юристов нового поколения, готовых творчески действовать в новой политико-правовой системе» [7, с. 55–56].

На думку В. Тація, розбудова незалежної правової держави в Україні передбачає розробку й реалізацію державної правової політики в чотирьох основних напрямках: 1) законотворчість; 2) політика в сфері правозастосовчої діяльності та нагляду за виконанням законів та інших нормативних актів; 3) політика в сфері правового виховання; 4) політика в сфері кадрового забезпечення правових реформ і насамперед правоохоронних органів, юстиції, усіх структур судової влади [8, с. 8 – 9].

А. Малько та К. Шундіков виділили такі основні напрямки (форми реалізації) правової політики: 1) правотворчість; 2) правозастосування; 3) правоінтерпретація; 4) доктрина; 5) правоосвіта [9, с. 16]. І. Сезонова, К. Оробець вважають, що основними напрямками кримінальної політики слід визнавати: 1) законотворчість (у найбільш широкому розумінні); 2) правозастосування і нагляд за додержанням законності; 3) правовиховання громадян; 4) правоустановчий напрямок (утворення та перетворення державних інститутів), робота з кадрами; 5) наукові (доктринальні) дослідження; 6) стиль і способи взаємодії (засоби впливу) із засудженими [10, с. 68].

Із вищевикладеного слідує, що немає єдиної позиції стосовно досліджуваних елементів, є лише часткова спільність ідей. На наш погляд, проблема полягає ще і в тому, як автори це все називають. Вище за текстом ми обґрунтували власну позицію щодо коректності вживання поняття «стадій» правової політики.

Поряд з цим, для окреслення всіх динамічних процесів, з якими нами пов'язується правова політика держави, автором пропонується використовувати поряд зі стадіями термін «критерії ефективності» правової політики держави. Так, під останніми розуміються умови, які сприяють настанню суспільно-корисних наслідків, забезпечують досягнення позитивного результату. Обрання нами саме такої конструкції для обґрунтування процесу функціонування правової політики держави обумовлено тим, що не завжди професійну діяльність суб'єктів можна відносити в окрему стадію, інколи такий процес є її продовженням і сприяє вдосконаленню роботи у визначеному напрямі.

На наш погляд, в якості стадій правової політики держави слід виділяти правотворчість та правореалізацію, а як критерії ефективності – юридичну практику та правове виховання.

Висновки. Аналіз юридичної літератури засвідчив той факт, що у загальній теорії держави і права поняття «стадій», «критерії ефективності», «форми», «функції» не розмежовані за змістом та особливостями змістового навантаження і часто використовуються як синоніми. Екстраполюючи їх в площину правової політики держави автор аргументував власні пропозиції щодо аспектів співвідношення вказаних понять між собою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. [глав. ред. А. Прохоров]. – М. : Большая Российская энциклопедия; СПб.: «Норинт», 2002. – 1456 с.

2. *Ожегов С.* Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Шведовой. – 22-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1990. – 921 с.

3. *Коробова А.* Правовая политика: понятие, формы реализации, приоритеты в современной России: дис. ... канд.юр.наук: 12.00.01 / Коробова Александра Петровна. – Самара, 2000. – 275 с.

4. *Дунаев А.* Правовая политика субъектов Российской Федерации : вопросы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Дунаев Андрей Викторович. – Тамбов, 2006. – 173 с.

5. Луцький І. Реалізація основних форм правової політики в Україні / А. Луцький, М. Луцький, О. Каленюк та ін. // Економіка та держава. – 2008. – № 4. – С. 44–45.

6. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): Навч. посіб. / За ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.

7. Іваненко Г. Конституційна модель правового государства: пути ее совершенствования и реализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13 / Іваненко Галина Васильевна. – Одеса, 2002. – 177 с.

8. Ладиченко В. Правова політика у сфері формування нової парадигми відносин держави і особи / В. Ладиченко // Держава і право: Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 34. – С. 17–24.

9. Андрущенко Т. Європейська політика України: проблеми формування та реалізації: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Андрущенко Тетяна Вікторівна. – Харків, 2003. – 167 с.

10. Сезонова І., Оробець К. Правова політика держави в боротьбі зі злочинністю / І. Сезонова, К. Оробець // Форум права. – 2005. – № 1. – С. 65–69.

Почтовий М.М. Стадії, критерії ефективності, форми та функції правової політики держави: співвідношення понять у загальній теорії держави і права

Дана стаття присвячена аналізу деяких понять у загальній теорії держави і права, які в юридичній літературі не розмежовані за змістом та особливостями змістового навантаження і часто використовуються як синоніми. Спочатку автор аналізує поняття «стадії», «критерії ефективності», «форми», «функції», екстраполює їх в площину правової політики держави, аргументуючи при цьому власну позицію. Насамкінець пропонуються варіанти використання саме «стадій» та «критеріїв ефективності» в аспекті аналізу процесу формування та реалізації правової політики держави.

Ключові слова: *стадії, критерії ефективності, форми, функції, правова політика держави, співвідношення.*

Почтовый М.Н. Стадии, критерии эффективности, формы и функции правовой политики государства: соотношение понятий в общей теории государства и права

Данная статья посвящена анализу некоторых понятий в общей теории государства и права, в юридической литературе не разграничены по содержанию и особенностями смысловой нагрузки и нередко используются как синонимы. Сначала автор анализирует понятие «стадии», «критерии эффективности», «формы», «функции», экстраполирует их в плоскость правовой политики государства, аргументируя при этом собственную позицию. Наконец предлагаются варианты подключения «стадий» и «критериев эффективности» в аспекте анализа процесса формирования и реализации правовой политики государства.

Ключевые слова: *стадии, критерии эффективности, формы, функции, правовая политика государства, соотношение.*

Pochtovy Maxim. The stage, performance criteria of form and function of legal policy: the ratio of the concepts in the general theory of law

This paper focuses on the analysis of some concepts in the general theory of law, which in the legal literature has delineated the content and features of the semantic load and

are often used interchangeably. At first, the author analyzes the concept of «stage», «performance criteria», «shape «function», extrapolates them into the sphere of legal policy, while arguing their positions. Finally, it offers options to use «stages» and «performance criteria» in term of analysis of the process of formation and implementation of legal policy.

Key words: *stage, performance criteria, forms, functions, legal policy, the ratio.*

Стаття надійшла до редакції 26.09.2014.

**THE RELATION BETWEEN CIVIL SOCIETY
AND THE STATE IN EUROPEAN UNION,
TURKEY AND UKRAINE**

Olga Lotyuk

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Constitutional Law
Kiev National University of Taras Shevchenko*

Formulation of the problem. Interest mediation between society and the state is one of the crucial elements of the democratic process. In democracies, citizens organize in order to express and defend their social interests. Civil Society has become a paradigmatic concept in the European integration process.

Analysis of the main research and publications. Ukraine has as its reference point the European Union. Turkey is the nearest neighbor sea. Turkey is an officially secular republic, yet in recent years it has been ruled by a party with roots in political Islam, has moved closer to the Muslim world in foreign policy, has seen the growth of individual religiosity, and has witnessed a preponderance of religiously oriented civic associations and charities.

In traditional foreign literature on civil society, political parties are not thought of as part of civil society. They are either part of the regime or they are the «government in waiting», hoping to be elected. It is suggested that political parties are driven by a desire to govern, rather than by a desire to associate for common objectives as do civil society organizations. But political parties are also a means to channel people's aspirations and if they are unable to perform this function, civil society is the loser.

The main results of the study. When the European Union (EU) developed a strategy to draw the countries of Eastern Europe closer to the prospect of European integration, the issue of civil society development was a significant element of the demanding criteria of Europeanization as set by the Copenhagen criteria, which required aspirant states to have stable institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for minorities, a functioning market economy and the ability to take on the obligations of EU law [1, p. 381]. In this context, the conditionality mechanism associated with a well functioning civil society seems to have proven to be effective in the case of the countries of the so-called fifth enlargement [2, p. 93-94].

Historically, civil society emerges as an important factor in western-style modernization processes.

In Turkey where such a modernization process was initiated with significant political will, civil society is often discussed within the framework of a «continuous tradition of strong government in opposition to a weak civil society» (Heper, 1985, 1994; Göle, 1994; Toprak, 1996; Keyman ve İçduygu, 2005).

On the other hand, the extent to which this duality, which is the product of a certain ideology and framework for modernisation, truly reflects Turkey civil society has also been questioned. Within these arguments, there have been certain claims that in a rapidly globalising world with a variety of modernisation processes, it would be possible to find different historical and societal experiences of civil society co-existing in the same space (Kalaycıoğlu, 2002; Keymanve İçduygu, 2003; Şimşek 2004).

Civil society in Turkey has been revitalized as a result of several internal and external factors, especially in the post-1980 era, and has gained prominence in academic, social and political discourse. As the numbers of civil society actors in the country increases, they have also become important actors for social change [3, p. 45].

To our mind, function of civil society are the main areas and types of targeted legitimate influence of its institutions and individual members of the development of society, the formation of domestic and foreign policy.

At the same time, the political system has become increasingly democratic, and the country continues to seek accession to the European Union [4, p. 1-2].

In Turkey civil society become as an area of associational life with diverse social, economic and political functions. Starting from the late 1990s and throughout the 2000s, civil society in Turkey has been predominantly portrayed through this approach.

Civil society in Turkey has diverse functions:

- (a) Civil society is perceived to be an effective agent in solving social problems,
- (b) It cooperates with government and other actors to solve these problems
- (c) It thus facilitates effective and active citizenship
- (d) Contributes to the wellbeing of liberal democracy by facilitating direct and daily participation
- (e) Brings efficiency, transparency and legitimacy to state functions through this constant participation
- (f) Creates an environment for discussion and reflection among economic, social and political actors.

There are six major civil society organizations legal structures in Turkey: (a) associations, (b) foundations, (c) trade unions, (d) chambers, (e) cooperatives and (f) federations and confederations [3, p. 46].

Historically, the development of oppositional civil society in Turkey was stifled by the nation-building goals of the strong state apparatus and especially by several military interventions. Just as there was a desire to regulate religion among the republican elites of Turkey, there was a desire to control and regulate civil society as well. The secular nationalist military, bureaucracy, and judiciary controlled social, political, and cultural development in Turkey.

Civil society groups that tried to challenge the central state authority faced marginalization into the periphery of power and suppression by state authorities; this was especially true for the religiously oriented groups.

Through participation in elections, representation in parliaments and participation in democratically elected governments, they sought to implement social and political reforms. By their origins but also by their parliamentary orientation, and the desire to achieve public office, until today the political parties are positioned between civil society, parliament and government.

Comparative research often has problems in agreeing on a common vocabulary and in identifying equivalence. For the purposes of this theme, we may want to work with a minimal definition of political parties as political organizations that compete in elections on a regular basis and maintain some form of internal structures (e.g., party executives, party conferences, membership branches). Following Alfred Stephan's usage, polity wide parties are parties that organize and compete across the whole of the territory (or most of it), while non-polity wide parties, which may or may not have an ethno-nationalist agenda, are restricted to specific regions [5].

We should keep a clear analytical distinction between party organizations and party systems. The latter refers to the patterns of interaction resulting from inter-party competition.

With respect to civil society, we propose to make a similar distinction between the system of civil society organizations and the territorial structures of individual organizations and associations within civil society. We suggest to employ a wide definition of civil society as a «set of self organized intermediary groups» (P. Schmitter). Civil society comprises a diverse spectrum of voluntary associations, which are organizing around shared interests, objectives and values. This spectrum includes organizations and groups which strongly vary in their degree of formality, autonomy and power.

Civil society associations include, for example, trade unions, professional and business organizations, churches and clerical groups, advocacy groups in areas like the environment, equality and liberal freedom, and social movements.

In a certain way, political parties can be considered as political organizations of the civil society that aggregate the interests of a particular group (or several groups), articulate and represent them. Through participation in democratic elections, they are anxious to present these interests to the representative and formal institutions of politics.

Links between civil society organizations and political parties vary from country to country. While civil society discourse in Europe and North America is biased against NGOs and social movement groups participating in political parties, the same groups are playing key roles in building new political parties in Latin America and elsewhere. In the Philippines, for example, social movements and NGOs are active within parties. In Indonesia, the weakness of social movements may require that NGOs concentrate at this time on helping to build strong peoples' organizations [6, p. 65].

While it is necessary to encourage cooperation between parties and civil society organizations, it's important to recognize the differences between the two sectors. The distance between them is necessary and healthy.

Civil society should not be subordinate to parties, and it's a mistake to wrap the party sector into an undifferentiated concept of civil society. They have distinct functions that change depending on the political conditions. We should find effective ways to aid them both and, where necessary, to foster their close collaboration. But we need to respect their autonomy and help them realize their own democratic objectives [7].

Both political parties and civil society actors are important when linking the state to civil society. It may cause confusion as it is sometimes difficult to distinguish between civil society organizations and political parties. An old rule of thumb is that parties are in the business of winning elections and wielding power while civil society organizations are not holds true. For the most part, civil society actors do not contest elections and their rationale is to act on behalf of particular interests and articulate their demands. However, in reality things are more complex and occasionally even civil society groups put candidates up for election [8, p.6].

Doherty captures this point very well: "A dynamic civil society fosters many elements essential to democracy: participation, accountability, and sustainable political reform. Civil society organizations contribute to the shaping of policy making technical expertise available for policy formulators and by exerting pressure on governments and political institutions. They encourage citizen participation and promote civic education. They provide leadership training and opportunities for the young and marginalized and act as a vehicle for their participation in civic life when working through political parties may not be the best option" [9].

A quick look at the roles frequently attributed to civil society organizations and political parties reveals great overlap. Wading through the muddy waters between the distinction of political parties and civil society organizations a summary of their functions in the process of democratic consolidation is outlined below.

Civil society organizations offer an important contribution to the political process and to the stabilization of democracy in each society. The higher number and increased importance of civil society organizations all over the world prove that practically everywhere a significant proportion of citizens wishes to take part in political processes. But even in the area of civil society organizations similar tendencies as for political parties can be observed: traditionally strong institutions like the labour unions are nowadays weakened; the multitude of organizations is not necessarily proof of stronger influence, but an indication of their fragmentation; many of those organizations are neither transparent nor do they respect the democratic rules in their internal procedures; they are usually rather weak in terms of organization and rarely accomplish long-term relations with their members; identification with them is often ephemeral. Thus, the demobilization of the parties is only partly compensated by the civil social organizations [6, p. 63-64].

At article 1 of the Law of Ukraine from 05.04.2001 № 2365-III «On political parties of Ukraine» citizens' right to freely associate in political parties to exercise and protect their rights and liberties, and to satisfy their political, economic, social,

cultural, and other interests is determined and guaranteed by the Constitution of Ukraine. Restrictions on this right are allowed pursuant to the Constitution of Ukraine in the interests of national security, public order, health care, or so as to protect the rights and freedoms of other peoples, as well as in other cases envisaged by the Constitution of Ukraine. No-one shall be forced to join a political party or restricted in voluntarily withdrawing from a political party. Party affiliation or non-affiliation shall not warrant any restrictions of [civil] rights and liberties or any benefits or privileges on the part of the state. Any restrictions in terms of political party membership shall be the sole prerogative of the Constitution and [other] laws of Ukraine.

A political party shall be understood as a legally registered voluntary association of citizens adhering to a certain national social development program, aimed at assisting in the formation and expression of citizens' political will, participating in elections and other political events.

Only citizens with a right to vote under the Constitution of Ukraine shall be eligible as members of political parties. A citizen shall be a member of only one political party at a time. The following persons shall not be eligible: (1) judges; (2) officials of the public prosecutor's office; (3) officials of bodies of the Interior; (4) officials/officers of the Security Service of Ukraine [SBU]; (5) servicemen.

Members of political parties shall terminate their membership while occupying any of the above posts/ranks/positions.

The procedures of joining a political party, suspending or terminating membership shall be determined by that party's statute/charter.

Political party membership shall be attested. A compulsory condition of such attested membership shall be a Ukrainian citizen's statement submitted to a given party's statutory body and expressing that citizen's desire to become a member of that party.

The form of attesting [recording] political party membership shall be determined by a given party's statute/charter.

No political party structures shall be formed within the executive, judicial or local self-government authorities, military units, state enterprises, institutions of learning, and other government-run institutions and organizations.

Conclusion. The idea of civil society plays an important role in the European Union, Ukraine and Turkey. Admittedly, a developed civil society is a favorable sign of social life in any country. There are many European NGO platforms and coordination between them. Founded in particular that civil society in Ukraine and Turkey – is contact group and social platform that brings together different organizations. Such institutions have social goals. The current European Commission seeks to improve the mechanisms for consultation with civil society. In Turkey, Ukraine and civil society has become a region of associative life of different social, economic and political functions.

BIBLIOGRAPHY

1. Ahmet İçduygu. Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey. South European Society and Politics. – Vol. 16, No. 3, September 2011. – P. 381–394.

2. *Knezovic', S.* (2009) 'EU's conditionality mechanism in South East Europe – lessons learned and challenges for the future, European perspectives', *Journal on European Perspectives of the Western Balkans*, vol. 1, no. 1. – P. 93–113.

3. *Ahmet İçduygu, Zeynep Meydanoglu, Deniz Ş.* Sert. *Civil Society in Turkey: At a Turning Point // TÜSEV Publications.* – April, 2011. – № 51. – 105 p.

4. *Democratization and the politicization of religious civil society in Turkey // Democratization.* – 2012, First. – p. 1–22

5. *Political Parties and Civil Society in Federal Countries // <http://www.forumfed.org/en/pubs/theme9.pdf>.*

6. *Political parties: functions and organisation in democratic societies / Wilhelm Hofmeister and Karsten Grabow.* – Singapore : Konrad Adenauer Stiftung, 2011.

7. *The Relationship of Political Parties and Civil Society // <http://www.ned.org/about/board/meet-our-president/archived-remarks-and-presentations/031704>*

8. *Hanne Lund Madsen, Senior Adviser.* *Political participation: perspectives from civil society and political parties.* – Danish Institute for Parties and Democracy Jemtelandsgade, Copenhagen S Denmark. – P. 2-10.

9. *Doherty, Ivan* (2001), «Democracy out of Balance, Civil society can't replace political parties» Policy review.

Olga Lotyuk. The relation between civil society and the state in European Union, Turkey and Ukraine

This article analyzes the relation between civil society and the state in European Union, Turkey and Ukraine, between political parties and civil society. Disclosed problem understanding of political parties in the context of civil society.

Keywords: *civil society, democratization, euro integration, Europeanization, European Union, Turkey, Ukraine political parties, political system, democracy, law.*

Лотюк О.С. Співвідношення громадянського суспільства та держави в Європейському Союзі, Туреччині та Україні

У статті аналізується зв'язок між громадянським суспільством і державою в Європейському Союзі, Туреччині та Україні, між політичними партіями і громадянським суспільством. Розкрита проблема розуміння політичних партій у контексті громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, демократизація, євроінтеграція, європеїзація, Європейський Союз, Туреччина, Україна, політичні партії, політична система, демократія, закон.*

Лотюк О.С. Соотношение гражданского общества и государства в Европейском Союзе, Турции и Украины

В статье анализируется связь между гражданским обществом и государством в Европейском Союзе, Турции и Украины, между политическими партиями и гражданским обществом. Раскрыта проблема понимания политических партий в контексте гражданского общества.

Ключевые слова: *гражданское общество, демократизация, евроинтеграция, европеизация, Европейский Союз, Турция, Украина, политические партии, политическая система, демократия, закон.*

Стаття надійшла до редакції 29.09.2014.

РОЛЬ СУДІВ ВИЩОЇ ІНСТАНЦІЇ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА

Г.В. Галущенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри Міжнародного приватного права
Київського національного університету
імені Т.Г. Шевченка*

Постановка проблеми. При розгляді практики щодо застосування норм іноземного права судами вищої інстанції виникає питання про їх роль. Це особливо важливо у світлі того факту, що повноваження судів першої інстанції, що розглядають спори з застосуванням іноземного права за суттю і судів вищої інстанції, що перевіряють законність і обґрунтованість рішень, мають різні можливості щодо встановлення змісту іноземного права. Якщо, наприклад, суди першої інстанції не обмежуються у способах встановлення змісту іноземного права і можуть отримати доступ до різноманітних джерел, то суди вищої інстанції, як правило, мають доступ до матеріалів справи та інформацію про відповідне іноземне право, яка опублікована в їх країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням зазначених проблем у різні періоди займалися такі вчені, як: Х. Шак, П.Н. Бирюков, Н.М. Понедельченко, О.О. Мережко. Проте, до сьогодні зазначена проблема не знайшла свого належного завершення.

Метою даної статті є дослідження повноважень судів вищої інстанції щодо застосування іноземного права.

Основні результати дослідження. Як зазначає Р. Фентіман, «для судді першої інстанції» простіше встановити зміст іноземного права тому що він може допитувати свідків (експертів) [1, с.48-49]. В іншому дослідженні він зазначив, що суд першої інстанції, сам оцінює усні свідчення з точки зору достовірності; у разі письмових текстів законів, то можливості судів апеляційних інстанцій в їх оцінці такі ж самі, як у судів першої інстанції [2, с.112].

Схоже, що у випадках такого роду, завдання судів вищих інстанцій у питаннях, пов'язаних із застосуванням іноземного права, не менш складні, ніж у нижчих судів. Як зазначив Х. Шак, Верховний суд повинен бути стриманим у питаннях застосування іноземного права і у власних інтересах, щоб не втратити авторитет у результаті помилки при його інтерпретації [3, с. 318-319]. Ефективність процесу застосування іноземного права, в значній мірі, залежить від того, наскільки правильно і навіть делікатно суди вищої інстанції використовують свої повноваження щодо перевірки рішень судів

нижчих інстанцій у справах, які пов'язані із застосуванням іноземного права.

Насамперед необхідно визначити чи можна оскаржити рішення суду на підставі незастосування або неправильного застосування іноземного права або використати термін — касаційна підстава. Питання, значною мірою, пов'язано з кваліфікацією іноземного права в якості фактичної обставини або правової категорії.

В Англії існують сумніви в тому, що рішення може бути оскаржено при апеляції на підставі. У той же час, апеляційні суди приймають до розгляду такі ж питання. В англійській юридичній літературі з цього приводу зазначають: хоча апеляційний суд зазвичай не переглядає оцінку фактів судів нижчих інстанцій, але повинен перевірити правильність висновків судів нижчих інстанцій [4, с. 108]. У США до попереднього прийняття федеральних правил цивільного процесу відповідно до правила 46.1, рішення з питань іноземного права як з фактичних обставин приймалися присяжними, і тому, рішення не можна було оскаржити. З прийняттям вказаного правила апеляційний суд отримав право приймати самостійне рішення з таких питань [5, с. 9-10].

В Нідерландах відповідно до ст. 99 Закону «Про судову організацію», Верховний суд повинен скасувати рішення суду нижчої інстанції прийнятого з порушенням закону, за винятком випадків, коли порушений іноземний закон [6, с. 59]. Процесуальне законодавство схоже на французьке, а саме суд вищої інстанції тільки перевіряє коректність застосування Законів, судами нижчих інстанцій і не відносяться до фактичних обставин, а іноземне право розглядається як факт. Винятком з цього, є випадки, коли суд нижчої інстанції заявляє про ідентичність іноземного та голландського права і, внаслідок неправильно застосовується останній. Але, при цьому суд вищої інстанції може скасувати рішення суду нижчої інстанції, якщо таке рішення було встановлено на іноземному праві, але не було достатньо аргументів для його застосування [7, с. 242-243].

У Німеччині право іноземної держави, а саме, Цивільного процесуального кодексу, не підлягає перевірці, а Верховний суд, пов'язаний з висновками судів, що розглядають справи зі суттю. Одночасно, невикористання доступних суду джерел іноземного права згідно розділу 549 і 559 Цивільного процесуального кодексу Німеччини, є підставою для апеляції судового рішення. Коментарі ЦПК Німеччини зазначають, що перегляду підлягає питання, чи вичерпав суд, при дослідженні іноземного права, всі доступні йому джерела отримання інформації, а не рішення про встановлення змісту іноземного права?

Згідно з коментарів ЦПК Німеччини, наприклад, Апеляційний суд не встановив зміст іноземного права з будь-яких обставин, Верховний Федеральний суд може самостійно вивчити важливі, на його думку, положення іноземного права відповідно до правил § 293 ЦПК Німеччини [8, с. 843].

Слід зазначити, що, відповідно до законодавства РФ незастосування іноземного права або недоречне встановлення змісту іноземного права на відміну від вимог колізійної норми не є переконливою основою щодо переказу

справи на новий судовий розгляд. У Росії іноземне право є правовою категорією, а не фактичною обставиною. Отже, якщо факти підпорядковані судом нижчої інстанції, в принципі, то суд вищої інстанції може самостійно визначити зміст встановлення іноземного права і врегулювати спір, по суті, прийняв нове рішення.

Якщо в матеріалах справи міститься інформація про іноземне право і суд вищої інстанції згоден з рішенням суду нижчої інстанції, принаймні офіційно, суд вищої інстанції, належним чином, виконує перевірку законності даного рішення. Наприклад, Компанія «Кеті Уорлд Інвестмент ЛТД» (далі – компанія) звернулися до арбітражного суду із справою про банкрутство Закритого акційного товариства «Петро-Строй-Сервіс» (далі – ЗАТ «Петро-Строй-Сервіс») з заявою про визнання необґрунтованого заперечення боржника на вимогу Компанії у розмірі 14 902 446 грн для участі першого засідання Кредиторів. Даний спір є предметом розгляду Федерального арбітражного суду північно-західного округу щодо постанови від 16 квітня 2003 р. відносно справи № А56-18357.02, де зазначено, що судом апеляційної інстанції правильно встановлено іноземне право. Відповідно до ст.1210 ЦК при підписанні договору сторони мають можливість обрати право, яке застосовується до сторін щодо їх прав і обов'язків відповідно цього договору. Згідно з умовами кредитних договорів сторони домовилися про застосування положень законодавства Швейцарії. Суд апеляційної інстанції правомірно встановив термін позивної давності 10-років відповідно до ст. 127, 128, 130 Швейцарського зобов'язального закону 1911 р.

Відповідно до Декларації про спонсорство від 12 листопада 1998 р. Компанія надала підтримку для всіх прав і претензій, що випливають з кредитів та інших договірних зобов'язань, які набуває Банк відносно ЗАТ «Петро-Строй-Сервіс». Кошти, що зараховані Банком для ЗАТ «Петро-Строй-Сервіс» та підтверджені платіжними дорученнями. ЗАТ «Петро-Строй-Сервіс» кредити не повернув у встановлений термін згідно з договором. Банк передав свої права кредитору ЗАТ «Петро-Строй-Сервіс» Компанії, яка підтверджується відповідним листом. Суд апеляційної інстанції відповідно до положень ст. 164, 165, 170 Швейцарського зобов'язального закону 1911 р. зробив висновок про відповідність заяви Банку національного права про уступку прав кредитору за зазначеним кредитним договором Компанії – поручителю. Внаслідок зміни кредитору право вимоги боргу ЗАТ «Петро-Строй-Сервіс» перед Банком перейшло до Компанії. У вищенаведеному, суд касаційної інстанції не найшов вимог для відміни постанови суду апеляційної інстанції від 26 грудня 2002 р.

В даному випадку, суд вищої інстанції погодився з висновками суду нижчої інстанції відносно встановлення змісту швейцарського права. Тому, все виглядає досить переконливо, хоча текст постанови касаційної інстанції дозволяє припустити, що в матеріалах справи є текст відповідних статей Швейцарського зобов'язального закону 1911 р. Це означає, що при застосуванні іноземного права суди обмежилися встановленням його змісту, виключно з тексту закону. Однак ЦК вимагає при застосуванні іноземного права, суд встановив правила відповідно до їх офіційного тлумачення, практикою і доктри-

ною в відповідній іноземній державі (ст.1191 ЦК). Але, обставини складаються не настільки сприятливими для судів вищої інстанції. У багатьох випадках, коли вони не згодні з рішеннями, які підлягають оскарженню, судді повинні мати необхідні знання іноземного права, але вони такими не володіють. Крім того, можливість представлення нових документів (інформація про іноземне право) у судах вищої інстанції значно обмежена (п.1 ст.347 ЦПК і п.2 ст.268 АПК).

З такими проблемами часто стикається Федеральний арбітражний суд з Московського округу. Звернемося до постанови від 9 липня 2002 р., відносно справи № кг-А40/4297-02, в якій, зокрема, зазначається, що враховуючи, що згідно п.1 ст.166 Основ Цивільного законодавства права та обов'язки сторін з зовнішньоекономічних контрактів визначаються правом країни, які сторони обрали, суд визначає зміст цих прав і обов'язків відповідно до ст.12 АПК, ст.157 Основ Цивільного законодавства.

При встановленні змісту іноземного права арбітражний суд зобов'язаний прийняти заходи для отримання інформації не тільки про її існування, а також зрозуміти її зміст відповідно до офіційного тлумачення та практики застосування у відповідній іноземній країні. Суд першої інстанції та апеляційної інстанції застосовують норму, яка закріплена у параграфі 158 Німецького цивільного Кодексу.

Крім того, зміст норм німецького законодавства, що встановлює загальний порядок набуття чинності договорів, існування та правове регулювання відносин сторін про надання кредитів з дотриманням цих правил, арбітражним судом не встановлювалося, що також робить висновок суду про відсутність факту виникнення зобов'язання кредитних відносин між позивачем і ЗАТ «Експортлес Лтд», у зв'язку з укладенням угоди від 13 жовтня 2000 р. є необґрунтованим.

Вказані порушення норм процесуального і неправильне застосування норм матеріального права стосовно головного зобов'язання може призвести до неправомірних висновків щодо вимог банку про виплату відсотків за використання коштів так і відносно ЗАТ «Експортлес Лтд» щодо виконання зобов'язань у погашенні кредиту та виплаті відповідних відсотків за використання коштів. Врешті-решт, прийняті судові рішення були скасовані з відсутністю обґрунтованості, а справа була надіслана на новий розгляд у суд першої інстанції того ж арбітражного суду відповідно до п.3 ст.175 АПК.

При новому розгляді справи суд у встановленому законом порядку встановив зміст відповідно з практики застосування країни публікації, параграфи 157, 158, 305, 607, 608, 765, 781 Німецького цивільного кодексу і розглянув претензії до кожного, беручи до уваги міру відповідальності.

У цивільному процесуальному законодавстві відсутні вимоги про обов'язкову присутність у матеріалах справи текстів джерел норм іноземного права, яким би суд керувався при прийнятті рішення. Також не можна вимагати від судів вищої інстанції знання таких норм. Тому, для того, щоб суди вищої інстанції виконували свої функції і реалізовували свої повноваження діюче процесуальне законодавства повинно бути доповнено положенням про

те, що інформація про норми іноземного права, обов'язково закріплювалася в матеріалах справи.

В даному випадку, посилаючи на практику німецьких судів, суддя повинен вказувати у рішенні, з якого джерела він отримав інформацію про іноземне право [9, с. 104].

Схоже, що посилення на норми іноземного права при відсутності в матеріалах справи джерел вказаних норм (текстів іноземних законів і судових рішень, висновків експертів з іноземного права, довідок з відповідних органів влади та організацій) не повинні визнаватися виправдано обґрунтованими. У даному випадку, доведеться виходити із презумпції незнання судами вищої інстанції норм іноземного права і відсутності у них практичної можливості самостійного встановлення змісту. Звичайно, така презумпція не повинна звільняти суди вищої інстанції від обов'язків та одночасно від права спробувати діяти в цьому напрямку. Однак, якщо така спроба була зроблена і суд вищої інстанції самостійно встановлює зміст іноземного права, то відповідні джерела повинні приєднатися до матеріалів справи у судах вищих інстанцій. У протилежному випадку, будуть порушені права осіб, які беруть участь у справі, тому що вони також мають право «не знати» іноземне право і можуть бути практично лишені можливості встановити зміст іноземного права.

Крім того, з урахуванням текстів іноземних законів і судових рішень, а також інших джерел інформації з іноземного права, варто сформулювати в законодавстві правила, які містять критерії визнання таких джерел надійними та адекватними для прийняття рішень на їх основі. У німецькій юридичній літературі дозволяють припустити, що навіть при застосуванні іноземного права німецький суддя повинен мати повноваження щодо розвитку права, тому що такий розвиток часто не можливо відділити від правозастосування.

Висновки. Вищенаведені приклади із судової практики ілюструють реалізацію судів вищої інстанції своїх повноважень за наглядом та законністю і обґрунтованістю судових рішень, які виносяться із застосуванням іноземного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Fentiman R.* Op. cit. – P.48-49.
2. *North P.M., Fawcett J.J.* Op. cit. – P.112.
3. *Шак Х.* Международное гражданское процессуальное право. – М., 2001. – С. 318-319.
4. *North P.M., Fawcett J.J.* Op. cit. – P.108.
5. *International Litigation.* Ch.9. – P.9-10.
6. *Rooij van R., Polak M.V.* Private International Law in the Netherlands. The Hague; London; Boston. – P.59.
7. *Erp van S.* The Use of the Comparative Law Method by the Judiciary – Dutch National Report. – In: The Use of the Comparative Law by Courts. – P.242-243.
8. *Zoller.* Zivilprozessordnung. – Köln, 2004. – P.843.
9. *Толстых В.Л.* Указ. соч. – 104 с.

Галущенко Г.В. Роль судів вищої інстанції щодо застосування іноземного права

В даній статті проаналізовані повноваження судів вищої інстанції щодо застосування іноземного права. Існують особливості виконання вищими судовими інстанціями своїх функцій у контексті застосування іноземного права. Застосовуючи іноземне право, суд діє на основі аналогії права та прагне до вирішення спору так, як він був би вирішений судом відповідної держави.

Ключові слова: суд вищої інстанції, держава, застосування іноземного права, колізійна норма, рішення суду.

Галущенко Г.В. Роль судов высшей инстанции относительно применения иностранного права

В данной статье анализируются полномочия судов высшей инстанции относительно применения иностранного права. Существуют особенности выполнения высших судебных инстанций своих функций в контексте применения иностранного права. Применяя иностранное право, суд действует на основании аналогии права и стремится разрешить спор так, как он был бы разрешен судом соответствующего государства.

Ключевые слова: суд высшей инстанции, государство, применение иностранного права, коллизионная норма, решение суда.

Galushenko G. V. The role of higher courts on the application of a foreign-law

This article discusses the powers of the superior courts on the application of foreign law. There are features of the higher courts in the context of the application of foreign law. Applying a foreign law, the Court shall act on the basis of a similar law, and seeks to resolve the dispute as it was allowed by the Court of the State.

Key words: Superior Court, the State, the application of foreign law, the conflict of laws rule, the Court's decision

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПОРУШЕННЯМ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

А.О. Матвійчук

*здобувач кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Особисте немайнове право на безпечне навколишнє природне середовище належить до кола прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Порухення цього права відбувається мало не щодень, однак здебільшого сприймається як невід'ємна ознака сьогодення. Ті поодинокі особи, які наслідуються звертатися до суду за захистом свого права на безпечне навколишнє природне середовище, зокрема шляхом відшкодування заподіяної шкоди, стикаються з численними перешкодами та проблемами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище розглядалися у працях М.Н. Малєїної, Л.В. Малюги, І. Боровської, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.С. Толстого, М. Краснової та ін. З публічно-правових позицій окреслене суб'єктивне право досліджували В.В. Іванюшенко, Н.Р. Кобецька, В.Л. Бредіхіна, Т.В. Морозовська, Г.В. Анісімова та інші. Заслужують на увагу також праці російських авторів С. Шатаєвої, К.К. Даваєвої, К.С. Мішаніна, А.Б. Арзуманян та ін. Однак, питання відшкодування шкоди, заподіяної порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище, не знайшли достатнього висвітлення.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблемних питань у сфері відшкодування шкоди, завданої порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище, та способів їх вирішення.

Основні результати дослідження. Конституція України у ст.50 гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на *відшкодування завданої порушенням цього права шкоди* (тут і далі курсив наш – А.М.) [1]. Відповідно до ч.1 ст.293 ЦК України фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище [2; 3, с.25-27]. Існують різні наукові підходи щодо визначення змісту цього права. Окрім того, за відсутності легального тлумачення Вищий адміністративний суд України сформулював власне. У своєму рішенні від 06.10.2010 справі К-26013/10 Вищий адміністративний суд зазначив, що право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище в об'єктивному значенні означає закріплену законодавством і забезпечувану державою можливість суб'єкта проживати в середовищі, яке не спричиняє шкоди здоров'ю, користуватися для задоволення своїх життєво необхідних фізичних і духовних потреб безпечними природними благами, вимагати від держави, а також інших фізичних і юридичних осіб виконання вимог екологічної безпеки, а у випадку їх порушення зверта-

тись за захистом порушеного права до компетентних органів. Одразу звернемо увагу, що зі сформульованого судом визначення випливає, що відшкодування шкоди можливе лише у разі невиконання вимог екологічної безпеки, а отже шкода, заподіяна легальною діяльністю, не компенсується.

Згідно зі ст.280 ЦК України якщо фізичній особі внаслідок порушення її особистого немайнового права завдано майнової та (або) моральної шкоди, ця шкода підлягає відшкодуванню [2].

У науці висловлюються різні точки зору на питання співвідношення права на відшкодування шкоди, завданої порушенням особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище, і досліджуваного особистого немайнового права. Деякі автори, як от С.Шатаєва, Н.Р.Кобецька, В.В.Іванюшенко вважають згадане право на відшкодування шкоди самостійним [4; 5, с. 49; 6, с. 15]. Інші включають до складу права на сприятливе навколишнє природне середовище, як от К.К. Даваєва [7, с. 19]. К.С. Мішанін вважає це право, поряд з правом на інформацію про стан навколишнього середовища, способом реалізації права на сприятливе навколишнє середовище [8, с. 26]. А.Б. Арзуманян вказує, що право на сприятливе навколишнє середовище на практиці реалізується в рамках відносин з відшкодування шкоди [9, с. 93]. На наш погляд, це питання має радше теоретичне, аніж практичне значення. Натомість для цілей нашого дослідження важливо визначити, яка шкода може бути визнана такою, що завдана внаслідок порушення особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище, які об'єкти заподіяння шкоди, та відмежувати цю шкоду від шкоди іншого походження.

Перш за все відмітимо, що оскільки суб'єктом особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище є лише фізична особа [10, с. 56], то й правом вимоги на підставі ч.1 ст.293 та ст.280 ЦК України користується лише фізична особа. З цих же підстав вважаємо, що предметом відшкодування може бути лише шкода, заподіяна такій фізичній особі – її життю, здоров'ю та майну. Шкода, завдана самому навколишньому природному середовищу, диспозиціями згаданих норм не охоплюється. Згідно ст.177 ЦК України навколишнє природне середовище як комплексне поняття не є об'єктом цивільних прав, а згідно ст.9 ЦК України положення цього Кодексу за загальним правилом не застосовуються до відносин з приводу використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища [2]. Норми ЦК України спрямовані на забезпечення компенсації шкоди, завданої окремим об'єктам навколишнього природного середовища, як об'єктам права власності чи інших майнових прав, тобто на захист прав суб'єктів цивільних прав, а не навколишнього природного середовища як самоцінності. Водночас ЦК України завжди може бути використано субсидіарно на підставі ст.9 ЦК України, або ж за аналогією закону на підставі ст.8 ЦК України [2]. Шкода, завдана майну юридичної особи внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища чи в результаті легітимних дій заподіювача шкоди, не є шкодою, завданою в результаті порушення особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище, оскільки, як зазначалося, суб'єктом цього права є лише фізичні особи. Вказана

школа відшкодуватиметься, серед іншого, на підставі п. «і» ст.3, ч.4 ст.68 та ст.69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у разі протиправного заподіяння шкоди; на підставі ст.69 та в порядку, передбаченому, зокрема ст.1187 Цивільного кодексу України – у разі заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки; шкода, завдана правомірними діями, за загальним правилом відшкодуванню не підлягає, за винятками, встановленими законом, зокрема у разі заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності [11; 2].

Загально визнаною та закріпленою у ЦК України є класифікація шкоди на майнову та моральну. Їх зміст загалом визначається відповідно до ст.22-23 ЦК України, хоча звична непослідовність законодавця у питанні термінології створила і в цій сфері невичерпне джерело для наукових дискусій і суперечок [2]. Черговий розлад у законодавчому регулюванні питання відшкодування шкоди внесла ст.84 Кодексу цивільного захисту України, запровадивши новий термін – «фізична шкода» та не надавши його визначення [12]. Цей термін, хоча і вживається у науці, для вітчизняного законодавства є не характерний [13, с. 13]. Окрім того, у тексті кодексу поряд з ustalеним терміном «матеріальна шкода» вживається ще один – «матеріальні збитки» (назва глави 17 Кодексу цивільного захисту України) без їх розмежування [12]. Утішає лише те, що головним законом у питанні відшкодування шкоди залишається саме Цивільний кодекс України, у якому й шукатимуть способи розв'язання суперечностей, створених Кодексом цивільного захисту України.

Визначившись із суб'єктом права на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище, перейдемо до питання підстав відшкодування шкоди.

Відповідно до ст.16 ЦК України відшкодування шкоди є одним зі способів захисту цивільних прав. У науці цивільного права відшкодування шкоди визнається також мірою відповідальності за порушення цивільних прав. Загально визнано, що правою підставою цивільної відповідальності є норма права, а фактичною підставою для застосування міри цивільної відповідальності є вчинення цивільного правопорушення [14, с. 97, 108]. Умовами цивільно-правової відповідальності є наявність: 1) протиправної поведінки; 2) шкідливого результату такої поведінки (шкоди); 3) причинного зв'язку між протиправною поведінкою і шкодою; 4) вини особи, що заподіяла шкоду. Перші три умови є об'єктивними і належать такому елементу складу правопорушення, як об'єктивна сторона, а четверта – вина – є суб'єктивною умовою і належить суб'єктивній стороні в складі правопорушення [14, с. 109].

Порушення досліджуваного особистого немайнового права і відповідне заподіяння шкоди може бути наслідком: порушення природоохоронного чи іншого (зокрема санітарного, протипожежного) законодавства; діянь, що за відсутності ознак адміністративного правопорушення або порушення будь-яких регулятивних норм, спричинили заподіяння шкоди; іншої правомірної поведінки (самозахист, зокрема у стані крайньої необхідності, прохання чи згода потерпілого); шкідливого (несприятливого) впливу навколишнього природного середовища; дії стихійних сил природи; випадку.

Розглянемо вказані підстави детальніше.

Порушення досліджуваного особистого немайнового права і відповідне заподіяння шкоди внаслідок порушення природоохоронного чи іншого законодавства є типовим випадком, що знайшов найбільше відображення у наукових дослідженнях та практиці. У таких справах, нерідко, відшкодуванню шкоди передують притягнення правопорушника до адміністративної чи кримінальної відповідальності, що в свою чергу полегшує цивільним позивачам обґрунтування своєї позиції. У протилежному випадку позивачі доводять факт порушення відповідачем тих чи інших норм природоохоронного чи іншого законодавства, наявність шкоди, причинний зв'язок між порушенням законодавства та шкодою; наявність вини презумується.

Зовсім інша ситуація складається у разі заподіяння шкоди об'єктивно законною діяльністю, напр., підприємством, яке має усі дозвільні документи та не порушує жодних вимог екологічної безпеки, тобто заподіяна внаслідок негативного (однак легітимного) впливу на навколишнє природне середовище, а також заподіяна самим навколишнім природним середовищем. Принцип генерального делікту проголошує, що будь-яка заподіяна суб'єкту цивільних прав шкода повинна бути відшкодована і що майнові права потерпілого навіть у разі заподіяння шкоди невинними діями (бездіяльністю) правопорушника не повинні бути ущемлені [14, с. 120]. Цей принцип зафіксований у ч.2 ст.22 ЦК України, згідно якої збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі, та ст.23 ЦК України, відповідно до якої особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [2]. Однак у главі 82 ЦК України «Відшкодування шкоди» ключова роль відводиться оцінці рішення/діяння, що спричинили шкоду, на предмет їх *правомірності* [2]. Напр. у ч.1 ст.1167 вказано, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі *неправомірними* рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті [2]. Незалежно від вини заподіювача шкоди відшкодовується шкода, завдана, серед іншого каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки [2]. Слід підкреслити, що на підставі ч.2 ст.1167 ЦК України відповідальність без вини наступає так само за *неправомірне* рішення, дію чи бездіяльність. Вина в цивільному праві розглядається як психічне ставлення особи до *своєї протиправної поведінки* та її наслідків у формі умислу або необережності [14, с. 117]. Таким чином, відповідно до глави 82 ЦК України відшкодуванню підлягає лише та шкода, яка заподіяна неправомірним рішенням, дією або бездіяльністю; правомірно заподіяна шкода відшкодовується лише у випадках, прямо передбачених законом, зокрема заподіяна у стані крайньої необхідності. Отже принциповим є питання: які рішення, діяння вважаються правомірними, тобто чи є діяльність, як здійснюється відповідно до встановленого порядку і при цьому завдає шкоди життю та/або здоров'ю фізичної особи, та/або майну фізичної особи (як безпосередньо так і через негативний вплив на навколишнє природне середовище), правомірною?

Правомірна поведінка вже не раз ставала предметом наукових досліджень. Фундаментальні основи теорії правової і, зокрема, правомірної поведінки розробили: О.П. Алейнікова, М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, А.Я. Вишинський, М.М. Вопленко, І.А. Єсіпова, Р.Т. Жеругов, В.М. Казаков, С.М. Кожевніков, В.М. Кудрявцев, В.В. Лазарев, О.А. Лукашева, М.С. Малєїн, А.В. Міцкевич, Є.К. Нурпейсов, В.В. Оксамитний, Р.К. Русинов, І.С. Самощенко та багато інших. В Академічному курсі цивільного права зазначається, що протиправною є поведінка відповідальної особи, що не відповідає вимогам закону, договору, яка спричиняє порушення (зменшення, обмеження) прав і законних інтересів іншої особи і дістала вираження у невиконанні чи неналежному виконанні договірної зобов'язання або в заподіянні позадоговірної шкоди життю, здоров'ю чи майну іншої особи, тощо [14, с. 110]. Не применшуючи цінність згаданих наукових досліджень відмітимо, що якщо суди України відмовляють у задоволенні позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище в ході легітимної господарської діяльності, у той час як відповідно до ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, то висновки очевидні: або суди невірно розуміють положення ЦК України, або ЦК України дійсно не передбачає можливість компенсації такої шкоди. І найвидатніші досягнення юридичної науки не мають особливої цінності, якщо вони не знаходять свого втілення у законодавстві і практиці.

Попри численні доктринальні визначення правомірної поведінки, легального тлумачення немає. В пошуках відповіді на поставлене нами питання звернемося до Конституції України. Як вже зазначалося, відповідно до ст.3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Статтею 50 Конституції України кожному гарантоване право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1]. Згідно ст.64 Конституції України та ст.274 ЦК України обмеження згаданого конституційного права допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану [1; 2]. Згідно ст.41 Конституції України використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян [1]. Згідно ст.66 Конституції України кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки [1]. Попри всю свою важливість, ця норма має одну суттєву ваду, а саме те, що за логікою Конституційного суду поширюється, як решта розділу 2, лише на фізичних осіб; окрім того, це положення по-суті є відсилочним і конкретизується в численних законах України, що часом супроводжується його звуженням. Відповідно до ч.3 ст.273 ЦК України діяльність фізичних та юридичних осіб не може порушувати особисті немайнові права, одним з яких є гарантоване ч.1 ст.293 ЦК України право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище [1]. Зауважимо, що редакція цієї норми допускає її різнобоке тлумачення, а подекуди просто викривлене розуміння. Так, Ковельський міськрайонний суд Волинської області в рішенні від 20.09.2011 у справі

№ 2/0306/1100/11 суд, розглядаючи спір, який виник в результаті відключення будинку від централізованого водопостачання, не визнав порушення особистих немайнових прав позивача (зокрема на житло, на повагу до гідності особи, на достатній життєвий рівень) і дійшов двох неймовірних висновків: по-перше, оскільки відповідно до ст.270-271 ЦК України особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту, а зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя, то, по-перше, вимоги майнового характеру не є вимогами про поновлення порушеного особистого немайнового права; а по-друге, «...відповідачем не порушено особисті немайнові права позивача, оскільки діяльність юридичних осіб не може порушувати особисті немайнові права». І хоча апеляційна інстанція у цій частині рішення суду скасувала, встановила порушення гарантованого ст.293 ЦК України права на належні, безпечні і здорові умови проживання і розтлумачила, що в ч.3 ст.273 ЦК України «...вказаним особам заборонено порушувати зазначені права», сам факт існування подібного трактування норми (і не якогось побутового тлумачення, а цілком професійного!) свідчить про істотні вади юридичної техніки.

Відповідно до ст.276 ЦК України орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення [2]. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також *відшкодування моральної шкоди*, завданої його порушенням [2]. Як відомо, шкода, завдана здоров'ю, вважається моральною. Хочемо звернути увагу на те, що за змістом даної статті обов'язок поновити порушене особисте немайнове право не залежить від протиправності чи правомірності діяльності. Інакше кажучи, законом передбачається, що порушення особистого немайнового права може статися і в результаті цілком правомірної діяльності; і навіть у такому випадку на винній особі лежить обов'язок поновити право, а в разі його порушення – відшкодувати моральну шкоду. Як вже зазначалося, згідно ст.280 ЦК України якщо фізичній особі внаслідок порушення її особистого немайнового права завдано майнової та (або) моральної шкоди, ця шкода підлягає відшкодуванню [2]. Стаття 293 ЦК України, закріплюючи право особи на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, не повторює норму Конституції України щодо права на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права [2]. У цьому хоча і вбачаються певні вади юридичної техніки, однак не має великої біди, адже, це ніяк не впливає на чинність ані норм Основного закону ані ст.280 ЦК України. Принциповими є положення п. «з» ч.1 ст.9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яким встановлено право громадян на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про *відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне*

середовище; п. «д» ч.1 ст.10, відповідно до якого однією з гарантій екологічних прав громадян є *компенсація в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища*. Зауважимо, що зазначені положення, попри їх вагу, мають кілька істотних вад: 1) порядок, на який є посилання п. «д» ч.1 ст.10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», фактично не визначений; 2) за змістом п. «з» ч.1 ст.9 можна зробити висновки про коло суб'єктів, зобов'язаних компенсувати заподіяну шкоду, однак згідно п. «д» ч.1 ст.12 згаданого закону цьому праву кореспондує відповідний обов'язок лише фізичних осіб, у той час як підприємства, установи та організації відповідно до ч.4 ст.68 цього закону зобов'язані відшкодувати *шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища*, в порядку та розмірах, встановлених законодавством [11].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що на наш погляд, системний аналіз статей 3, 50, 64 та 66 Конституції України, 15-16, 22-23, 273, 275, 276, 280 та 293 ЦК України, ст.9-10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» свідчить про те, що особа має право на відшкодування шкоди, завданої їй життю, здоров'ю чи майну внаслідок порушення особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище і в тому випадку, якщо таке порушення не пов'язане із порушенням природоохоронного чи іншого галузевого законодавства.

Однак, судова практика нерідко йде іншим шляхом. Наприклад, Апеляційний суд Дніпропетровської області своїм рішенням від 09.06.2010 у справі № 22ц-21153/2010 скасував рішення першої інстанції і постановив відмовити позивачам у задоволенні їхніх вимог до кількох промислових підприємств. Апеляційний суд хоча і погодився з висновком суду I інстанції, що у зв'язку з промисловою експлуатацією відповідачами визначених об'єктів у ґрунтові води за місцем проживання позивачів стали витоки високо мінералізованих та забруднених вод у зв'язку з чим на початку 80-х років минулого століття і до теперішнього часу на даній території стали виявлятися зсувні, суфозійні явища, деформація земної поверхні, які впливають на стан будинку і земельної ділянки позивачів, однак вказав, що суд першої інстанції не навів в рішенні доказів про протиправну діяльність (бездіяльність) відповідачів, якими було завдано моральну шкоду, та не зазначив, в чому полягає причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями (бездіяльністю) відповідачів та настанням моральної шкоди для позивачі. На думку суду апеляційної інстанції, господарська діяльність відповідачів, яка пов'язана з експлуатацією об'єктів підвищеної небезпеки гідроспоруд, відвалів, не знаходиться в причинно-наслідковому зв'язку з моральною шкодою, якої зазнають позивачі в селі Новоселівка, оскільки позивачі не надали доказів про невиконання відповідачами або про їх ухилення від виконання рішень органів державної влади, інших компетентних органів *по виконанню конкретних дій у виробничій діяльності з метою недопущення негативного техногенного впливу на навколишнє середовище* за місцем проживання позивачів. Такий же підхід Апеляційний суд

Дніпропетровської області застосував і в рішенні від 09.11.2010 у справі №22ц-22403/10, рішенні від 19.10.2010 у справі №22ц-20895/10. Іллічівський районний суд м. Маріуполя рішенням у справі № 2-374/2008 від 22.10.2008 відмовив у задоволенні позовних вимог до ВАТ ММК ім. Ілліча, ТОВ «Сереп», виконкому Маріупольської міської Ради, Іллічівської райадміністрації м. Маріуполя, ЗАТ «Азовелектросталь» про відселення з санітарно – захисної зони та стягнення моральної шкоди, оскільки вважає, що хоча згідно чинного законодавства забороняється розміщення житлових будинків у санітарних зонах підприємств, обов'язок відселити мешканців будинків, що розташовані у таких зонах, не покладається ані на суб'єктів господарювання, ані на будь-кого іншого; той факт, що згідно даних СЕС з 5 проб повітря, зроблених за останні три роки у населеному пункті позивачів, лише дві відповідали вимогам, взагалі, на думку суду, нічого не доводить.

У літературі висуваються тези про те, що винне заподіяння шкоди, незалежно від його заборони законом, само по собі є протиправним [15, с. 8]. Однак судова практика свідчить, що винне заподіяння шкоди саме по собі не визнається судами достатньою підставою для визнання діяльності протиправною і, відповідно, задоволення вимог про відшкодування шкоди (зокрема шляхом відселення), усунення ризику, створеного господарською діяльністю для життя і здоров'я, та ін. Фактично бачимо, що шкода, що заподіюється в результаті порушення особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище, поділяється на допустиму, прийнятну, якщо вона є наслідком легалізованої діяльності, та неприйнятну – якщо вона є наслідком порушення конкретних вимог екологічної безпеки. Однак, допускаючи, що шкода життю та здоров'ю особи, завдана легальною діяльністю, не підлягає компенсації, ми фактично дійдемо до висновку про легітимність обмеження за звичайних умов права на життя, на здоров'я та на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що є неприпустимим відповідно до ч.1 ст.3 та ст.64 Конституції України [1]. Більше того, якщо ще можна погодитися, що держава, яка здійснює на підставі ч.1 ст.13 Конституції України від імені українського народу права власника на природні ресурси, встановлює прийнятний рівень шкоди навколишньому природному середовищу, то хто вповноважував державу визнавати прийнятною яку б то не було шкоду життю та/або здоров'ю і майну людей [1]?

Окремо слід згадати про шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Відповідно до ч.5 ст. 1187 ЦК України особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [2]. Це правило, на перший погляд, вкрай просте і зрозуміле, а позивачу необхідно довести лише наявність шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки. Однак, як свідчить судова практика, на ділі ця норма працює інакше. У вже згаданих рішеннях Апеляційного суду Дніпропетровської області попри визнання діяльності відповідачів такою, що пов'язана з підвищеною небезпекою, суд відмовив у задоволенні позовних вимог, бо встановив, що позивачі не

надали доказів невиконання відповідачами або про їх ухилення від виконання рішень органів державної влади, інших компетентних органів *по виконанню конкретних дій у виробничій діяльності з метою недопущення негативного техногенного впливу на навколишнє середовище* за місцем проживання позивачів, що, на думку суду, підтверджувало б причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю та шкодою. Інакше кажучи, суд ствердив, що шкода, завдана в ході звичайної діяльності відповідачів, хоч така діяльність і пов'язана з підвищеною небезпекою, не підлягає відшкодуванню. Інгулецький районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області своїм рішенням від 18.06.2010 у справі №2-7/10 відмовив позивачу у захисті його прав, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, хоча в судовому засіданні було встановлено, що «...господарська діяльність підприємств-відповідачів має негативний вплив на навколишнє природне середовище і оточуюче позивача довкілля». Суд вказав, серед іншого, що, хоча господарська діяльність відповідачів дійсно пов'язана з експлуатацією об'єктів підвищеної небезпеки, відповідальність без вини настає лише в разі аварії на підставі ст. 16 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки», а само по собі виконання відповідачами повсякденної господарської діяльності на об'єктах підвищеної небезпеки в нормальному робочому режимі, не є підставою для відповідальності, передбаченої ст.1187 ЦК України [16; 2].

На перший погляд, позиція судів абсурдна. По-перше, Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» є спеціальним по відношенню до ст.1187 ЦК України і має вузьку сферу дії: згідно преамбули він спрямований на захист життя і здоров'я людей та довкілля від шкідливого впливу аварій на цих об'єктах [16; 2]. Інакше кажучи, цей закон взагалі не регулює питання компенсації шкоди, заподіяної об'єктами підвищеної небезпеки у звичному режимі роботи, тим паче, що це питання вже врегульоване - ст.1187 ЦК України, який відповідно до ч.2 ст.4 є основним актом цивільного законодавства [2]. По-друге, логіка суду невірна ще й з тієї точки зору, що згаданий закон набув чинності у 2001 р., а ЦК України – у 2004, тож враховуючи загально визнаний принцип права за наявності колізії (хоч їх у даному випадку, як на наш погляд, і нема) перевагу у застосуванні має акт, прийнятий пізніше. Однак, є інша норма ЦК України, яка, хоча і не згадується в рішеннях суду, свідчить на їх користь. Як вже зазначалося, відповідно до ст.1166 ЦК України відповідальність за майнову шкоду настає лише у випадку її протиправного заподіяння, за винятками, встановленими законом [2]. У ч.2 ст.1167 ЦК України сформульовано виняток із загального правила про відшкодування лише винно та протиправно заподіяної моральної шкоди: незалежно від вини заподіювача шкоди відшкодовується шкода, завдана, серед іншого каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки [2]. Таким чином, одна стаття глави 82 ЦК України встановлює відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки (ст.1187 ЦК України), а інша – лише за протиправно заподіяну (ст.1167 ЦК України) [2]. Обидві норми є спеціальними, прийняті одночасно, тож ми не бачимо способу вирішити цю колізію, окрім як усунути її.

Потребує дослідження і питання відшкодування шкоди, заподіяної силами природи, зокрема розмежування її та шкоди, заподіяної внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Змішування цих двох видів шкоди неприпустиме, оскільки, як відомо, за шкоду, заподіяну силами природи, ніхто не відповідає, оскільки стихія об'єктивно знаходиться поза сферою контролю будь-якого суб'єкта права. Натомість, шкода, завдана внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище завжди має цілком реальних винуватців. Механізм компенсації цієї шкоди ми маємо лише частково. Суб'єкти господарювання сплачують різного роду збори за забруднення навколишнього природного середовища та спеціальне використання природних ресурсів. Окрім того, існують численні методики для об'рахунку розміру шкоди, завданої порушенням природоохоронного законодавства, збитків, завданих державі внаслідок такого порушення. Як ми вже обґрунтували вище, ЦК України передбачає загальні механізми відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок протиправних дій, однак компенсація шкоди, завданої негативним, хоча і легітимним, впливом на навколишнє природне середовище фактично не передбачена. Випадки задоволення відповідних позовів на підставі п. «з» ч. 1 ст.9, п. «д» ч.1 ст.10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в поєднанні зі ст..22-23 ЦК України нам не відомі [11; 2].

У разі випадкового порушення досліджуваного права повинна бути компенсована шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки (ст.1187 ЦК України), зокрема космічними об'єктами (ст.2 Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами), та ядерна шкода (ст.72 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»).

Нові питання у сфері відшкодування шкоди поставив Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI, що набув чинності 16.09.2011 [17]. Наприклад, внаслідок помилок при виробництві в обіг була випущена, а надалі – використана на певних полях партія особливо отруйних пестицидів, що спричинила загибель врожаю, або масове отруєння людей городиною, або отруєння підземних вод тощо. Хто і на якій підставі нестиме відповідальність? Які правові інструменти будуть найбільш ефективними для відшкодування заподіяної шкоди? Зазначений закон не обмежує будь-яких прав потерпілого згідно з договірними чи позадоговірними зобов'язаннями, що встановлюють іншу, ніж передбачена цим Законом, відповідальність (ч.3 ст.2 Закону); інакше кажучи, на нашу думку, застосування цього закону є, так би мовити, факультативним, і якщо в законодавстві встановлені вищі гарантії чи інші переваги для потерпілого, то він вправі посилатися на альтернативний закон, не зважаючи на давно відомі правила вирішення колізій *lex posterior* (пріоритет закону, прийнятого пізніше) та *lex specialis* (пріоритет спеціального закону) [17]. Потерпілими за цим законом є і фізичні, і юридичні особи, щоправда останні – лише якщо вони придбавали, замовляли чи використовували ту продукцію, внаслідок дефекту якої було завдано шкоди (тобто, напр., у наведеному нами прикладі, якщо внаслі-

док отруєння підземних вод стався падіж худоби на найближчій фермі, то вказаний закон не застосовується і доведеться шукати іншу підставу відповідальності) [17]. Шкода у розумінні цього закону - завдані внаслідок дефекту в продукції каліцтво, інше ушкодження здоров'я або смерть особи, пошкодження або знищення будь-якого об'єкта права власності, за винятком самої продукції, що має дефект [17]. З означеного випливає, що складові навколишнього природного середовища можуть бути об'єктами заподіяння шкоди, а кредитором у відповідних відносинах виступатиме фізична чи юридична особа – власники, інші законні володільці (наприклад, постійні користувачі земельної ділянки), а по відношенню до об'єктів права власності українського народу – відповідні органи державної влади чи місцевого самоврядування на підставі ч.1 ст.13 Конституції України. Важливою процесуальною новацією є положення ч.4 ст.2 згаданого закону, відповідно до якої у разі смерті потерпілого його права та обов'язки, встановлені цим Законом, передаються та покладаються на осіб, які відповідно до Цивільного кодексу України мають право на відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого [2]. Зауважимо, що ця новела (у частині немайнової шкоди) не узгоджується із загальними положеннями Цивільного кодексу України про неможливість заміни кредитора у відносинах нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст.515, 608, 1219, 1230 ЦК України), що, зважаючи на ч.2 ст.4 Цивільного кодексу України, ставить під сумнів її юридичну силу [2]. Однак, на наш погляд, така новела є великим кроком уперед, і дозволить, хоча б в окремих категоріях справ, спадкоємцям постраждалої особи захистити його порушене право на сприятливе навколишнє природне середовище (хоча в інших випадках, де Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» не може бути застосований, судова справа не буде розпочата, а розпочата буде закрита).

Висновки. Для вдосконалення механізмів відшкодування шкоди, завданої порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище, у випадках, коли така шкода не пов'язана з порушенням природоохоронного законодавства, пропонуються такі зміни до чинного законодавства:

– Ст.280 ЦК України доповнити такими словами: «особою, яка її завдала»;

– П.1 ч.2 ст.1167 ЦК України вилучити як такий, що суперечить ст.1187 ЦК України;

– Ст.69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» доповнити частиною 2 такого змісту: «Шкода, заподіяна громадянам внаслідок порушення їх екологічних прав, відшкодовується в повному обсязі особами, які винні у заподіянні такої шкоди, якщо вони не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих»; у зв'язку з цим частини 2-3 вважати частинами 3-4 відповідно;

Водночас відмітимо, що проблема відшкодування шкоди, завданої внаслідок несприятливого впливу на навколишнє природне середовище, є значно

глибшою. Видаються справедливими аргументи промислових підприємств, які на свій захист стверджують, що окрім виконання нормативних вимог екологічної безпеки, сплачують в дохід бюджету сотні тисяч гривень податками та зборами, зокрема у формі екологічного податку. На які цілі використовуються/повинні використовуватися ці кошти, як не на компенсацію негативного впливу на навколишнє природне середовище, рекультивацию зіпсованих земель, розробку природоохоронних технологій, зрештою, відшкодування шкоди, заподіяної в результаті санкціонованої державою діяльності? Однак, до вироблення загальнодержавного механізму запобігання шкоді внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище чи її компенсації, потрібно створити можливості для практичної реалізації положень Конституції України та ЦК України, які гарантують відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище. Для цього, на наш погляд, є потреба у підготовці окремої постанови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, у якій повинні знайти своє відображення питання, порушені у цій статті, оскільки актуальна судова практика свідчить про викривлене розуміння судами змісту цивільного законодавства у досліджуваній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV // Голос України. – 2003. – 12 бер.
3. *Матвійчук А.О.* Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище: проблеми понятійного апарату / А.О. Матвійчук // Юридична наука. – 2012. – №12. – С.21-28.
4. *Шатаєва С.В.* Реализация прав человека на благоприятную окружающую среду. – 26.10.2007, [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://www.jourclub.ru/16/30/>
5. *Кобецька Н.Р.* Екологічне право України: навч. посіб. / Н.Р.Кобецька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
6. *Іванюшенко В.В.* Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.В.Іванюшенко. – К., 2009. – 20 с.
7. *Даваєва К.К.* Конституционное право на благоприятную окружающую среду в Российской Федерации: правовое регулирование и судебная защита: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / К.К.Даваєва. – М, 2008. – 175 с.
8. *Мишанин К.С.* Конституционное право человека и гражданина на благоприятную окружающую среду: гарантии и защита в законодательстве Российской Федерации: гарантии и защита в законодательстве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / К.С.Мишанин. – Пенза, 2005. – 232 с.
9. *Арзуманян А.Б.* Нематериальные блага как объекты гражданских прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.Б. Арзуманян. – Краснодар, 2008 – 33 с.

10. *Матвійчук А.О.* Суб'єкти особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище / А.О. Матвійчук // Юридична наука. – 2011. – №4-5. – С.48-57.

11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст.546.

12. Кодекс цивільного захисту України: Закон від 02.10.2012 № 5403-VI // Офіційний вісник України від 30.11.2012. – № 89. – Ст. 3589.

13. *Иванова А.Л.* Возмещение экологического вреда: сравнительно-правовой анализ европейского, немецкого и российского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / А.Л. Иванова. – М., 2006. – 25 с.

14. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 т. / За заг. ред. Я.М.Шевченко. – Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – Т.1 Загальна частина. – 696 с.

15. *Ковалева Е.Л.* Правомерное и противоправное поведение: их соотношение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Е.Л.Ковалева. – М., 2002 – 25 с.

16. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 № 2245-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст.73.

17. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: Закон України від 19.05.2011 № 3390-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №47. – Ст.531.

Матвійчук А.О. Відшкодування шкоди, завданої порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище: проблемні питання

У статті досліджуються проблемні питання відшкодування шкоди завданої порушенням особистого немайнового права на безпечне навколишнє природне середовище. Розкриваються правові підстави відшкодування такої шкоди. З'ясовується співвідношення такої шкоди і шкоди, завданої внаслідок порушення природоохоронного законодавства, між шкодою, завданою силами природи, та шкодою, завданою внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Розглядаються особливості відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Аналізується судово-практика з порушеного питання.

Ключові слова: відшкодування шкоди, безпечне навколишнє природне середовище, негативний вплив на навколишнє природне середовище, об'єкти підвищеної небезпеки.

Матвейчук А.А. Возмещение вреда, причиненного нарушением личного неимущественного права на безопасную окружающую природную среду: проблемные вопросы

В статье исследуются проблемные вопросы возмещения вреда, причиненного нарушением личного неимущественного права на безопасную окружающую природную среду. Раскрываются правовые основания возмещения такого вреда. Выясняется соотношение такого вреда и вреда, причиненного вследствие нарушения природоохранного законодательства, между вредом, причиненным силами природы, и вредом, причиненным вследствие отрицательного воздействия на окружающую природную среду. Рассматриваются особенности возмещения вреда, причиненного источником повышенной опасности. Анализируется судебная практика по рассматриваемому вопросу.

Ключевые слова: возмещение вреда, безопасная окружающая природная среда, отрицательное воздействие на окружающую природную среду, объекты повышенной опасности.

Matviichuk A.O. Redress of an Injury, Done by Infringement of a Personal Non-property Right to Safe Natural Environment

In this article some problematic matters in the sphere of redress of an injury, done by infringement of a personal non-property right to safe natural environment, are researched. Legal basis for redress of such injury are detected. Correlation between mentioned injury and injury, done by breach of environmental legislation, between injury, done by natural forces, and injury as a result of negative influence on natural environment, is disclosed. Some special aspects of redress of an injury done by a source of increased danger are examined. Case law concerning the researched sphere is analyzed.

Key words: redress of an injury, safe natural environment, negative influence on natural environment, source of increased danger.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2014.

ВИТОКИ, ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ЗЕМЛЯМИ ВОДНОГО ФОНДУ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ РОЗМІРАХ

О.В. Буцко

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Аналіз витоків та генези кримінально-правової відповідальності за злочин, передбачений ст. 239-2 КК України, має істотне значення для розуміння суті і природи цього злочинного діяння на сучасному етапі розвитку науки кримінального права та практики застосування цієї кримінально-правової норми.

Всі природні багатства нашої країни — «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони — згідно з Конституцією України (ст. 13), є об'єктами права власності Українського народу». Стаття 66 Конституції України зобов'язує кожного громадянина не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Охорона довкілля є важливою функцією нашої держави. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за правопорушення в галузі довкілля.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою земельного фонду займалися провідні вчені, а саме: Н.С. Гавриш, В.В. Носік, М.В. Шульга та інші. Але й сьогодні ця проблема залишається не вирішеною в законодавстві України.

Мета полягає у з'ясуванні витоків, історії кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

Основні результати дослідження. Проаналізувавши історію взаємодії людини з певними природними об'єктами, зокрема із землями водного фонду, і питання проблеми навколишнього природного середовища (в тому числі і витоків кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, бо такі не підлягали самостійному дослідженню), на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей з охорони вказаних природних об'єктів, проведемо вивчення проблеми.

Кримінально-правова охорона земель водного фонду стала можлива після ведення у 2009 р. до Кримінального кодексу України (далі – КК) ст.239-

2 з передбаченням у ній покарання за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України за правопорушення у сфері довкілля» від 5 листопада 2009 р. № 1708-VI до Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1].

Отже, ст.239-2 вперше введена, саме в КК України і це ускладнює встановлення історії, а також з'ясування витоків, походження кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

Погляди на періодизацію розвитку суспільства на території України ґрунтуються на достовірних джерелах. [2, с. 40-50] Більш детально про це йдеться у роботі В.К. Матвійчука [2, с. 35-40], тому зупинимося на запропонованій їй прийнятній для нас історіографії. Вона нам необхідна, оскільки допомагає виявити і пояснити витoki кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах в Україні.

У зв'язку з тим, що ст.239-2 КК України є бланкетною правовою нормою, при дослідженні питань стосовно витоків, історії кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах необхідно використовувати положення про витoki та історію земельного та водного, екологічного законодавства України.

В історії людського суспільства, як зазначає Г.А. Аксеньюк, земельне відносини завжди відігравали велику роль і займали особливе місце в системі суспільних відносин. Це знаходить пояснення в тій ролі землі, яку вона має в розвитку людського суспільства [3, с.8].

Земля, за висловом Маркса, – « ... велика лабораторія, арсенал, доставляє і засіб праці, і матеріал праці, і місце для поселення, базис колективу» [4, с.5].

Цінність землі, її важливість для розвитку людства в цілому визначили той факт, що вона є предметом правового регулювання в багатьох галузях права [5, с.8].

Зазначимо, що правові, норми, які визначали правовий режим земель водного фонду, тобто порядок використання й охорони вод і сполучених з ними земель, існували ще в стародавньому світі та античні часи.

Відзначимо, що такого поняття, як збереження та охорона навколишнього природного середовища, взагалі не існувало в стародавньому світі, так як якоїсь принципової відмінності між публічним і приватним правом в Єгипті в цю епоху наведено чи встановлено не було. Однією з цікавих особливостей давньоєгипетського права з точки зору загальної історії права, на нашу думку, є обґрунтування його правових норм. Основи права при фараоні, займав положення богоподібного самодержця, само собою зрозуміло, ґрунтувалися на його, фараона, особистій волі. До цього слід додати, що правові норми тієї епохи виправдовувалися існуванням тоді загальним принципом: обвинувачення і контр обвинувачення повинні бути рівноцінні. Тут має місце характерний для багатьох правових систем прагнення мотивувати правові норми у відпо-

відність з етичною нормою, в основу якої був покладений принцип рівноцінності (надалі названий «принципом еквівалентності») і яка виражалася у формі вимоги справедливості і законності.

Правові джерела держав Близького Сходу представляють собою клинописні тексти мали своє віддзеркалення в одному з найбільш значних документів правлячої династії стародавнього Вавилонського держави Хаммурапі (Hammurabi, 1790-1752 рр. до н. е.).

Наступним важливим періодом часу для зародження поняття земельного права – та кримінальної відповідальності заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах є – античні часи, згідно з кодексом Юстиніана, положення римського права також передбачали порядок користування річок, їх класифікацію, права берегових власників і водні сервітути. У Стародавньому Римі права земельних власників поширювалися на підземні води і несудноплавні водотоки, але судноплавні річки були вилучені з цивільного обороту. При цьому самі водні ресурси навіть у приватних водотоках могли використовуватися третіми особами.

У римському праві в якості земельних і водних сервітутів передбачалися права забору води із сусідньої ділянки, право проганяти худобу до водопою, добувати пісок і глину на чужій ділянці, яка цілком могла бути прибережною. Особливий вид сервітуту – узуфрукт – міг поширюватися і на водойми. Як зауважував провідний радянський романіст професор І.Б. Новицький, при висиханні ставка сервітутний користувач втрачав право користування його висохлим ложем. Інше порушило б умову узуфрукту – збереження цілісності самої субстанції, яка є водоймою [6, с.103-110].

Історики права для вивчення екологічного права, як показує практика, найчастіше обирали для своїх робіт в якості стартової точки період петровських перетворень, у ході яких визначилися значення природоресурсної бази в економічному розвитку нашої країни.

На думку професора Г.А. Аксеньонка, в епоху феодалізму з земельними відносинами були пов'язані як політичні, так і приватномайнові відносини. Зв'язок з землею визначала станова-класову приналежність, обов'язки по військовій службі і по аналогам, підсудність і підвладність, сімейно-майнові відносини по спадкуванню. З феодальним базисом тісно пов'язане своєрідність земельно-правового налаштування і коло земельно-правових відносин. Це коло окреслюється у феодальному суспільстві надзвичайно широко. Він охоплює не тільки всі форми феодальної по типу власності (феод і алод), але і всі види земельних держаній [3, с. 12], бо «вся сукупність відносин феодальної власності передбачає наявність цілого ряду форм землеволодіння і серед них два антиподи – феод і селянське «державні», висловлюють основний класовий поділ феодального суспільства» [7, с. 25].

На думку М.Б Булгакова і А.А. Ялбуганова, щодо епохи феодалізму з земельними відносинами в статті під назвою «Природоохоронні акти: від «Руської Правди» до петровських часів», де в зазначений період часу в умовах феодального суспільства простолюдин використовував землю, ліси, води, несуче за це повинності перед знаттю. Оскільки землі, сполучені з водними

ресурсами, були найпродуктивніші для сільського господарства, вони становили кращу частину феодальної власності.

Часи «Руської Правди» вважають початком розвитку природоохоронного законодавства, пов'язаного із захистом власницьких прав на природні суб'єкти – забезпечення якості навколишнього природного середовища.

Так, у «Руській Правді» були заборонені, по суті, права володіння на природні об'єкти від посягання на них з боку інших осіб. Таким чином, за змістом даного законодавства природні об'єкти попадали під правовий захист держави, тільки ставши якою-небудь власністю.

У період феодальної роздробленості князі мали право надавати свої володіння в користування великим власникам і монастирям.

В середині XV ст., наприклад, князь белозерський Михайло Андрійович завітав до Кирилового монастиря та надав монопольне право рибної ловлі в Уломском озері. У всіх цих грамотах права володіння підкріплювалися заборонами верховного сюзерена використовувати природні багатства іншими особами, крім власників угідь [8, с. 5-6].

Московські великі князі також представляли імунітетні права на володіння угіддями духовним феодалам. Так, підтверджуючи статутну грамоту митрополита Купріяна Константиновському монастирю від 1391 р., великий князь Василь Дмитрович заборонив своїм рибалкам ловити рибу в монастирських озерах: «Рыболове мои великого князя не наезжают в монастырские озера» [8, с. 22].

За охоронної грамоти Івана III від 1484 р. Спасо-Ефимієву монастирю жителям Суздаля заборонялося ловити рибу в монастирському озері Кам'яниці під загрозою штрафу в 2 руб., а за грамотою від 1486 р. того ж монастиря були пожалувані річка Клязьма від річки Молоха до Оки і всі озера і витoki по обох її берегах і заборонялася риболовля в них для навколишніх жителів – «тех их вод не ловить никому oprичь их».

За указом від 1678 р. за порубку лісу в заповідних засічних лісах з винного стягувався штраф «за прокладену дорогу у лісі й за висічку дерева з гранню – 10 руб., а за прокладену стежку і за висічене дерево без межі – 5 руб. Крім штрафу винний піддавався «биттю кнутом в городех в торговые дни при многих людех...». За повторну порубку дерев винний піддавався страти [8, с. 25].

Законодавство XV-XVI ст. надійно охороняло природні об'єкти великокнязівських, монастирських і общинних володінь від посягання на них сторонніх осіб. Самі власники угідь у той період не виявляли особливої турботи про збереження своїх природних багатств. Вони використовували природні ресурси, що їм належали в міру потреби і особливо не завдавали шкоди природі: в ті часи антропогенний тиск на природу ще не відчувався [8, с. 11-12].

Поступово поряд із нормами права місцевого походження набуло поширення польсько-литовське законодавство. Внаслідок входження частини українських земель протягом тривалого часу до складу Польського королівства і Великого князівства Литовського відбулося природне взаємопроникнення їх правових систем. Зокрема, Литовські статuti, «Саксонське зеркало», «Порядок

прав міських» та інші джерела польсько-литовського права увібрали в себе норми з «Руської Правди» та інших джерел давньоруського права. В той період польські та литовські нормативні акти поширювались на територію Західної України і Правобережжя. Але описання італійських та інших мандрівників (очевидців) тих часів, зокрема лист VII Альберта Кампензе до папи Климента VII по справі Московії (1523 – 1524 рр.), свідчать, що князь московський Іван Грозний і його наступник князь Василь не раз домагалися володіння землями литовськими й українськими [9, с.60]. Це вкотре дає підстави, посилаючись на ці джерела, стверджувати, що закони Московії, які стосувалися водних об'єктів, не були поширені на території України–Русі.

Період історії козацької ери з XIV ст. по XVIII ст. в праві України діяла велика кількість джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися різним змістом та історичним значенням, наприклад, Артикул військовий (законодавство періоду розвитку абсолютизму) [10, с. 90], але норми, що стосувалися екологічного законодавства, в той час у ньому були нечисленні.

З кінця XVIII – початок XIX ст. на Європейському континенті розпочинається промисловий переворот і інтенсивна урбанізація. У суспільстві, основаному на вільному наймі ключову роль грала вже не земельна власність, а власність на самі підприємства [23, с. 275-276].

Необхідно зазначити, що більшість із проступків і незначних злочинів, які посягали на навколишнє природне середовище, були в подальшому перенесені із «Уложення про покарання кримінальні і виправні» в «Статут про покарання, що накладаються мировими судьями» 1864 р. Серед них слід назвати такі: засмічення річок, каналів, джерел або криниць киданням у них каміння, піску тощо, речовин, від яких може настати порча води (ст.52; покарання – грошове стягнення не більше 10 руб.) [8, с. 25].

Отже, в подальшому «Статут про покарання, що накладаються мировими судьями» 1864 р. розвиває склади злочинів, витоки яких формувалися раніше. Наприклад, склад злочину засмічення водних об'єктів зазнав доповнення щодо місця вчинення злочину, а саме додатково названі криниці та джерела. Це означає, що також доповнився предмет цього злочину, а саме: води криниць і джерел. Значно доповнилася така ознака об'єктивної сторони, як засоби вчинення злочину, наприклад, каміння, пісок, інші речовини, від яких не може статися порча води [12, с.138].

Після скасування в Російській імперії кріпосного права у володіння селян були передані далеко не кращі й незручно розташовані землі. Селянам не вистачало водопоїв, соковитих заливних луків, пасовищ, тобто привідних ділянок. Їм доводилося брати їх у користування у дворян на обтяжливих умовах. За дворянами закріпились у власності майже всі ліси, значна частина луків та інших угідь. Перехід від общинної до власності на землю поглибив водогосподарчі проблеми. Понад століття тому 1902 р. були прийняті «Правила про облаштування каналів та інших водопровідних споруджень на чужих землях для осушувальних, зрошувальних і обводнювальних цілей», які ввійшли окремим законом до Статуту сільського господарства, але були недосконалі, бо ці правила нагадували більше вимоги до народу, але в них вперше

було введено Розділ 8 «Охрана окружающей среды». Коригування цих Правил, як і дискусії про них, тривали до 1917р. Як відзначали земства, їх основним недоліком була залежність меліоративних робіт від приватних землевласників. Закон не відповідав повною мірою на питання, як бути у випадку незгоди хазяїна ділянки для проведення ключового каналу. Відповідь на нього була непряма: передбачалося створення особливих змішаних губернських і повітових комісій, на які покладалося б обговорення ініціатив з меліорації й умов примусового відводу чужих земель та угідь. Однак відчуження майна власника мало б наслідком збільшення вартості робіт, а їх організатори воліли втримуватися від застосування цього права. Тому роботи з осушення, зрошування й обводнювання залежали від короткозорого свавілля власників земель.

Перебудова українського суспільства мала за мету не тільки усунування природних багатств країни, а й їх одержавлення. Необхідна для індустріального розвитку СРСР штучна трансформація водної системи і взагалі екосистеми країни вимагали нових правових режимів та оцінок. Насамперед лад «приборкання природи», зокрема, її водних стихії, потрібна була виняткова державна власність на природні ресурси. Це сполучалося з безкоштовним, дарованим характером використання землі, вод, лісів тощо. Плата за водокористування була встановлена лише у 70-ті роки ХХ ст., а про плату за землі водного фонду не йшлося взагалі [13, с.41-46]. Збереження режиму безкоштовного використання природних ресурсів обмежувало фінансування природоохоронних заходів і сприяло неощадливому становленню до їх споживчих властивостей.

Під час становлення Радянської влади було проголошено скасування будь-якої власності на землю, надра, ліси, інші природні об'єкти, що закріплювалось у декретах «Про землю» (1917р.) і «Про соціалізацію землі» (1918р.) п.2 «помещичьи имения, ровно как все земли удельные, монастырские, церковные, сов сем их живым и мертвым инвентарем, усадебными пост ройками и всеми принадлежностями переходят в распоряжение властных земельных комитетов и уездных советов крестьянских депутатов, впредь до Учредительного собрания» і п.3 «какая бы то ни была порча конфискованного имущества, принадлежащая отныне всему народу, объявляется тяжким преступлением, караемым революционным судом» [14, с.17-20].

Підґрунтям земельних і водних правовідносин остаточно стає націоналізація землі, води, інших природних ресурсів, на якому базувалися інститути землекористування й водокористування п. 2. «Все мелкие реки, озера, леса и пр.. переходят в пользование общин, при условии заведывания ими местными органами самоуправления» [8, с. 45]. Своєрідність і певна цілісність земельних і пов'язаних з ними водних правовідносин визнавалися тоді законодавством союзних республік. Земля і всі природні багатства були оголошені виключно державною власністю і надавалися виключно в користування. Тим самим вони були виключені з цивільного обігу, перестали бути об'єктом цивільно-правового регулювання, а це викликало необхідність появи земельного права як самостійної галузі права.

У 1922 р. був прийнятий перший Земельний кодекс РСФСР, у ньому вперше давалось визначення єдиного державного земельного фонду [15]. І.І. Євтіх'єв у своєму першому підручнику із земельного права в 1923р. досить вдало розкрив правову сторону єдиного державного земельного фонду як одного з основних інститутів радянського земельного права [15, с. 72]. Він підкреслював, що «ідея єдиного державного земельного фонду нерозривно пов'язана з системою націоналізації землі», що після націоналізації немає іншого власника землі, окрім держави, і «при системі націоналізації землі не може бути безхазяйної землі» [16, с. 139-140] та «єдиний державний земельний фонд включає всі землі, будучи матеріальним вираженням системи націоналізації землі» [17, с. 14].

Зауважимо, що на приводних смугах не тільки створювались водогосподарчі спорудження, а й розміщувались насоси, вилучені з водних об'єктів, будувалися дренажні траншеї тощо. Для прокладки нових каналів важливо було мати незабудовані земельні смуги. Ще за радянської доби дослідники підкреслювали необхідність входження в землі водного фонду потенційно небезпечних для населення місцевостей.

У 1968 р. на теренах колишнього СРСР було проведено кодифікацію земельного законодавства. Саме з нею вчені пов'язують надзвичайне потужне зростання науково-методологічних та теоретичних досліджень найрізноманітніших проблем правового регулювання охорони та використання земельних ресурсів, появи невідомих до цього напрямів теоретичного пошуку та доктринального тлумачення прийнятих Основ земельного законодавства та земельних кодексів, що виводило науку земельного права на її принципово новий, якісно змістовний рівень [18].

У перше виділення земель водного фонду України як самостійної категорії було законодавчо закріплено в п.5, ст.4 «Основи земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 13 грудня 1968 р. – «Вся земля в СРСР складає єдиний державний земельний фонд, який в відповідності з основним цільовим призначенням земель складається з:... земель державного водного фонду. Порядок віднесення земель до вказаних категорій і переведення земель з однієї категорії в іншу визначається законодавством Союзу РСР і союзних республік» [19].

У ст.4 Земельного кодексу Української РСР 1970 р. було закріплено належність усіх земель України до державного земельного фонду та поділ цих земель на шість категорій за основним цільовим призначенням: землі сільськогосподарського призначення, землі населених пунктів, землі промисловості, транспорту, курортів, заповідників та іншого несільськогосподарського призначення, землі державного лісового фонду, землі державного водного фонду, землі державного запасу. Землям державного водного фонду був відведений VI розділ, згідно з яким землями державного водного фонду визнавалися землі, зайняті водоймами (ріками, озерами, внутрішніми морями, водосховищами, каналами, територіальними водами та ін.), гідротехнічними й іншими водогосподарськими спорудами, а також землі, виділені під смуги відведення по берегах водойм, під зони охорони тощо [20].

Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю, прийняті 28 лютого 1990 р., заклали принципово нові принципи і напрями розвитку земельного законодавства і стали провісником сучасної земельної реформи. Цей законодавчий акт проголосив землю народним надбанням, відмовившись від терміна «державна власність на землю». Було запроваджено новий юридичний титул – «володіння».

На основі Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і згідно з Основами законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю Верховна Рада УРСР 18 грудня 1990 р. прийняла ЗК [21, с. 27].

Від часу здобуття незалежності впродовж наступних десяти років в Україні діяло пристосоване до нових реалій кримінальне законодавство колишньої УРСР, яке не відповідало новим соціально-політичним і економічним орієнтирам розвитку держави, а торкались кримінально-правової охорони суспільних відносин, які базувались на існуванні колишньої УРСР [22, с. 82].

Складна екологічна обстановка значною мірою зумовила постійним зростанням кількості й високою латентністю екологічних злочинів. [23, с. 282]. У другій половині ХХ століття проблема охорони навколишнього природного середовища виходить на перше місце, насамперед у зв'язку з тим, що науково-технічний прогрес істотно розширив масштаби і можливості людства у сфері природокористування. При цьому не було запроваджено ефективні механізми забезпечення належного збереження довкілля. В результаті чого порушуються об'єктивні закономірності взаємодії суспільства і природи. Негативні наслідки цього процесу значною мірою вийшли з-під контролю, внаслідок чого природа перетворилась у забруднене й отруйне викидами та скидами, відходами виробництва природне середовище [18].

У кримінальному кодексі України, який був прийнятий 5 квітня 2001 р., а набрав чинності з 1 вересня того ж року, система Особливої частини відобразила як певні теоретичні досягнення науки кримінального права з питань її побудови, так і суспільні уявлення про навколишнє природне середовище – як одну з найважливіших соціальних цінностей [24]. На відміну від попереднього КК України новелами в українському кримінальному законодавстві є такі норми, як ст.236 «Порушення правил екологічної безпеки», ст.237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», ст.239 «Забруднення або псування земель», ст.240 «Порушення правил охорони надр», ст.252 «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», ст.253 «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля», ст.254 «Безгосподарське використання земель».

З прийняттям зазначених кримінально-правових норм з'явилося чітке визначення в законі кола злочинів проти довкілля, що відповідає актуальності його охорони та дозволяє побудувати ці норми у систему, сприяє забезпеченню єдності в підходах до криміналізації та педалізації посягань у сфері екології [25]. Головною їх функцією є охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки як умови нормального існування та життєдіяльності людини [27, с. 9].

Згідно із Законом №1708-VI від 05.11.2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля), КК України доповнився деякими статтями, одна з яких є ст. 239-2 незаконне заволодіння землями водного фонду [1].

Законодавець вносить цю статтю з метою посилення охорони земель водного фонду, а саме, боротьбою з їх незаконним відчуженням або самовільним заволодінням. Мета якої є припинення безвідповідальності посадових осіб і інших осіб, які мають відношення до сприяння у самовільному зайнятті земель водного фонду. Завданням законопроекту є припинення незаконних схем по відчуженню, передачі у приватну власність та самовільному заволодінню землями водного фонду.

Висновки. Отже, питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства, а саме незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах фундаментально не досліджувалися. Це зумовлено тим, що: ці питання розглядали у відриві від історичного розвитку суспільства; Україна долала свій шлях у самостійності суверенітету та державності у найскладніших історичних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення у сфері довкілля: Закон України від 05.11.2009, № 1708-VI // Відомості Верховної Ради України від 13.04.2013, №5, ст. 44.
2. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением объектов – К. : Украинская академия внутренних дел, 1992. – 80 с.
3. *Аксененко Г.А.* Земельные правоотношения в СССР – М. : Госюризд., 1998 г. – 224 с.
4. *Маркс К.* Формы предшествующие капиталистическому производству – М. : Госполитиздат., 1940г. – 5-6 с.
5. *Мітрафанов І.І.* Злочини проти довкілля: Навч. посіб. / І.І. Мітрафанов, А.М. Пругула – Суми: Унів. книга, 2010. – 205с. – ISBN 966-680-527-3.
6. *Новицкий И.Б.* Римское право: Учебник – М. : Гуманитарное знание, 1993. – С. 103–110. – ISBN 5-86409-002-6.
7. *Дембо Л.И.* Основные проблемы советского водного законодательства – Л. : Издательство Ленинградского государственного университета, 1948. – 135с.
8. *Булгаков М.Б.* Российское природоохранное законодательство XI–XX вв. / М.Б. Булгаков, А.А. Ялбуганов – М. : Издательство «ЛЕГАТ», 1997. – 83с. – ISBN 5-7495-0012-8.
9. *Січинський В.* Чужинці про Україну – Львів : Світ, 1991 – 193с. – ISBN 5-7707-1657-6.
10. *Матвійчук В.К.* Загальнотеоретичні підходи до витоків та класифікації періодів кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища на теренах України // Юридична наука – 2012. – №1. – С.83-85.
11. *Апперс Э.* История европейского права (перевод со шведского)/ Институт Европы. – М. : Наука, 1984 г. – 397 – ISBN 5-02-012096-0.

12. *Матвійчук В.К.* Витоки та генезис кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища у п'ятому–шостому періодах розвитку України суспільства та державності // *Юридична наука* – 2012 – №2 – С.137-145.

13. *Шейшич Л.Б.* Правовой режим государственных ирригационных систем – М. : Юридическая литература, 1978. – С.70.

14. Декрет II Всероссийского съезда Советов о земле от 26.10.1917 // *Декреты советской власти*. Т.І.М. : Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 17–20.

15. *История Европы: Учебник – Т.3 / Председатель ред. кол. А.О. Чубарьян – М. : Наука, 1993. – 605с.*

16. *Евтихийев И.И.* Земельное право. – изд. 2-ое / И.И. Евтихийев – М. : Новая деревня, 1929.-225с.

17. *Евтихийев И.И.* К учению о едином государственном земельном фонде. Записки Белорусской государственной академии сельского хозяйства / И.И. Евтихийев – Горки, БССР, 1928., т. VII-284с.

18. *Екологічне законодавство України. Академічний курс: Підручник / За ред. Ю.С. Шемшученка – К. : ТОВ Юридична думка, 2005. – 848с. – ISBN: 966-8602-13-7.*

19. *Основы земельного законодательства Союза ССР и Союзных республик от 13.12.1968, № 3401-VII//Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик от 13.12.68, №3401-VII, Ст. 50.*

20. *Про затвердження Земельного кодексу України РСР: Закон України Української Радянської Соціалістичної Республіки від 08.07.1970 // Відомості Верховної Ради України від 08.07.1970, №29, ст. 205.*

21. *Погрібний О.О.* Земельне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібний, І.І. Каркаша – Вид. 2-ге перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 600с. – ISBN: 966-7613-36-4.

22. *Терелюк І.Я.* Огляд історії кримінального права України: Навч. посіб. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 92с.

23. *Перебитюк М.В.* Криміналістична характеристика екологічних злочинів / М.В. Перебитюк, А.О. Паламарчук // *Часопис Київського університету права*. – 2010. – №2. – С.282-286.

24. *Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.09.2001 р. № 2341-III – Ст. 447 // Відомості Верховної Ради України 2001, № 25-26, ст. 131.*

25. *Поліщук Г.С.* Кримінальна характеристика та запобігання злочинів проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): автореф. дис. ... канд. к. ю. н. – Київ : КНУВС, 2006. – 20с.

26. *Евтихийев И.И.* Земельное право – Москва-Петроград : Государственное издательство, 1923.-185с.

27. *Пономаренко Г.О.* Особливості кваліфікації розслідування та запобігання злочинів проти довкілля: Навч. посіб. / Пономаренко Г.О, Нікітенко О.І., Поліщук Г.С., Костенко К.Т. – Херсон : Видавець О.М. Чуєв, 2007. – 689с.

Буцько О.В. Витоки, історія кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах

У статті проаналізовані витоки та генеза кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах у відповідності з історичними етапами розвитку суспільства та державності на теренах України.

Ключові слова: *витоки, історія розвитку, кримінальна відповідальність, незаконне заволодіння, землі водного фонду, в особливо великих розмірах.*

Буцко А.В. Истоки, история уголовной ответственности за незаконное завладение землями водного фонда в особо крупных размерах

В статье проанализированы истоки и генезис уголовной ответственности за незаконное завладение землями водного фонда в особо крупных размерах в соответствии с историческими этапами развития общества и государственности на территории Украины.

Ключевые слова: *истоки, история развития, уголовная ответственность, незаконное завладение, земли водного фонда, в особо крупных размерах.*

Butsko O.V. Origins, history of criminal liability for misappropriation of lands of water fund in a large scale

The article analyzes the origins and genesis of the criminal liability for misappropriation of lands of water fund in a large scale in accordance with the historical stage of development of society and the state in the territory of Ukraine.

Keywords: *origins, development history, criminal responsibility, misappropriation, water fund lands, especially large.*

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.249 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Т.І. Волкова

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. З'ясування питання соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. Кримінального кодексу України (далі – КК України), має важливе значення для теорії кримінального права, законотворчої діяльності та практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням зазначених проблем у різні періоди займалися такі вчені, як: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулин, В.І. Борисов, В.К. Матвійчук, В.І. Тютюгін, М.І. Панов, К.М. Оробець. Проте, до цього часу зазначена проблема не знайшла свого належного завершення.

Мета статті полягає в дослідженні соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 249 КК України.

Основні результати дослідження. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст.249 КК України, охоплює вивчення тих особливостей соціально-економічних та правових умов життя, що потребують юридичного врегулювання суспільних відносин, здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя. Виявляючи потреби суспільства в певному виді правового регулювання соціальна обумовленість пояснює вибір юридичних засобів їх задоволення, в тому числі й кримінально-правової охорони. У цьому контексті слід погодитися з твердженням К.М. Оробця, що ефективність кримінально-правових норм (тобто заборон) у першу чергу визначається ступенем їх відповідності конкретним умовам суспільства, за яких вони діють [1, с. 9]. Криміналізація та декриміналізація, теоретичне і законодавче відмежування злочинів від аналогічних адміністративних правопорушень невід'ємно пов'язані з дослідженням чинників, що характеризують конкретні діяння як суспільно-небезпечні та кримінально-протиправні [1, с. 9].

Кримінально-правова охорона правомірної діяльності, що стосується зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом включає систему заходів, центральне місце серед яких займають – правові. Серед правових засобів важливим фактором втілення в життя тієї чи іншої кримінально-правової норми є її соціально-правова обумовленість. Тому, на наш погляд, соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом не вичерпує з'явлення кримінально-правової заборони як це впливає з праць деяких вчених [1, с. 9]. На формулювання такої заборони впливають і правові чинники.

На наше переконання, вчені аргументовано вказують на важливість і необхідність дослідження та розробки загальних і спеціальних положень соціально-правової обумовленості закону про кримінальну відповідальність, у нашому випадку ст.249 КК України. Проте як правильно зазначає К.М. Орбець, ця проблема не може обійтися без врахування такої ознаки, як суспільної небезпечності злочину, з якою пов'язана мінливість переліку видів діянь, які законодавець визнає кримінально-протиправними і карними [1, с. 9]. Враховуючи те, що суспільна небезпечність є ознакою злочину, а також, що особливості юридичної конструкції складу різних злочинів, в тому числі й аналізованого, також зазнають змін, що є проявом реагування законодавця на поточні вимоги конкретно-історичного розвитку суспільства, тобто є правовою діяльністю, то це свідчить про те, що потрібно досліджувати не лише соціальну обумовленість норми (ст.249 КК України), а й правову обумовленість цієї заборони.

Важливо в контексті нашого дослідження звернути увагу на те, що проблема соціально-правової обумовленості кримінально правової заборони розглядається по-різному, і досі це питання залишається не вирішеним. Так, зокрема, В.І. Борисов наполягає на тому, що соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними, правовими та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [2, с. 28].

У той час В.М. Кудрявцев вказує на те, що будь-який злочин вчиняється не в порожнечі, а при визначених умовах, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже це означає, що ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними і зазвичай, і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність обсягів, засобів і способів вчинення задуманого посягання, відносну безпечність для нього і співучасників, тощо [3, с. 117].

В.Д. Філімонов стверджує, що підставою правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння шкоди суспільним відносинам [4, с. 121]

На переконання Г.О. Злобіна та С.Г. Келіної зазначають, що мало констатувати факт соціальної обумовленості закону, а ще й необхідно розкрити спосіб, яким здійснюється «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права [5, с. 106]. Ці вчені визначають, що суспільна небезпечність не єдина підстава криміналізації і розрізняють підстави криміналізації та криміналізаційні приводи [5, с. 106]. Під підставами вони розуміють процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення тієї чи іншої кримінально-правової норми, а натомість криміналізаційні приводи розглядають як поодинокі події, що привертають увагу законодавця і впливають на громадську думку [5, с. 107].

В.О. Навроцький наполягає на тому, що до соціальної обумовленості слід відносити соціальні та соціально-психологічні фактори, що обумовлюють суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння (до них відносять суспільну небезпечність діяння, його значну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації [6, с. 114]).

М.Й. Коржанський стверджує, що соціальна обумовленість кримінально-правової охорони, визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони [7, с. 28].

Натомість П.С. Тоболкін переконаний, що навіть у самій короткій характеристиці проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших факторів, що викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті і, так чи інакше, впливають на формування правових норм [8, с. 5-7].

Нам імпонує думка В.К. Глистіна про те, що наука кримінального права не може обмежуватися догматичним аналізом норм, інакше вона буде здатною правильно вказати на суспільну небезпечність діяння, надати обґрунтовані висновки про застосування норм, їх зміну відповідно до вимог практики [9, с. 13]. На важливості дослідження соціального підґрунтя кримінального права ще більше наголошує В.М. Коган, зазначаючи, що кримінально-правова наука являє собою не більше ніж засіб для досягнення мети, яка поставлена перед суспільством [10, с. 124].

Отже, вірною є позиція В.І. Борисова та О.О. Пащенко, що соціальна обумовленість (а на наше переконання соціальна правова обумовленість) встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певні злочини є невід'ємною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики [11, с. 181].

Сучасна ситуація у сфері кримінально-правової охорони рибного, звірного або іншого водного добувного промислу потребує підвищення ефективної дії правових норм, передбачених ст.249 КК України, без чого посилення боротьби з цими злочинами є надто проблематичною.

На нашу думку, кримінально-правова охорона досліджуваних суспільних відносин є ефективною лише за умов додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, з'ясування передумов заборони. Як переконливо зауважує В.К. Матвійчук, що «... незважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві... проблема криміналізації (декриміналізації) діянь у цій сфері, як показує аналіз чинних норм кримінальних і адміністративно-правових норм та інших нормативних актів, їх соціальна обумовленість, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальною» [12, с. 336].

Загальноновизнаним залишається положення про те, що достатньо ефективною може бути не лише соціально обумовлена правова норма, а саме така, що відображає об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних відносин [12, с. 12]. Слід звернути увагу про те, що процес віднесення тих або інших діянь до злочинних іменується в науці кримінального права – криміналізацією [13, с. 28].

Акцентуємо увагу на тому, що змістовним ядром науки та галузі кримінального права виступають кримінально-правові норми, у нашому випадку норми, що містяться у ст. 249 КК України. Кожна з них являє собою певний стандарт поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин [14, с. 136]. Виявлення діянь, які мають типову спільність (спорідненість) і характеризуються суспільною небезпечністю, являються одним із основних завдань державної політики [15, с. 6]. Цей процес іменується колоритним терміном «криміналізацією» діянь, оскільки криміналізація має об'єктивний характер, в якому кримінально-правова норма конструюється таким чином, щоб якнайбільш повно відтворити ту або іншу реально існуючу властивість суспільно небезпечних явищ [16, с. 20]. Таким чином, правовий феномен діяння, в нашому випадку злочину передбаченого ст. 249 КК України, слідує за його соціальною правовою основою. Відповідно, що злочинність, є безсумнівно феномен соціальний і характерний для суспільства як деяка його властивість [17, с. 74].

Виходячи із зазначеного вище та аналізу джерел із кримінального права можна стверджувати, що у законодавстві України, а також законодавстві майже всіх зарубіжних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони посягання на відносини, що забезпечують правомірну діяльність зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України). Єдиним серед досліджених нами кримінальних кодексів, у якому визначені підстави, приводи, умови та процедура криміналізації діянь, є Кримінальний кодекс Іспанії. Так, у ст.1 цього Кодексу зазначається, що суд або суддя, отримавши відомості про які-небудь дії чи бездіяльність, що не є караними за законом, але заслуговують покарання, повинні утриматись від провадження у справі і надати на розгляд уряду доводи, за якими дане діяння «вимагає застосування кримінальної санкції» [18, с. 90].

З приводу передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь взагалі, і, зокрема, передбаченого ст. 249 КК України, відсутня єдність позицій. Так, на думку Ю.А. Турової, аналіз передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь належить до сфери досліджень кримінологічної спрямованості, зокрема, питань запровадження кримінологічної експертизи існуючих та нових кримінально-правових законів [19, с. 13]. Натомість друга точка зору з приводу передумов криміналізації була поширена серед науковців-кримінологів, що була озвучена у 1989 р. у рішеннях Всесоюзної науково-практичної конференції з обговорення проблем кримінологічного обґрунтування кримінально-правових норм, про те, що «...соціальне обґрунтування кримінально-правової норми за значущістю зумовлюючих його елементів є переважно

кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині – предметом кримінології» [20, с. 12]. Автори третьої точки зору, зокрема, В.М. Кудрявцев і В.Е. Ємінов, вважали, що проблемами криміналізації та декриміналізації діянь повинна займатися не тільки наука кримінального права [21, с. 46-50]. П.Л. Фріс визначає криміналізацію як «...процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [22, с. 20-21]. Дещо подібними за змістом є також визначення криміналізації, що раніше були сформульовані іншими авторами [23, с. 37-43; 24, с. 108; 25, с. 65; 26, с. 23; 27, с. 18]. Й.П. Айдаров наполягає на тому, що криміналізацією є визначення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного і караного діяння [28, с. 108]. Сюй Дисинь – стверджує, що криміналізація – це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми [29, с. 25]. В.К. Матвійчук під криміналізацією розуміє як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караними [30, с. 81].

Детальний аналіз існуючих точок зору дає нам підстави стверджувати, що потрібно відрізнити поняття «соціально-правової обумовленості криміналізації діянь» від поняття «криміналізації діянь», а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес, так і результат визначення певних видів діянь (у нашому випадку, діяння, передбаченого ст. 249 КК України) злочинним і караним. Ця проблема є предметом науки кримінального права. Натомість – соціально-правова обумовленість криміналізації діянь, у тому числі й проаналізованого, є чинниками, причинами криміналізації діянь.

Вивчення різних джерел, що стосуються передумов криміналізації діянь, наводить нас на думку, що є різноманітні класифікаційні системи таких передумов. Поряд з терміном «передумова» або «обумовленість» вживаються й інші терміни зокрема, як «принципи», «критерії», «умови», «підстави», «чинники», «приводи», «зумовлюючі фактори», «соціальні фактори». Слід погодитися з думкою Ю.А. Турлової, що зазначені терміни виступають у даному застосуванні як синоніми, що означають одне й те саме – головні обставини, на яких ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер [19, с. 14]. Її позиція підтверджує те, що зміст даних понять значною мірою збігається [31, с. 250].

Вирішуючи проблему щодо передумов (підстав) чи факторів криміналізації діянь, в тому числі і передбачених ст.249 КК України, на наш погляд, важливо навести визначення, запропоноване В.М. Кудрявцевим: «Підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей» [16, с. 204].

У цьому дослідженні проаналізована соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а отже отримання відповіді на запитання, що саме є підґрунтям та основою закріплення таких заборон у законі (ст.249 КК України).

Вивчаючи цю проблему, необхідно сприйняти за належне, що соціальна обумовленість будь-якої кримінально-правової норми у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність визначається різними за значимістю соціальними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дозволяє аргументувати необхідність кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з охорони зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, прогнозувати розвиток його норм, підвищувати наукову обґрунтованість змісту закону [32, с. 123].

Як свідчить наше дослідження, що в юридичній літературі існують різні підходи до проблем соціальної обумовленості кримінально-правових заборон (різні варіанти систем передумов криміналізації). Так, колектив авторів В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобін та ін., систему таких передумов запропонували у роботі «Основания уголовного-правового запрета. Криминализация и декриминализация» [16, с. 151]. Свій підхід ця група авторів вбачає в системі принципів (передумов), які в загальному вигляді можна сформулювати наступним чином: 1) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (це соціальні і соціально-психологічні принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість із погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану громадської думки); 2) принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права (несуперечності між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, а також інших галузей права – конституційного, господарського, адміністративного, цивільного земельного та ін) [16, с. 210].

Першу групу принципів із названої системи утворюють принципи: суспільної небезпечності; відносної поширеності діяння; помірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; кримінально політичної адекватності криміналізації [16, с. 210-220]. Натомість другу групу принципів (передумов криміналізації), складають такі передумови, як: конституційної адекватності; системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння; міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації; процесуальної здійсненності переслідування (загально-правові передумови); відсутності прогалин в законі й надмірності заборони; визначеності, єдності термінології та повноти складу (соціально-правової передумови) [16, с. 228-240]. Точку зору ми вже з цього питання висвітили [7, с. 171]. Цікавою є, на наш погляд, позиція Ю.Е. Пудовкіна щодо системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, до якої він відносить: соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборо-

ни; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони [15, с. 141-176]. О.В. Зражевський, О.І. Габро до чинників соціальної обумовленості заборон відносять: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий [13, с. 13-22; 33, с. 254-266].

Стосовно вирішення проблем принципів (чинників, засад, підстав тощо) соціальної обумовленості заборон слід підтримати твердження професора П.А. Вороб'я, що із всієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння, а в нашому випадку, передбаченого ст. 249 КК України, повинні бути виділені насамперед ті, які безпосередньо викликали необхідність встановлення в законі даної кримінально-правової норми й обумовили її необхідність та важливість сьогодні [34, с. 9].

Таким чином, маючи такі теоретичні підвалини проблеми та на підставі аналізу існуючих позицій стосовно обумовленості кримінально-правових заборон слід звернути увагу на те, що всі вони не суперечать одна одній а лише слугують доповненням їх. Тому, не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до вирішення проблеми соціальної обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників обумовленості закону про кримінальну відповідальність [2, с. 21].

Беззаперечно, заслуговують на увагу ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст.249 КК України. До таких чинників слід віднести: соціально-кримінологічний, який визначає стан розвитку суспільних відносин у сфері охорони зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, питому вагу означених цінностей в системі соціальних цінностей та рівень, розвитку наук, об'єктом вивчення котрих є аналізовані суспільні відносини. У цьому сенсі слід зазначити, що для забезпечення якості й ефективності досліджуваної кримінально-правової заборони (передбачені ст. 249 КК України), зазвичай найбільше значення має її відповідність соціальним та кримінологічним реаліям. Стверджуючи цю загально визнану тезу, потрібно визначитися з тим, що власне, потрібно розуміти під поняттям «соціальні і кримінологічні реалії» та чи існують вони як такі. У цьому питанні слід погодитися з думкою, що це питання належить до філософії та методології соціальних наук і не може слугувати предметом даного дослідження, але потрібно визнати, що однією із значимих характеристик соціальної науки виступає відносність і суб'єктивність у принципі будь-якого знання про суспільство і те, що вважається соціальною і кримінологічною реальністю, для одного, водночас може бути сферою фантазії для іншого [15, с. 141]. Тому враховуючи це, проблема відповідності кримінально-правової заборони соціально-кримінологічній реальності повинна бути трансформована у проблему уявлень про правову заборону, уявлень про суспільство, про соціальну суть злочину, в нашому випадку, передбаченого ст. 249 КК України і можливостях закону про кримінальну відповідальність у протидії йому. Цю обставину не потрібно розуміти як відмову від сприйняття

суспільства в якості реальності, як принципової непізнаваності суспільства і ролі кримінального права в ньому (вона лише покликана підкреслити, що роздуми про соціально-кримінологічні передумови досліджуваної кримінально-правової норми - ст. 249 КК України завжди з необхідністю мають визначатися і обмежуватися тими знаннями про суспільство, які доступні досліднику на даному рівні розвитку соціальних наук) [15, с. 341-342].

Враховуючи таке теоретичне підґрунтя, слід стверджувати, що ст.249 КК України і злочин, передбачений нею представляють собою два взаємопов'язаних моменти одного і того ж соціального процесу, приватний випадок єдності і боротьби протилежностей [35, с. 11]. Проте питання щодо того, що являє собою злочин незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом і як саме він зв'язаний зі ст.249 КК України, не такий простий, як здається на перший погляд. Як елемент соціальної реальності, він знаходиться у взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, які виступають в якості його передумов або наслідків. Принципово важливо зрозуміти, що ст.249 КК України в системі цих взаємозв'язків повинна розумітися (сприйматися) не стільки як генетичний фактор злочину – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – інструмент, що офіційно визнає це правопорушення злочином і тим самим таким, що породжує його, скільки як явище (норма), у відомій мірі викликане (породжене) від цього злочину, обумовлене ним. Такий підхід, на наше переконання, з необхідністю змушує визнати, що ст.249 КК України є засіб реакції на злочин, покликане до того ж, щоб охороняти такі суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони здійснення рибного, звіринового або іншою водного добувного промислу, шляхом запобігання посяганням на них, то очевидно, що вона повинна тим більш бути ефективною, чим більш близько, точно і конкретно буде враховувати причини цих злочинів при конструюванні та реалізації цієї статі. Виходячи з цього, В.М. Коган дуже вдало акцентував увагу на тому, що з'ясування обумовленості заборони передбачає з необхідністю аналіз протиріч суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки [35, с. 12].

В межах з'ясування питання про соціально-кримінологічну обумовленість норми, передбаченої ст. 249 КК України, тут важливим є розуміння того, що причини цього злочину не обмежуються межами «злої волі» суб'єкта злочину, а включають широке коло обставин, впливати на які кримінальне право, враховуючи обмеженість засобів, що є в його розпорядженні, об'єктивно не в змозі. Тому, на наш погляд, вірно відмічав В.М. Коган, що як тільки злочинець перестає розглядатися в якості кінцевої причини злочину, як тільки ретроспектива відходить до обставин, які формують поведінку, так відразу кримінальне право усвідомлюється як недостатнє, як лише одне із можливих засобів боротьби з діяннями, що є суспільно небезпечними [35, с. 31]. Це стосується й злочину, що нами досліджується. Більш того, сам факт офіційного визнання шкідливого для суспільства правопорушення, в нашому випадку незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, й конструювання ст. 249 КК України перетворюється лише в одну з ланок соціальної боротьби з цим злочином. Наявність цього злочину визначає необхідність

протидіяти йому, але не зумовлює з необхідністю встановлення кримінально-правової заборони (ст. 249 КК України). Така заборона з'явилася лише у випадку, коли суспільним відносинам, яким заподіюється шкода внаслідок того, що відбувається незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, в якості найбільш значимій, що загроза завдання їм шкоди стала сприйматися в якості достатнього приводу до застосування кримінальної репресії. Тому є вірною, на наш погляд, думка в існуючих джерелах, що обумовленістю норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних діянь, у нашому випадку, передбаченого ст. 249 КК, є небезпека завдання істотної шкоди суспільним відносинам у наслідок поведінки певної категорії людей (ця небезпечність детермінує передбаченою нормою склад злочину і розмір покарання, що слідує за його вчинення) [36, с. 15-16].

Згідно твердженню В.Д. Філімонова, небезпечність порушення суспільних відносин як безпосередньої обумовленості норм кримінального права, визначається двома групами явищ: 1) характером самих суспільних відносин, яким загрожує небезпека, їх станом; 2) обставинами, що характеризують безпосередньо джерело небезпеки (стан, структура, динаміка злочинності, її причини і умови, особа злочинця, що дозволяє визначати ці обставини в якості кримінологічних передумов кримінально-правової норми) [36, с. 18-19]. Можна погодитися, що в першій групі явищ, що визначають величину небезпеки, порушення суспільних відносин, містяться самі відносини, їх стан, а також ймовірні наслідки дезорганізації цих відносин для забезпечення безпечного і гармонійного розвитку особи, суспільства і держави [15, с. 148]. Проте це питання потребує окремого аналізу.

Отже, передумова криміналізації (соціальна обумовленість) кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 249 КК України, полягає у наявності в діянні достатньо високого рівня суспільної небезпечності, є найголовнішим чинником криміналізації та вирішальним для віднесення цього діяння до злочинного. Суспільна небезпека вчинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, відображає сутність цього злочину і свідчить «про заподіяння ним істотної шкоди або створення загрози завдання такої шкоди охоронюваним суспільним відносинам» [37, с. 30]. Це об'єктивна риса цього злочину, реальне порушення суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Виразником об'єктивності суспільної небезпеки аналізованого діяння є об'єктивний характер шкоди, яка ним заподіюється.

В юридичній літературі обґрунтовано зазначається, що суспільна небезпека злочинного посягання визначається об'єктивними і суб'єктивними ознаками не однаково, а саме, визначальними з них є об'єктивні – об'єкт злочину, об'єктивна сторона – небезпека та характер діяння, тяжкість заподіяної шкоди тощо [37, с. 30]. Тобто суспільна небезпека аналізованого діяння визначається і тим, що воно порушує встановлені принципи і форми діяльності суспільного співжиття, діяльності, що стосується зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Дослідники проблем криміналізації справедливо зауважують, що суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та від інтенсивності посягання [38, с. 24]. Так, М.І. Панов слушно стверджує, що спосіб вчинення злочинів відображає якісну своєрідність виконання посягання і багато в чому визначає характер шкоди, що може бути заподіяна суспільним відносинам, а інтенсивність способу значною мірою позначається на інтенсивності посягання в цілому, що безпосередньо впливає на розмір завданої шкоди, а через неї – на тяжкість наслідків, які настали [39, с. 127-143].

Суспільну небезпечність злочину, передбаченого ст. 249 КК України, зумовлюють і суб'єктивні ознаки, але їх вплив відбувається не безпосередньо, а через об'єктивні ознаки, формуючи зміст діянь особи, яка їх вчиняє [40, с. 100]. Так, одним із критеріїв, що дає змогу оцінити ступінь суспільної небезпеки злочину незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, слугує характеристика суб'єкта такого посягання, в тому числі і службової особи. Певні ознаки суб'єкта цього злочину впливають на оцінку ступеня небезпеки цього діяння. Такими ознаками є вік, службове становище, стійкість злочинної установки (судимість) та ін.

Таким чином, враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що рівень суспільної небезпеки цього злочину є цілком достатнім для криміналізації таких діянь.

Сутність відносної поширеності діяння як другої передумови криміналізації (соціальної обумовленості) норми – ст.249 КК України полягає у тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку достатньо поширеним, тобто мати загально-соціальні закономірності, з другого – не повинно бути надзвичайно поширеним. Досліджуючи таку передумову криміналізації, у науковій літературі загально-прийнято виділяти верхню та нижню межу криміналізації, зокрема це властиво і для досліджуваного злочину. Значення нижньої межі цього процесу полягає у тому, що такі діяння повинні бути відносно поширеними [19, с. 218].

Стосовно злочину, передбаченого ст.249 КК України, поширеність якого є очевидною, можна стверджувати, що така форма асоціальної поведінки не є випадковою чи одиничною. Складнішою є оцінка відповідності цього злочину верхній межі криміналізації, зокрема її стан, що потребує додаткового аналізу.

Важливо послатися на таке в цьому питанні: наука кримінального права, стверджує, що марно криміналізувати те, що стало масовою повсякденністю [41, с. 16]. Існуюча в юридичній літературі думка підтверджує цю тезу, що криміналізація за «запитом» підриває відразу три принципи кримінально-правової політики, а саме: принцип врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології – тому, що такий закон не сприймається як відповідний і доцільний; принцип економії кримінально-правової репресії, оскільки до відповідальності притягується невинувато велике число громадян; принцип невідворотності кримінальної відповідальності – оскільки частіше всього такий закон перестає застосовуватися на практиці [22, с. 20-21].

Саме тому, за умов, коли б злочин, передбачений ст.249 КК України, став би повсякденним явищем для значної частини населення України, визначення такої поведінки як злочинної привело б, по-перше, до дискредитації кримінально-правової заборони, оскільки органи кримінальної юстиції не мали б реальної можливості забезпечити його виконання; по-друге, до розмивання меж між злочинною і незлочинною поведінкою, оскільки фактично значна частина членів суспільства була б визнана злочинцями [19, с. 217-218]. Для кримінально-правової заборони (ст. 249 КК України) цього не сталося.

Отже, ґрунтуючись на викладеному вище, можна підсумувати, що незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (у розумінні чинної ст.249 КК України) перебуває у наведених межах: воно має хоча і незначну, але тенденцію до поширення, його прояви не є поодинокими і випадковими і, водночас, їх не можна віднести до загально використуваних.

Зміст такої передумови криміналізації, як помірність позитивних і негативних наслідків криміналізації полягає у домінуванні позитивних соціальних результатів застосування норм кримінального права, передбачених ст. 249 КК України, в нашому випадку, над негативними соціальними наслідками, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [16, с. 220-224].

Як уже нами зазначалося, що в переліку передумов (соціальної обумовленості кримінально-правової норми (ст. 249 КК України) криміналізації є ще й кримінально-політична адекватність цього процесу, яка містить вимоги щодо її відповідності основним напрямам соціальної та кримінально-правової політики держави Україна, рівно й характеру правосвідомості та стану громадської думки. У цьому контексті слід зазначити, що інститут криміналізації суспільно-небезпечних діянь, до якого належить те, що, передбачене ст. 249 КК України, є однією із складових кримінально-правової політики держави, у рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю з допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і кримінально-виконавчого права, що встановлюють криміналізацію і пеналізацію, а коли у цьому є потреба декриміналізацію і депеналізацію діянь [42, с. 49].

Заперечуючи політичну домінанту у процесах криміналізації діянь, А.Ф. Зелінський наполягає на тому, що проблема криміналізації та декриміналізації, посилення та пом'якшення санкцій за деякі види злочинів повинні вирішуватись не в руслі політики, що постійно змінюється, а відповідно до визнаних у цивілізованому суспільстві загальнолюдських моральних цінностей, принципів гуманізму, справедливості, законності та милосердя [43, с. 15-16]. Саме тому чіткі чинники соціальної обумовленості кримінально-правових заборон, а також критерії криміналізації повинні безповоротно припинити практику штучного створення нових злочинів, оскільки діяння мають власну правову природу, яку повинен виразити, а не створити законодавець, а протилежне приведе до того, що покарання застосовуватиметься без злочину, буде відбуватися державне свавілля, безглуздо посилюватиметься репресія [44].

Розглядаючи кримінально-політичну адекватність криміналізації злочину, передбаченого ст. 249 КК України, потрібно враховувати те, що кримі-

нально-правові норми, цієї статті, які встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, зважаючи на їх бланкетність, є частиною кримінально-правової політики держави Україна, яка є системою принципів, підходів та заходів і визначає ставлення держави, а також суспільства до досліджуваної сфери. Тому правильно розроблена і впроваджена кримінально-правова політика призводить до істотного поліпшення ситуації й дає можливість зменшити негативний вплив на стан досліджуваних відносин.

Нормативний чинник відображає обумовленість кримінально-правової заборони за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері. Тому важливе значення має аналіз нормативного чинника, який пов'язує аналізоване діяння з кримінально-правовою заборonoю. Цей чинник визначається нормами Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону наголошує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [45]. Крім того, ст. 8 Конституції України визначено, що вона «...має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй...» [45]. Так, Конституція України, в контексті нашого дослідження, закріплює загальні правові положення з охорони навколишнього природного середовища; галузевий рівень – акти щодо охорони окремих сфер цього середовища; інституціональний – охоплює нормативно-правові акти, що встановлюють принципи, порядок користування та відтворення безпосередньо водних живих ресурсів [1, с. 39]. Ці чинники обумовлюють подальше вдосконалення екологічного та кримінального законодавства в досліджуваній царині.

Крім того, ці норми (чинник) визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечливості заборони передбаченої ст.249 КК України нормам Конституції України. Це системно-правова обумовленість (передумова криміналізації) з'явлення досліджуваної нами норми. Тобто це найважливіша передумова, а саме конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості криміналізації зазначеного нами діяння. Зміст принципу конституційної адекватності, на наш погляд, полягає в тому, як ми вже зазначали, що відповідно до ст.8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу [45]. Закони та інші нормативні акти приймаються на підставі Конституції України і мають відповідати їй. Аналогічні положення закріплені й у кримінальному законодавстві, зокрема, у ч.1 ст.3 КК України зазначається, що Кримінальний кодекс ґрунтується на Конституції України [46].

Оцінюючи характер конституційного регулювання та забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища для людини, слід зазначити, що ці питання займають вагомe місце у тексті Основного Закону України як серед основних засад Конституційного ладу України, так і серед інших

положень, що стосуються навколишнього природного середовища відповідає передумові конституційної адекватності.

Сутність нормативного чинника існування кримінально-правової заборони, передбаченої ст.249 КК України, а саме системно-правової несуперечливості криміналізації цього діяння полягає в з'ясуванні міжгалузевого характеру охорони рибного, звіриноного або іншого водного добувного промислу.

Аналіз правових норм, передбачених ст.249 КК України, свідчить про надання законодавцем, у даному випадку, переваги бланкетній диспозиції, що в цілому відповідає частковій тенденції розвитку чинного законодавства. Про бланкетність диспозиції вказаної статті свідчить відсутність у ній конкретного змісту за наявності посилань на норми інших галузей законодавства і (або) інші нормативні правові акти, в яких цей зміст розкривається [47, с. 245].

Кримінально-правові норми, передбачені ст.249 КК України, вказують на діяння (в загальних рисах на об'єктивну сторону, на предмет злочину), але їх конкретизація має з'ясовуватися (розкривається) в інших нормативно-правових актах не кримінально-правового характеру, зокрема, до тих, які встановлюють правові основи охорони навколишнього природного середовища це: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища» [48], Закон України від 07 лютого 2002 р. № 3055-III «Про Червону книгу України» [48], Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III «Про тваринний світ» [50], Закон України від 09 квітня 1999 р. № 591-XIV «Про рослинний світ» [51], Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV «Про основи національної безпеки України» [52].

Це також свідчить про таку обумовленість ст.249 КК України і зазначених нормативних актів, як системно-правової несуперечливості, а отже й обумовленості криміналізації проаналізованого діяння.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що ст.249 КК України знаходиться в єдиному блоці з багатьма нормами законодавства, одні з яких регулюють позитивні відносини у досліджуваній сфері, а інші встановлюють відповідальність за порушення цих відносин.

Етичний чинник соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони незаконного зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом. Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 249 КК України. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюваннях і застосуваннях. Це питання напряму зв'язано з одним із самих серйозних питань, а саме проблемою вибору цінностей і нормативів, якими повинна бути обумовлена, на наш погляд, та яким має відповідати кримінально-правова заборона.

У науці, на наше переконання, загальноновизнаним є те, що ефективність кримінально-правової політики знаходиться у прямій залежності від того, наскільки при її реалізації враховується система культурних цінностей і якщо ця відповідність не дотримується, суспільство, яке поділяє заперечувану кримінально-правовою політикою систему культурних цінностей, стає в цій справі не союзником держави, а, скоріше, його противником, що робить безглуздою спробу держави боротися зі злочинністю, у тому числі і злочином, передбаче-

ним ст.249 КК України, в нашому випадку [53]. Неможливо широко мобілізувати громадян на боротьбу зі злочинністю, якщо населення не дотримується тих критеріїв оцінки діянь у якості злочинних, які прийняті законодавцем [53]. Тому криміналізація діянь, внесення інших змін у норми кримінального закону повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставлені під охорону [54].

Аспект, що нами розглядається про співвідношення норм моралі та аналізованої кримінально-правової заборони, свідчить, що саме із норм моралі можна вимагати підтвердження заборон ст. 249 КК України. Аспект взаємодії моралі й, аналізованої кримінально-правової заборони, на якій доцільно зупинитися, є роздуми про те, чи етично взагалі впливати кримінально-правовими засобами на порушника закону. В існуючих джерелах з кримінального права це питання традиційно висвітлюється та обговорюється в сенсі моральних меж покарання як головного засобу кримінально-правового впливу на особу [55, с. 28]. Ця проблема С.В. Познишевим була названа, як перше основне питання, з яким наука кримінального права повинна починати свої побудови і від вирішення якої залежить саме її існування [55, с. 28]. Дослідження його насамперед виходить з дилеми, чи покарання, в тому числі і за злочин, що нами досліджується, благо чи зло, то вибір повинен бути очевидним. Звісно, що покарання – це зло, застосування якого держава, в особі відповідних, органів, намагається мінімізувати або вирішити проблему злочинності. Цю тезу поділяють фахівці з етики, які стверджують, що покарання – це завжди позбавлення, обмеження, страждання, які одні люди завдають іншим, водночас воно містить моральні характеристики, а тому може бути причислено до зла [55, с. 14]. При цьому етичне обґрунтування покарання утверджується через цілі, які повинні бути досягнуті внаслідок його застосування. Так, у тому випадку, коли спрямовується акцент на загально-попереджувальних аспектах такої міри, то його етичною основою виступає ідея загального блага, яке захищається і охороняється шляхом обмеження інтересів окремих осіб, і якщо за основу ставиться індивідуально-попереджувальна мета покарання, то воно виправдовується необхідністю морального удосконалення особи [56, с. 10].

Слід погодитися з думкою, що покарання може вважатися морально виправданим тільки в тому випадку, коли воно розглядається в якості засобу досягнення моральних цілей [15, с. 160].

Отже, підсумовуючи можна стверджувати, що мораль здатна детермінувати окремі види кримінально-правових заборон, у тому числі і передбаченої ст.249 КК України.

Культурно-історичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.249 КК України.

Кримінально-правова заборона повинна також розглядатися як продукт історії і культури конкретного суспільства (вона завжди культурно-історично обумовлена).

Слід погодитися з прийнятним, на наш погляд, твердженням, що кримінально-правова заборона, в тому числі, що нами проаналізована, уходить своїми генетичними коріннями в табу і звичаї, які вироблялися в якості форми

реакції соціуму на шкідливу поведінку деяких її членів, і які були покликані до того, щоб забезпечити необхідні для виживання і розвитку суспільства підпорядкування одних осіб інтересам колективу [14, с. 169]. У наш час відбувається підкорення (підпорядкування) особи, що вчиняє злочин, передбачений ст.249 КК України, цьому закону через реалізацію покарання.

Важливо оговорити, що якби не змінювався зміст досліджуваної нами кримінально-правової заборони, в кожний конкретний відрізок часу, він є таким, яким саме і може бути, виходячи з культурно-історичного розвитку суспільства (бути оптимальним у даних умовах).

Отже, культурно-історичний чинник, обумовлюючи кримінально-правову заборону – втручання в діяльність захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю з наданням правової допомоги, включає в себе вказані вище чинники (передумови) і розглядає їх з точки зору поступального об'єктивно обумовленого певними відрізками історії та суспільно-економічними формаціями, змінами на час прийняття відповідних норм, зміст яких ми досліджуємо в іншій статті.

Міжнародно-правовий чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.249 КК України.

Слід звернути увагу на те, що у низці чинників цієї заборони не останнє місце займають і міжнародно-правові, акти, дозвіл на застосування яких дала Верховна Рада України. У цьому контексті слід акцентувати увагу на тому, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права, значимість яких зростає в наш час, мають пріоритет над національним законодавством. А тому відповідність кримінального права України міжнародно-правовим стандартам, в тому числі і норм, передбачених ст.249 КК України забезпечує: 1) міжнародне політико-правове визнання кримінально-правової системи України, а отже і кримінально-правових заборон, у тому числі, передбачених ст.249 КК України; 2) можливість організації ефективного міжнародного співробітництва в кримінально-правовій протидії незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 3) належну якість національних кримінально-правових норм, зокрема, ст.249 КК України і практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародним стандартам [15, с. 161].

Можна взяти за основу, запропоновану в літературі класифікацію міжнародно-правових норм, що мають відношення до чинного кримінального законодавства України: 1) норми, що складають у своїй сукупності стандарти прав людини (гуманітарний стандарт); 2) норми, що складають стандарт безпеки [15, с. 161].

Серед міжнародно-правових актів, що стосуються зазначеної проблеми слід особливо виділити: Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі від 19 вересня 1979 року [57], Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин від 23 червня 1979 року [58], Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою знищення від 03 березня 1973 року [59], Конвенцію про охорону біологічного розмаїття від 11 червня 1992 року [60].

Ці та інші міжнародно-правові акти зобов'язують Україну, передбачити кримінальну відповідальність за аналізований нами злочин.

Чинні міжнародно-правові акти зв'язані забезпеченням легітимності обмеження прав людини за допомогою покарання, в тому числі і передбаченого санкцією ст.249 КК України, мають під собою міцний міжнародно-правовий фундамент, що: 1) містить стандарти легітимності покарання – приписи відносно суб'єкта підстав і меж такого обмеження (це лише держава в особі її компетентних органів); 2) передбачає положення, що тільки державі належить виключне повноваження на обмеження прав і свобод людини при формуванні, як і в нашому випадку, і застосуванні кримінально-правової заборони; 3) враховуючи специфіку структури кримінально-правової заборони (передбаченої ст.249 КК України) дає можливість констатувати, що міжнародно-правові вимоги, дотримання яких її легітимують, звернені як до змісту забороненої поведінки, так і до санкції; 4) будь-яке порушення прав людини в рамках так званих вертикальних відносин особа – держава, але і як будь-яке посягання, у тому числі зі сторони приватних осіб у рамках так званих горизонтальних відносин людина – людина, правомірно слід розглядати в якості протиправної поведінки, що допускає кримінально-правову реакцію; 5) будь-які обмеження права людини може складати зміст покарання [15, с. 163-168].

Висновок. На підставі викладеного можна зробити висновок, що чинниками соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за ст. 249 КК України є:

- 1) соціально-кримінологічний чинник;
- 2) нормативний чинник;
- 3) етичний чинник;
- 4) культурно-історичний чинник;
- 5) міжнародно-правовий чинник.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Орбець К.М.* Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом: Монографія / К.М. Орбець. – Х. : Право, 2014. – 256 с.

2. *Борисов В.И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 08 – уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право / В.И. Борисов. – Х., 1993. – 34 с.

3. *Кудрявцев В.Н.* Популярная криминология / В.Н. Кудрявцев, – М., 1998. – 164 с.

4. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск : Изд-во Томского унта, 1981. – 212 с.

5. *Злобин ГЛ., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / ГА. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права / [редкол.: А.М. Ларин и др.]. – М. : ИПАН, 1978. – С. 108–110.

6. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій] / В.О. Навроцький. – К. : Знання, 2000. – 771 с.

7. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.
8. *Тоболкин П.С.* Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. – Свердловск : Изд-во Свердловского ун-та, 1983. – 166 с.
9. *Глистин В.К.* Охрана природы по советскому уголовному праву [текст]: Автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / В.К. Глистин. – Ленингр. гос. ун-та, 1966. – 26 с.
10. *Коган В.М.* Изучение эффективности уголовно-правовых норм: аспекты и уровни анализа [Текст] / В.М. Коган // Проблемы правосудия и уголовного права. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. – 293 с.
11. *Борисов В.И., Пащенко О.О.* До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів [текст] / В.И. Борисов, О.О. Пащенко // Вісн. Акад. прав, наук України. – Х. : Право. 2005. – С. 179–190 с.
12. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. д-ра юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / В.К. Матвійчук. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. – 511 с.
13. *Зражевський О.В.* Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Олег Валентинович Зражевський. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 237 с.
14. *Харь І.О.* Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: Монографія / І.О. Харь. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – 192 с.
15. *Пудовкин Ю.Е.* Учение об основах уголовного права: [лекции]. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 240 с.
16. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
17. *Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н.* Преступность как социальный феномен / Л.Г. Горшенков, Г.Г. Горшенков, Г.И. Горшенков // Философия права. – 2004, – №2. – С. 70-80.
18. *Хавронюк М.И.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія: кримінально-виконавче право / М.И. Хавронюк. – К, 2007 – 562 с.
19. *Турлова Ю.А.* Криминологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Ю.А. Турлова. – К. : Інститут держави та права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2011 – 244 с.
20. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3-х кн. / А.П. Закалюк. – Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2007 – 712 с.
21. *Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е.* Криминология и проблемы криминализации / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 46-50.
22. *Фріс П.Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
23. *Дагель П.С.* Уголовная политика: управление борьбой с преступностью / П.С. Дагель // Проблемы социологии уголовного права. – М., 1984. – С.37–43.

24. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права / [редкол.: А.М. Ларин и др.] – М. : ИГПАН, 1978. – С. 108–110.

25. *Клочков В.* Уголовная политика и уголовное право / В.Клочков // Соц. законность. – 1997. – С. 62–65.

26. *Назыев Б.И.* Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / Б.И. Назыев. – Баку, 2000. – 24 с.

27. *Лопатин В.А.* Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / В.А. Лопатин. – Л., 1991. – 20 с.

28. *Айдаров Й.Н.* О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью / Й.Н. Айдаров // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : ВИП, 1988. – Вып. 47. – С.106–109.

29. *Сюй Дисинь.* Экологические проблемы Китая: сокр.; пер. с кит. / ред., предисл. Л.В. Ушакова]. – М. : Прогресс, 1990. – 232 с.

30. *Матвійчук В.К.* Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія / В.К. Матвійчук, Ю.О. Чугаєнко, О.І. Савенков. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. – 198 с.

31. *Хашимов А.А.* Уголовно-правовая охрана рыбных запасов в РСФСР: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.А. Хашимов. – Свердловск., 1981. – 22 с.

32. *Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф.* Проблемы социальной обусловленности закона / Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова // XXV съезд и дальнейшее укрепление социалистической законности. – М., 1977. – С.113–123.

33. *Габро О.І.* Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / О.І. Габро, Н.С. Карпов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – К. : 2007. – 17. – С. 254–266.

34. *Воробей П.А.* Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: Монографія / Н.А. Воробей. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 116 с.

35. *Коган В.М.* Социальный механизм уголовно-правового воздействия / В.М. Коган. – М. : Изд-во «Наука», 1983. – 184 с.

36. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. – 156 с.

37. *Марцева Л.И.* Диалектика и вопросы теории уголовного права / А.И. Марцева. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. – 86 с.

38. *Сабитов Р.А.* Общественная опасность как критерий криминализации / Р.А. Сабитов // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сб. научных трудов. – Омск: Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. – С. 20–25.

39. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Харьков: Выща школа, 1982. – 161 с.

40. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

41. *Лунеев В.В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев; предисл. В.Н. Кудрявцева. – М. : НОРМА, 1997. – 525 с.
42. *Загородников Н.И.* Направление изучения советского уголовного права / Н.И. Загородников, Н.А. Стручков // Сов. государство и право. – 1981. – № 7. – 48–56.
43. *Зелинский А.Ф.* Криминальная психология: Науч. практ. изд. / А.Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.
44. *Вицин С.Е.* О научно-правовых предпосылках ограничения преступности как негативно отклоняющегося поведения / С.Е. Вицин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/vicin%2823-05-05%29.htm
45. Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. – №30. – Ст. 141.
46. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст. 131.
47. *Гаухман Л.Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : А.О. «Центр. юр. инфор.», 2003. – 448 с.
48. Про охорону навколишнього природного середовища [Текст]: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XIII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 – Ст. 546.
49. Про Червону книгу України [Текст]: Закон України від 07 лютого 2002 р. № 3055-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201.
50. Про тваринний світ [Текст]: Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
51. Про рослинний світ [Текст]: Закон України від 09 квітня 1999 р. № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198.
52. Про основи національної безпеки України [Текст]: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
53. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnykh-cennostej-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>
54. *Познышев С.В.* Основные начала науки уголовного права / С.В. Познышев. – М., 1907. – 234 с.
55. *Блюхер А.Ф.* Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.Ф. Блюхер. – Москва, 2009. – 22 с.
56. *Бундаева О.А.* Нравственные основания наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / О. А. Бундаева. – Саранск, 2009. – 21 с.
57. Про приєднання України до Конвенції 1979 р. про охорону дикої фауни і флори та природного середовища існування в Європі [Текст]: Закон України від 29 жовтня 1996 р. № 436/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50 – Ст. 278.
58. Про приєднання України до Конвенції про забезпечення мігруючих видів диких тварин [Текст]: Закон України від 19 березня 1999 р. № 535-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 134.
59. Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою знищення [Текст]: Закон України

від 14 травня 1999 р. № 662-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28 – Ст. 565.

60. Про приєднання України до Конвенції про охорону біологічного різноманіття [Текст]: Закон України від 29 листопада 1994 р. № 257/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433.

Волкова Т.І. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 249 КК України

У статті досліджуються чинники соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст. 249 КК України. Автор детально досліджує існуючі погляди на соціально-правову обумовленість злочину. Критично оцінюючи їх указує на відмінність соціальної обумовленості злочину, передбаченого ст. 249 КК України, від підстав криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь.

Ключові слова: соціально-правова обумовленість, кримінально-правова заборона, критерії, чинники.

Волкова Т.И. Социально-правовая обусловленность преступления, предусмотренного ст. 249 УК Украины

В статье исследуются факторы социально-правовой обусловленности преступления, предусмотренного ст. 249 УК Украины. Автор подробно исследует существующие взгляды на социально-правовую обусловленность преступления. Критически оценивая их, указывает на различие социальной обусловленности преступления, предусмотренного ст. 249 УК Украины, от оснований криминализации и декриминализации общественно опасных деяний.

Ключевые слова: социально-правовая обусловленность, уголовно-правовой запрет, критерии, факторы.

Volkova T. Socio-legal conditionality of the offense under Article 249 of Criminal Code of Ukraine

The factors of socio-legal conditionality of the offense under Article 249 of Criminal Code of Ukraine are being researched in the article. The author researches the current viewpoints on the socio-legal conditionality of the offense in detail. Critically analysing them, the author indicates the difference between the social conditionality of the offense under Article 249 of Criminal Code of Ukraine and the reasons of criminalization and decriminalization of socially dangerous acts.

Key words: socio-legal conditionality, criminal prohibition, criteria, factors.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ, НОРМ І СТАНДАРТІВ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

О.О. Звоненко

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Збільшення з кожним роком інтенсивності та обсяг перевезень, а також число транспортних засобів висувають як однієї з першочергових задач забезпечення дорожнього руху. Цей висновок підтверджується також неблагонадійною динамікою і збільшенням питомої ваги таких злочинів в загальній структурі злочинності.

Специфіка розглянутих злочинів, що обумовлює виділення норм про відповідальність за них в самостійну главу, полягає в тому, що вони відбуваються за безпосереднє використання або зіткнення з джерелами підвищеної небезпеки, при поводженні з якими потрібно точне і неухильне дотримання всіх правил, норм і стандартів, що забезпечують їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами забезпечення безпеки дорожнього руху цікавилися вчені як технічних, так й юридичних наук і серед них слід назвати: А.П. Васильєва, М.І. Вейцмана, Г.І. Грінченка, М.С. Грінберга, В.І. Касинюк, М.І. Коржанського, А.І. Коробєєва, В.П. Тихого та інших.

Мета. Розкрити кримінально-правові засади порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху.

Основні результати дослідження. Розширення обсягів та сфери застосування транспортних засобів підвищує ймовірність збільшення людських та матеріальних утрат, причиною яких є аварійність на дорогах. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку у світі гинуть на дорогах близько 1,2 млн людей, а кількість поранених складає близько 10 млн. Ця ж організація прогнозує, що у 2020 р. дорожньо-транспортні пригоди посідатимуть третє місце у світі серед причин втрати здоров'я після серцево-судинних захворювань та тяжких депресій. Економічні втрати від ДТП становлять від 1 до 3 % світового валового продукту.

За ст.288 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність настає за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, вчинене особою, відповідальною за будівництво, реконструкцію, ремонт чи утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, або особою, яка виконує такі роботи, якщо це порушення спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть [1, с. 179].

Для досягнення мети забезпечення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху необхідною умовою є не тільки виявлення осіб, які вчинили злочин, притягнення їх до кримінальної відповідальності,

а й забезпечення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху [12, с. 54-66].

У Законі України «Про автомобільні дороги» зазначено, що автомобільна дорога це – лінійний комплекс інженерних споруд, призначений для безперервного, безпечного та зручного руху транспортних засобів [2].

Єдину транспортну систему України складають автомобільні дороги загального користування, вулиці і дороги міст та інших населених пунктів, відомчі (технологічні) автомобільні дороги, автомобільні дороги на приватних територіях. Поліпшення транспортного сполучення та оптимізація мережі автомобільних доріг відповідно до вимог розвитку економіки держави вимагають будівництва нових автомобільних доріг та збереження від руйнування вже існуючих.

Комплекс дорожньо-будівельних робіт, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією та капітальним ремонтом автомобільної дороги, за визначенням Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» [3] і є будівництвом автомобільних доріг.

Правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення функціонування автомобільних доріг, їх будівництва, реконструкції, ремонту та утримання визначено, в першу чергу Законом України «Про автомобільні дороги», а також законами України «Про дорожній рух», «Про інвестиційну діяльність», «Про планування і забудову територій», «Про джерела фінансування дорожнього господарства України», «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» та іншими актами законодавства.

Будівництву автомобільної дороги передують ряд обов'язкових етапів, що починається з вибору земельної ділянки для її розміщення.

Порядок вибору земельних ділянок та погодження питань, пов'язаних з вилученням (викупом) та вибором земельних ділянок для розміщення об'єктів, врегульовано Земельним кодексом та постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 року № 427 «Про затвердження Порядку вибору земельних ділянок для розміщення об'єктів» [10].

Відповідно до частин першої та другої ст.151 Земельного кодексу України особи, зацікавлені у вилученні (викупі), виборі земельних ділянок, зобов'язані погодити з власниками землі і землекористувачами та органами державної влади або органами місцевого самоврядування, згідно з їх повноваженнями, розміри земельних ділянок, передбачені для вилучення (викупу), умови їх вилучення (викупу), а також розміри земельної ділянки, передбачені для її передачі (надання), умови її передачі (надання) з урахуванням комплексного розвитку території, який би забезпечував нормальне функціонування на цій ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів та умови проживання населення і охорону довкілля.

Вибір місця розташування земельних ділянок здійснюють відповідні сільські, селищні, міські, районні, обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, Рада міністрів Автономної

Республіки Крим, Кабінет Міністрів України відповідно до їх повноважень щодо вилучення та передачі (надання) цих ділянок.

Порядок розроблення, терміни і процедури погодження, проведення експертизи, розгляду і затвердження містобудівної документації врегульовані Законом України «Про планування та забудову територій» [4].

Планування територій здійснюється на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях відповідними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Порядок вирішення питань забудови земельної ділянки визначений ст.24 зазначеного Закону.

Виконання будівельних робіт повинно здійснюватись лише за наявності дозволу на виконання будівельних робіт, отриманого з урахуванням ст.29 Закону України «Про планування і забудову територій» та відповідно до Порядку надання дозволу на виконання будівельних робіт, затвердженого наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики від 5 грудня 2000 року № 273, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 25 грудня 2000 року за № 945/5166 [4].

Механізм та строки проведення державної експертизи містобудівної документації визначає Порядок проведення державної експертизи містобудівної документації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 року № 522.

Склад та зміст вихідних даних для проектування об'єктів містобудування і механізм їх надання визначається Порядком надання вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 року № 489.

Механізм фінансування капітального будівництва за рахунок коштів державного бюджету з метою забезпечення цільового та ефективного використання державних коштів визначає Порядок державного фінансування капітального будівництва затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1764 [8].

Проектно-кошторисна документація та титул будови затверджується відповідно до Порядку затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх державної експертизи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2007 року № 1269 [5].

Загальні умови є обов'язковими для врахування під час укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві незалежно від джерел фінансування робіт, а також форми власності замовника та підрядника (субпідрядників).

Актуальним питанням будівництва, реконструкції та капітального ремонту автомобільних доріг є фінансування цих робіт.

Законодавством передбачені різні шляхи фінансування будівництва автомобільних доріг:

1) з використанням бюджетних коштів – будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг загального користування;

2) за рахунок бюджетів міст та інших населених пунктів, а також інших джерел фінансування, визначених законодавством – будівництво, реконструкція, ремонт та утримання вулиць і доріг міст та інших населених пунктів;

3) за рахунок юридичних або фізичних осіб – будівництво, реконструкція, ремонт та утримання відомчих (технологічних) та автомобільних доріг на приватних територіях;

4) а також будівництво доріг за кошти інвесторів.

Недостатнє фінансування дорожнього господарства стримує оновлення матеріально-технічної бази, негативно впливає на якість автомобільних доріг і споруд на них, не забезпечує швидкого, комфортного, економічного і безпечного перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом.

Законом України від 18 вересня 1991 року № 1562-ХІІ «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» визначено, що у держбюджеті щорічно передбачаються видатки на фінансування робіт, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автодоріг.

З цією метою у складі Державного бюджету України мав бути створений Державний дорожній фонд. Проте у 2009-202013 роках дія статті 3 цього Закону в частині формування дорожніх фондів щорічно призупинялася законами про державний бюджет. Державний дорожній фонд так і не був створений.

Крім того, цим Законом передбачено, що управління коштами дорожніх фондів здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Проте на сьогодні такий Порядок відсутній.

Законами про державний бюджет щорічно призупинялася дія статті 40 Закону України від 08.09.2005 № 2862-ІУ «Про автомобільні дороги» [2], якою передбачено фінансування нового будівництва та реконструкція об'єктів дорожнього господарства із загального фонду державного бюджету.

Розподіл коштів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг міст та інших населених пунктів здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування, у віданні яких вони знаходяться, з метою збереження та розвитку вулично-дорожньої мережі відповідно до пріоритетів, визначених державними програмами та перспективними планами розвитку транспортної системи міст та інших населених пунктів, з урахуванням фактичного стану вулично-дорожньої мережі.

Спрямування коштів у 2014 році, отриманих до спеціального фонду Державного бюджету України згідно з окремим пунктом ст.6 виходить, що Державне агентство автомобільних доріг України, звільняється від зобов'язання надавати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань за наданими у 2014 р. державними гарантіями та сплачувати до державного бюджету плату за їх отримання [6].

Залучення фінансових ресурсів суб'єктів інвестиційної діяльності в будівництво автомобільних доріг через механізм концесій є на сьогодні питанням, що потребує окремої уваги.

Правові умови для запровадження концесійного механізму створені Законом України «Про концесії», який прийнято з метою підвищення

ефективності використання державного та комунального майна і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах).

Цим Законом визначено поняття та правові засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна, а також умови і порядок її здійснення.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» від 15 січня 2009 року № 891-VI [7] створило умови для залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів для будівництва, реконструкції автомобільних доріг на концесійних засадах.

Згідно з цим Законом концесіодавець може частково фінансувати (співфінансувати) будівництво та/або експлуатацію автомобільних доріг на умовах концесії в обсягах та порядку, визначених концесійним договором, за рахунок коштів, передбачених у спеціальному фонді державного бюджету для розвитку мережі та утримання автомобільних доріг загального користування.

Об'єкти концесії у сфері будівництва та/або експлуатації автомобільних доріг можуть бути передані у концесію лише за умови прийняття рішення Кабінетом Міністрів України на підставі техніко-економічного обґрунтування.

Забезпечуючи розвиток автомобільних доріг Урядом України вживаються заходи, спрямовані на: реформування системи управління автомобільними дорогами загального користування; забезпечення будівництва та поліпшення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг; розроблення механізму спільної участі держави та приватних інвесторів у будівництві автомобільних доріг, порядку вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб, зокрема для будівництва автомобільних доріг.

У 2010 р. Кабінету Міністрів України було схвалено Транспортну стратегію на період до 2020 р. У Загальній частині документу визнавалося, що серйозними проблемами галузі транспорту є значний знос основних виробничих фондів, зокрема рухомого складу, недостатній обсяг інвестицій, необхідних для оновлення та забезпечення інноваційного розвитку матеріально-технічної бази галузі, обмеженість бюджетного фінансування та амортизаційних відрахувань, недосконалість механізму лізингу, низький рівень використання транзитного потенціалу держави.

Невідкладного вирішення потребують питання технічного переоснащення та модернізації об'єктів інфраструктури залізниць, аеропортів та морських портів, забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг загального користування відповідно до темпів автомобілізації країни. Протягом останніх двадцяти років протяжність автомобільних доріг практично не збільшувалася, їх щільність значно менша, ніж у розвинутих країнах. Незадовільним є стан автомобільних доріг, зокрема 51,1% доріг не відповідають вимогам до рівності, 39,2% – до міцності. Середня швидкість руху на автомобільних дорогах у 2-3 рази нижча, ніж у західноєвропейських державах [11].

Висновки. Отже, наведене свідчить про те, що більшість нормативних актів, які стосуються фінансування, будівництва, реконструкції автомобільних доріг не виконується (наприклад, дія ст.40 Закону України від 08.09.2005

№ 2862-IV «Про автомобільні дороги», якою передбачено фінансування нового будівництва та реконструкція об'єктів дорожнього господарства із загально-го фонду державного бюджету).

І хоча розподіл коштів на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг міст та інших населених пунктів здійснюється відповідними органами місцевого самоврядування, у віданні яких вони знаходяться, з метою збереження та розвитку вулично-дорожньої мережі відповідно до пріоритетів, визначених державними програмами та перспективними планами розвитку транспортної системи міст та інших населених пунктів, з урахуванням фактичного стану вулично-дорожньої мережі, все ж таки фінансування здійснюється не в повному обсязі. І, як слідство, при будівництві доріг використовуються неякісні матеріали, це веде до постійного ремонтування автодоріг, залізничні переїзди облаштовуються не сучасним обладнанням тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. № 25–26. – Ст. 288.

2. Про автомобільні дороги: Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, №51 із змінами, внесеними згідно із Законами від 29.05.2014, ВВР, 2014, №29. – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-15>

3. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг: Закон України від 11 січня 2000 року. - [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/1286-14>

4. Про планування і забудову територій: Закон України із змінами і допов. від 03.02.2009 [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://mafguard.org.ua/index.php>

5. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи інвестиційних проєктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 701. – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/701-2011-%D0%BF>

6. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік»: Закон України / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 35, ст.1180 – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1622-18>

7. Про внесення змін до Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг»: Закон України. / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, № 25, ст. 312. - [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/891-17>

8. Порядок державного фінансування капітального будівництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1764. – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1764-2001-%D0%BF>

9. Про внесення змін до Порядку проведення інвентаризації земель та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України. – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/154-2013-%D0%BF>

10. Про затвердження Порядку вибору земельних ділянок для розміщення об'єкти: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 427 Київ. –

[Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/427-2004-%D0%BF>

11. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України Розпорядження від 20 жовтня 2010 р. № 2174-р Київ. – [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-%D1%80>

12. *Алексеев И.С.* Транспортные преступления. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1957. – 144 с.

Звоненко О.О. Кримінально-правові засади порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху

У статті наведені кримінально-правові засади, що стосуються будівництва, реконструкції і ремонту автомобільних доріг. Зроблено висновок про дію підзаконних актів та їх виконання, що стосуються забезпечення дорожнього руху.

Ключеві слова: будівництво, реконструкція, Закон, автомобільні дороги, фінансування, капітальний ремонт.

Звоненко Е.А. Уголовно-правовые основы нарушения правил, норм и стандартов, касающихся обеспечения дорожного движения

В статье приведены уголовно-правовые основы, касающиеся строительства, реконструкции и ремонта автомобильных дорог. Сделан вывод о действии подзаконных актов и их выполнении, касающихся обеспечения дорожного движения.

Ключевые слова: строительство, реконструкция, Закон, автомобильные дороги, финансирование, капитальный ремонт.

Zvonenko E. Criminal legal basis of violation of the rules, regulations and standards relating to road safety

The article presents the basics of criminal law relating to the construction, reconstruction and repair of roads. It is concluded that the action of regulations and their implementation regarding road safety.

Keywords: construction, reconstruction, law, roads, funding overhaul.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2014.

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 250 КК УКРАЇНИ

В.Л. Мельниченко

здобувач кафедри

кримінального права в процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Важливим і нагальним для теорії кримінального права та практики застосування ст.250 КК України, є з'ясування проблеми, що стосується безпосереднього об'єкта злочину — проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Ці теоретичні і практичні питання потребують свого подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням питань, що стосуються безпосереднього об'єкта цього злочину певною мірою займалися такі вчені: С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчук та інші. Проте до цього часу ця проблема не знайшла свого належного вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.250 КК України.

Основні результати дослідження. Сприймаючи за основу положення, що під родовим об'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища (складовим яких є і проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів) є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого навколишнього природного середовища [1, с. 121], перейдемо до з'ясування безпосереднього об'єкта злочину, що нами аналізується.

На наше переконання, надто важливе значення для правотворчої та правозастосовної діяльності має розуміння безпосереднього об'єкта конкретного складу злочину (у нашому випадку — злочину, передбаченого ст. 250 КК України). У контексті зазначеного, слід підкреслити, що в теорії кримінального права є загально визнаним той факт, що під безпосереднім об'єктом злочину слід розуміти конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону законом про кримінальну відповідальність, яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [2, с.88; 3, с.82; 4, с. 99; 5, с. 48-49]. Проте, необхідно оговорити, що не в кожному випадку конкретний злочин завдає істотної шкоди лише одним суспільним відносинам. Існують злочини, які одночасно посягають на двоє і більше суспільних відносин (це, зокрема, стосується і злочину, передбаченого ст.250 КК України). Тому, в теорії кримінального права поряд з класифікацією об'єктів «по вертикалі» має місце класифікація їх «по горизонталі». Її сутність полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяють основний і додатковий об'єкти [2, с. 70-74].

У злочинах, які мають два або кілька безпосередніх об'єктів (до них належить діяння, передбачене ст.250 КК України) законодавець виділяє, або зі змісту статті випливає, один об'єкт, на який націлене злочинне посягання, що

і обумовлює місце правової норми у структурі розділів Особливої частини КК України. У кримінально-правовій літературі такий об'єкт, зазвичай, називають основним безпосереднім об'єктом, а об'єкт, якому завдається істотна шкода поряд з основним — додатковим безпосереднім об'єктом злочину [6, с. 34]. У цьому сенсі слід озвучити, що основним безпосереднім об'єктом того чи іншого злочину є завжди конкретні суспільні відносини, що в першу чергу прагнуть поставити під охорону законодавець, визнаючи суспільно небезпечне діяння злочиним [4, с. 76-77].

Нам уявляється, що потрібно зауважити, коли йдеться про безпосередній об'єкт злочину — таку важливу річ, то загально визнаним у цій проблемі є те, що місце конкретної кримінально-правової норми (у нашому випадку ст. 250 КК України) у кримінальному законодавстві визначається з урахуванням захисту не тільки родового, а й основного безпосереднього об'єкта досліджуваного складу злочину. Крім того, в аспекті нашого дослідження, потрібно наголосити, що додатковим безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, яким істотна шкода завдається завжди [2, с. 70-74].

У наукових публікаціях не завжди чітко визначається безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 250 України: 1) одні автори під таким розуміють порядок проведення вибухових робіт, встановлений з метою захисту і раціонального використання рибних запасів і диких тварин [7, с. 771]; 2) другі — стверджують, що безпосереднім об'єктом цього злочину виступає встановлений законом порядок проведення вибухових робіт, спрямований на охорону рибних запасів або диких водних тварин від знищення при проведенні таких робіт [8, с. 452]; 3) треті — наполягають, що таким є суспільні відносини, які забезпечують умови з охорони рибних запасів і диких водних тварин від знищення під час робіт, які зазначені в диспозиції статті [1, с. 129]; 4) четверті вважають, що безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону рибних запасів та диких водних тварин від знищення при проведенні вибухових робіт [9, с. 312]; 5) п'яті наполягають, що таким об'єктом є встановлений порядок ведення вибухових робіт, який би забезпечував збереження рибних запасів у рибогосподарських водоймах [10, с. 532]; 6) шості — переконані, що об'єктом цього злочину є установлений порядок охорони рибних запасів і диких водних тварин від знищення при здійсненні усіх видів вибухових робіт (під землею, під водою, над землею, над водою) [11, с. 530]; 7) сьомі наголошують, що безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок проведення вибухових робіт, спрямований на охорону рибних запасів або диких водних тварин [12, с. 446]; 8) восьмі — визначають об'єкт даного злочину як безпеку водних живих організмів [13, с. 419]; 9) дев'яті — впевнені, що цей злочин посягає на екологічну безпеку водної фауни, на природно-ресурсний потенціал і стабільність останньої (ст. 255 КК РФ) [14, с. 191].

На основі наукового дослідження родового об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища в попередній статті і його структури, а також з урахуванням системи (піраміди, що базується на чотирьох її складових — екzosферах), яку запропонував у своєму дослідженні професор

В.К. Матвійчук [1, с. 125-127], проаналізуємо зазначені вище точки зору на безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 250 КК України. У цьому напрямку, з метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, необхідно врахувати всі позитивні підходи до розуміння суспільних відносин, які поставлені під охорону зазначеної статті цього Кодексу. З вищеозначених суджень, на наш погляд, можна зупинитися на тому, що: 1) безпосереднім об'єктом цього злочину слід визнати суспільні відносини (не порядок проведення вибухових робіт, не встановлений законом порядок проведення чи ведення вибухових робіт, а також не встановлений порядок охорони рибних запасів і диких тварин) (О.О. Дудоров, С.Б. Гавриш, С.С. Яценко, А.Н. Миколаєнко, автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України; під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г.).

Прибічники першої, другої, п'ятої, сьомої точок зору, відповідно, О.О. Дудоров, С.Б. Гавриш, С.С. Яценко, автори Науково-практичного коментаря, що нами зазначений, без достатніх підстав вважають, що безпосереднім об'єктом злочину, що нами досліджується, є порядок ведення вибухових робіт, встановлений, спрямований або який забезпечує охорону рибних запасів або диких тварин [7, с. 771; 8, с. 452; 10, с. 532]. На підтвердження нашої позиції потрібно звернутися до висловлювання з цього приводу професорів Є.М. Жевлакова, Ю.І. Ляпунова, які, критикуючи нормативістський підхід до об'єкта, зазначали, що порядок чи то проведення, чи то ведення або використання не може бути відносинами з приводу природних багатств (до яких, зокрема, у нашому випадку, відносяться рибні запаси або дикі водні тварини), а лише регламентує їх використання [15, с. 4–5; 16, с. 13]. Наше ставлення до цього об'єкта також підтверджується й тим, що цей злочин (передбачений ст. 250 КК України), поміщений у розділі восьмому Особливої частини Кримінального кодексу України під назвою «Злочини проти довкілля», а не в розділі дванадцятому за однойменною назвою «Злочини проти громадського порядку та моральності» і не в розділах дев'ятому та десятому чинного КК України, оскільки законодавець поставив тут за мету охорону відносин з приводу природних об'єктів. Не можна також погодитися із твердженням А.Н. Миколенка, що об'єктом злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів є встановлений порядок охорони рибних запасів і диких водних тварин від знищення при здійсненні всіх видів вибухових робіт (під землею, під водою, над землею, над водою) [11, с. 530]. Така постановка проблеми також зумовлена критикою нормативістського підходу до об'єкта, оскільки порядок проведення, чи то охорони, не може бути відносинами з приводу окреслених нами природних багатств, а лише регламентує їх використання [15, с. 4-5; 16, с. 13]. Тобто це правила, як зазначається в юридичній літературі, за якими вчиняється що-небудь [17, с. 452], а не суспільні відносини. Крім того, професор О.О. Дудоров розширює, на наш погляд, неогрунтовано охорону диких тварин, оскільки закон у цьому складі злочину їх обмежує рибними запасами і лише дикими водними тваринами.

На наше переконання, і професор С.С. Яценко дещо обмежує об'єкт кримінально-правової охорони у своєму визначенні об'єкта цього злочину лише рибними запасами, що суперечить чинному кримінальному законодавству; 2) це суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони рибних запасів і диких водних тварин від знищення під час робіт, які зазначені в диспозиції статті (В.К. Матвійчук). Проте, й це визначення, яке нами сприймається, але й воно потребує доповнення, а саме умови мають бути дещо розкриті організаційними економічними та правовими (нормативними) їх наповненнями; 3) ці суспільні позитивні відносини мають убезпечувати від знищення рибних запасів та диких водних тварин під час проведення вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах.

Не можна погодитися з визначенням безпосереднього об'єкта цього злочину, що запропоноване Д.І. Крупко, а саме, що таким є безпека живих водних організмів [13, с. 419], оскільки це лише незначна частина відносин у сфері людина (суспільство) і природа [1, с. 112]. Крім того, водні живі організми мають надто широкий перелік, не дивлячись на те, що і рибні запаси відносяться до живої природи, а також і дикі водні об'єкти є також частиною живої природи. Важливо, щоб у цьому сенсі ні в теоретичному, ні в правозастосовному плані, особи, які застосовують закон, не виходили за межі його дії (закон вказує на рибні запаси і диких водних тварин).

Не заслуговує також на підтримку і визначення об'єкта цього злочину, дане професором Н.О. Лопашенко, але в більш наповненому змістом складі злочину, передбаченого ст. 255 КК РФ, оскільки, як ми вже зазначали, що екологічна безпека (у нашому випадку, екологічна безпека водної фауни, на природно ресурсних потенціях і стабільність останньої [14, с. 191]) — це лише частина відносин у сфері людина (суспільство) і природа [1, с. 112].

Зазначені підходи свідчать про відхід авторів від концепції об'єкта злочину як суспільних відносин (за виключенням В.К. Матвійчука і В.А. Клименка). Крім того, хочуть вони чи ні, але перераховані нами фахівці ще недостатньо вникли в суть норм, передбачених ст. 250 КК України, та їх призначення.

Слід звернути увагу на те, що викладене ще не дає можливості на підставі аналізу, що нами зроблений, дати вичерпну відповідь відносно безпосереднього об'єкта злочину незаконне проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Це свідчить про те, що є необхідність ще проаналізувати структурні елементи цих суспільних відносин. В контексті зазначеного, загально визнаним є той факт, що винний при вчиненні цього злочину впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, тобто завдає їм істотної шкоди.

На виконання запропонованого нами підходу, сприймемо за основу структуру суспільних відносин, що має місце в літературі з кримінального права, яку підтримує більшість вчених: 1) це — суб'єкти (носії) відносин; 2) це — предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це — соціальний зв'язок (суспільно значуща діяль-

ність, як зміст відносин) [17, с. 35-48]. Маючи такі, і вищезазначені, теоретичні положення, продовжимо дослідження безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 250 КК України.

Проведене нами дослідження свідчить, що в юридичній літературі, звичайно, відсутня якась позиція відносно того, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінально-правової охорони досліджуваних відносин, а точніше, цьому питанню увага взагалі не приділялась. Зазначене дає нам можливість стверджувати про те, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта цього злочину (ст. 250 КК) зовсім не підлягали дослідженню. А він, на наш погляд, істотно впливає на з'ясування питання, що слід визнавати безпосереднім об'єктом злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Достатній аналіз існуючих джерел з кримінального права, що стосується цієї проблеми та проведене опитування студентів юридичних вузів дає нам підставу визначитися з суб'єктами суспільних відносин у сфері забезпечення умов з охорони рибних запасів або диких водних тварин при проведенні вибухових робіт, проти яких спрямоване це злочинне діяння. Суб'єктами суспільних відносин, що нами зазначені вище, являються окремі фізичні особи, юридичні особи, в тому числі і службові особи, які є, згідно чинного законодавства України, учасниками цих відносин, зв'язані з організацією, проведенням вибухових робіт, у тому числі, які контролюють безпечність таких робіт. Тобто, суб'єктами або учасниками таких суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони, регламентованої законами та іншими нормативно-правовими актами України, рибних запасів або диких водних тварин при проведенні вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Для досягнення мети забезпечення умов з охорони рибних запасів або диких водних тварин при проведенні вибухових робіт з дотриманням правил такої охорони необхідною умовою є не тільки виявлення осіб, які вчинили цей злочин, притягнення їх до кримінальної відповідальності, а й убезпечення від знищення рибних запасів або диких водних тварин і унеможливлення проведення таких робіт з порушенням правил. Дослідження суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дасть змогу визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього злочину, що передбачені ст. 250 КК України.

Нам здається, що цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець, як для визначення меж дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом відповідного злочину (скажімо, проведення вибухових робіт з порушення правил охорони рибних запасів, а саме, що це стосується навколишнього природного середовища) [15, с. 8-9]. Як свідчить аналіз ст.250 КК України, що законодавець цей підхід до злочину, передбаченого цією статтею, застосував частково, чим не ускладнив наше завдання у дослідженні зазначеної проблеми, а також у застосуванні цієї статі в практичній діяльності правоохоронних органів та суду. Провівши вивчення кримінальних справ цієї категорії, ми встановили, що у

всіх випадках (100% справ) одними із суб'єктів цих відносин обов'язково була фізична особа (людина).

З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу відносин, що аналізуються, ми звернулися до законодавчих і підзаконних актів а також слідчої та судової практики. Так, аналіз законодавчих та підзаконних актів, що стосуються відносин, що забезпечують умови з охорони рибних запасів або інших водних тварин при проведенні вибухових робіт свідчить, що іншою стороною суб'єктного складу таких відносин, які є елементом об'єкта злочину, передбаченого ст.250 КК України, виступають як фізичні, так і юридичні особи, відповідно до чинного законодавства України [18; 19; 20; 21; 22; 23].

Аналіз соціальної функції суб'єкта відносин, тобто його прав та обов'язків (статусу), іншими словами соціального взаємозв'язку у суспільних відносинах, має, на нашу думку, певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, дає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону (ст. 250 КК України). Отже, робити повним перелік суб'єктів суспільних відносин (безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.250 КК України) немає необхідності. Важливо, на наше переконання, лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше можуть впливати на зміст цих відносин та межі кримінальної відповідальності за цей злочин. Про це переконливо свідчить і судова практика. Так, суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус та роль у досліджуваних суспільних відносинах.

Отже, виходячи із предмета дослідження, розглянемо такий структурний елемент відносин як соціальний взаємозв'язок у суспільних відносинах, які забезпечують від знищення рибних запасів або диких водних тварин при проведенні вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах. Такий структурний елемент суспільних відносин, що нами досліджується, а саме, соціальний взаємозв'язок, в юридичній літературі справедливо розглядається як засіб самих відносин [24, с. 5; 25, с. 4]. Цей зв'язок, як свідчить дослідження, може виявитися як на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, так і у взаємодії людських спільнот, а також і індивідуумів із відповідними спільнотами, як елементами соціуму. Зовні цей соціальний зв'язок проявляється, як показує вивчення нами кримінальних справ і нормативної бази, що стосуються відносин, що нами аналізуються, а також опитування працівників правоохоронних органів та суду в таких формах діяльності, як забезпечення умов з охорони рибних запасів або диких водних тварин від проведення вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах з порушенням правил їх проведення.

Це, зокрема, на законодавчому рівні забезпечення та регламентації таких вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах: 1) інструктивні заходи; 2) підготовчі роботи; 3) роботи організаційного характеру; 4) безпекове забезпечення таких робіт; 5) експертні роботи до проведення таких робіт; 6) з'ясування місць знаходження нерестилищ тощо. Запропоновані нами пропозиції мають практичне значення, адже вивчення кримінальних справ та матеріалів про відмову в порушенні кримінальних справ, а зараз — оголошенні

про підозру з зазначеної категорії проваджень свідчить, що за 65 % справ соціального зв'язок (взаємозв'язок суб'єктів) характерний для забезпечення умов з охорони рибних запасів або диких водних тварин від їх знищення під час проведення вибухових робіт на рибогосподарських водних об'єктах; 35 % – стосувалися запобігання вчинення злочинів, передбачених ст. 250 КК України.

Нас цікавить, як це слідує із нашого дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони рибних запасів або диких водних тварин від їх знищення при проведенні вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах, тобто їх взаємодії. Проте слід зазначити, що інтерес суб'єктів суспільних відносин – це лише певна форма прояву, вираження, реалізації суспільних відносин, яка може відбутися через поведінку суб'єктів відносин, але не самі суспільні відносини як результат, і це є істинним.

Таким чином, для визначення безпосереднього об'єкта злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів мають враховуватися лише суспільні відносини, що відповідають інтересам всього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи певні вподобання. Такими можуть бути лише позитивні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, в нашому випадку суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони рибних запасів або диких водних тварин при проведенні вибухових робіт в рибогосподарських водних об'єктах.

Дотримуючись концепцій, що предмет злочину і предмет суспільних відносин у складі злочину не одне і те ж, а тому для злочину, передбаченого ст.250 КК України, предметом відносин є умови, що забезпечують охорону рибних запасів або диких водних тварин від їх знищення при проведенні вибухових робіт в рибогосподарських водних об'єктах. У цьому контексті справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є усе те, з приводу чого і у зв'язку з чим існують суспільні відносини, які нами аналізуються [26, с. 7].

Слід звернути ще раз увагу на те, що кримінально-правовою доктриною, як правило, визнається те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає те чи інше суспільно небезпечне діяння [27, с. 96]. В такому сенсі об'єкт є істотним, обов'язковим елементом складу злочину, передбаченого ст.250 КК України і значною мірою визначає небезпеку асоціальної поведінки особи, вказує на її соціальну суть – суспільну небезпеку. Дотримуючись у нашому дослідженні концепції трьохчленної структури суспільних відносин, яку запропонував О.В. Дроздов: 1) носії (суб'єкти відносин); 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) суспільно-значуща діяльність (соціальний зв'язок як зміст відносин) [28, с.22-69], ми переконані, що такий підхід є науковим і має бути використаний у нашому дослідженні.

Висновки. Дослідивши структуру суспільних відносин, існуючи точки зору, можна запропонувати формулювання основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.250 КК України. Цим основним безпосереднім об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини (вони мають організаційне, екологічне та правове (нормативне) наповнення), з охорони рибних

запасів або диких водних тварин від їх знищення при проведенні вибухових робіт у рибогосподарських водних об'єктах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.
2. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Харьков : Высшая школа, 1988. – 198 с.
3. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; [за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – Київ – Харків : Юринком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
5. Кримінальне право України. Теоретичний курс та практикум: [посіб. для підгот. до держ. іспитів] / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко, В.С. Плугатир; за заг. ред. В.Я. Горбачевського. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 344 с.
6. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник В.Я. Тацій. – Харків : Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
7. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 720–782.
8. *Гавриш С.Б.* Злочини проти довкілля / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2-х т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Гютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 394–460.
9. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 267-317.
10. *Яценко С.С.* Екологічні злочини / С.С. Яценко // Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін.; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 525-557.
11. *Миколенко А.Н.* Преступления против окружающей среды / А.Н. Миколенко // Уголовный кодекс Украины. Комментарий; под. ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – С.496-540.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч. / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. – К. : Форум, 2001. – 944 с.
13. *Крупко Д.И.* Преступления против окружающей среды / Д.И. Крупко // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник; под. ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юридических наук, профессора Е.Л. Стрельцова. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – С.403-425.
14. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Прес», 2002. – 802 с.

15. Жевлаков Э.Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система / Э. Н. Жевлаков // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. – М. : ВЮЗИ, –1990. – С. 5–24.

16. Ляпунов Ю. Уголовно-правовая охрана природы в СССР / Ю.И. Ляпунов // Советская юстиция. – 1973. – № 23. – С. 11–15.

17. Сміх В.В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу: Монографія / За заг. ред. проф. М.І. Мельника, В.В. Сміх. – К. : Атіка – Н, 2012. – 200 с.

18. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №41. – Ст. 546.

19. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894 - III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

20. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

21. Порядок видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки: Постанова КМУ від 26 жовтня 2011 р. № 1107 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3077.

22. Перелік робіт з підвищення безпеки: наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці №15 від 26 січня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 8. – Ст. 455.

23. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 р. № 1127–XIV // Відомості Верховної Ради України. –1999. – № 50. – Ст. 433.

24. Тацій В.Я. Преступление против природных богатств СССР / В.Я. Тацій // Уголовное право УССР: Особенная часть: Учебник // Под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Высшая школа. Главное изд-во, 1989. – 503 с.

25. Іщенко О.М., Матвійчук В.К., Єросова І.Ю. Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: Навчальний посібник / О.М. Іщенко, В.К. Матвійчук, І.Ю. Єросова. – К. : РВВ МВС України, 1994. – 64 с.

26. Никифоров Б.С. Объект преступления по Советскому уголовному праву / Борис Сергеевич Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.

27. Матвійчук В.К. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / Валерій Костянтинівич Матвійчук. – К. : Національна академія управління. – 2011. – 368 с.

28. Дроздов А.В. Человек и общественные отношения / А.В. Дроздов. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1966. – 124 с.

Мельниченко В.Л. Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 250 КК України

У статті досліджується безпосередній об'єкт злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів. Аналізується структура суспільних відносин, існуючі точки зору на безпосередній об'єкт цього злочину, чинне законодавство і практика. Пропонується авторське визначення безпосереднього об'єкта злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

Ключові слова: суспільні відносини, об'єкт, безпосередній об'єкт, злочин, порушення правил охорони рибних запасів.

Мельниченко В.Л. Непосредственный объект преступления, предусмотренного ст. 250 УК Украины

В статье исследуется непосредственный объект преступления проведения взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов. Анализируется структура общественных отношений, существующие точки зрения на непосредственный объект этого преступления, действующее законодательство и практика. Предлагается авторское определение непосредственного объекта преступления проведения взрывных работ с нарушением правил охраны рыбных запасов.

Ключевые слова: общественные отношения, объект, непосредственный объект, преступление, нарушение правил охраны рыбных запасов.

Melnichenko V.L. The immediate object of the crime under Art. 250 of the Criminal Code of Ukraine

The article examines the direct object of the crime blasting in violation of the rules of protection of fish stocks. The structure of social relations existing perspectives on the direct object of the crime, the legislation and practice. Suggested to the author's definition of direct object of the crime blasting in violation of the rules of protection of fish stocks.

Keywords: public relations, object, direct object, crime, violations of fishery conservation.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2014.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ ВІДМОВА СВІДКА ВІД ДАВАННЯ ПОКАЗАНЬ АБО ВІДМОВА ЕКСПЕРТА ЧИ ПЕРЕКЛАДАЧА ВІД ВИКОНАННЯ ПОКЛАДЕНИХ НА НИХ ОBOB'ЯЗКІВ

О.І. Ольховенко

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 385 КК України, має значення для з'ясування змістовної суті норм, передбачених цією статтею та необхідності належної реалізації положень, які в ній описуються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою криміналізації і, зокрема, такої поведінки, яка описана в ст.385 КК України, займалися такі вчені, як: В.І. Борисов, В.К. Грищук, М.І. Мельник, Ю.В. Александров, О.І. Габро, В.І. Тютюгін та ін. Проте, все ж таки питання соціально-правової обумовленості заборони, передбаченої ст.385 КК України, до цього часу не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 385 КК України.

Основні результати дослідження. Кримінально-правова охорона суспільних відносин, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, включає систему заходів, центральне місце серед яких займають правові. Сучасна ситуація у сфері охорони суспільних відносин, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків (ст. 395 КК України) потребує підвищення ефективності дії правових норм, без чого нейтралізація цього злочинного діяння є досить проблематичною.

Відносини у сфері, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України від найбільш небезпечних посягань даної категорії (передбачених ст. 385 КК України), потребує належного захисту.

У цьому сенсі звертає на себе увагу те, що кримінально-правова охорона досліджуваних суспільних відносин буде ефективною лише за умов дотримання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, з'ясування соціально-правових передумов заборони, передбаченої

ст. 385 КК України. Виходячи з викладеного вище слід погодитися з позицією професора В.К. Матвійчука, що «...незважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві проблема криміналізації і декриміналізації діянь у цій сфері, як показує аналіз чинних норм кримінального законодавства й адміністративно-правових норм та інших нормативно-правових актів, їх соціально-правової обумовленості, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальною» [1, с. 336].

У сучасній кримінально-правовій доктрині загально визнаним залишається положення про те, що ефективною може бути лише соціально-обумовлена правова норма, а саме така, що відображає об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних відносин [1, с. 336]. Процес віднесення тих або інших діянь до злочинних іменується в науці кримінального права криміналізацією [3, с. 336].

Слід звернути увагу на те, що змістовним ядром кримінального права виступають кримінально-правові норми, у нашому випадку, норми, що містяться у ст. 385 КК України. Кожна з них являє собою, як і в нашому випадку, певний стандарт поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин [4, с. 136]. Виявлення діянь, які мають типову спорідненість (спільність) і володіють суспільною небезпечністю, являються одними із основних завдань кримінально-правової політики держави [5, с. 6]. Цей процес іменується криміналізацією діянь. Криміналізація має об'єктивний характер, в якому кримінально-правова норма конструється таким чином, щоб як найбільш повно відтворити ту або іншу реально існуючу властивість суспільно-небезпечних явищ [6, с. 20]. Таким чином, правовий феномен діяння, в нашому випадку злочину, передбаченого ст. 385 КК України, слідує за його соціальною основою. Відповідно, злочинність, несумнівно феномен соціальний і властивий суспільству як деяка її властивість [7, с. 74].

Виходячи із зазначеного вище та вивчення джерел, що стосуються кримінального права, можна стверджувати, що у законодавстві України, а також майже всіх зарубіжних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціальної правової обумовленості кримінально-правової заборони посягання на суспільні відносини, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385 КК України). Єдиним серед досліджених нами кримінальних кодексів, у якому визначені підстави, приводи, умови та процедура криміналізації діянь, є КК Іспанії. Так, у ст. 1 цього Кодексу зазначається, що суд або суддя, отримавши відомості про які-небудь дії чи бездіяльність, що не є караними за законом, але заслуговують покарання, повинні утриматись від провадження у справі і надати на розгляд уряду доводи, за якими дане діяння «вимагає застосування кримінальної санкції» [8, с. 90].

З приводу передумов криміналізації суспільно-небезпечних діянь взагалі, і, зокрема, передбаченого ст. 385 КК України, відсутня єдність позицій.

Так, на переконання Ю.А. Турлової, аналіз передумов криміналізації суспільно-небезпечних діянь належить до сфери досліджень кримінологічної спрямованості, зокрема, питань запровадження кримінологічної експертизи існуючих та нових кримінально-правових законів [9, с. 13].

Серед науковців-кримінологів була поширена позиція щодо передумов криміналізації, яка була озвучена у 1989 р. у рішеннях Всесоюзної науково-практичної конференції з обговорення проблем кримінологічного обґрунтування кримінально-правових норм, проте, що «...соціальне обґрунтування кримінально-правової норми за значущістю зумовлюючих його елементів є переважно кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині — предметом кримінології» [10, с. 12]. В.М. Кудрявцев і В.Е. Емін, вважали, що проблемами криміналізації та декриміналізації діянь повинна займатися не тільки наука кримінального права [11, с. 46-50]. П.Л. Фріс визначає криміналізацію як «...процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [12, с. 20-21]. Дещо подібними за змістом є також визначення криміналізації, що раніше були сформульовані іншими авторами [13, с. 37-43; 14, с.108; 15, с. 65; 16, с. 23; 17, с. 18]. Й.Н. Айдаров наполягає, що криміналізацією є визначення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного і караного діяння [18, с. 108]. Сюй Дисинь — стверджує, що криміналізація — це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми [19, с. 25]. В.К. Матвійчук під криміналізацією розуміє як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караними [20, с. 81].

Аналіз існуючих точок зору дає нам підстави стверджувати, що потрібно відрізнити поняття «соціально-правової обумовленості криміналізації діянь» від поняття «криміналізації діянь», а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес, так і результат визначення певних видів діянь (у нашому випадку, діяння, передбаченого ст.385 КК) злочинним і караним. Ця проблема, на наш погляд, є предметом науки кримінального права. Натомість — соціально-правова обумовленість криміналізації діянь, в тому числі й аналізованого є чинниками, причинами таких заборон.

Дослідження різних джерел, що стосуються передумов криміналізації діянь, наводить нас на думку, що є різноманітні класифікаційні системи таких передумов. Також, поряд з терміном «передумова» або «обумовленість» вживаються й інші терміни, зокрема, як «принципи», «критерії», «умови», «підстави», «чинники», «приводи», «зумовлюючі фактори», «соціальні фактори». Слід погодитися з думкою Ю.А. Турлової, що зазначені терміни виступають у даному застосуванні як синоніми, що означають одне й те саме — головні обставини, на яких базується, ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер

[9, с. 14]. Її позиція підтверджує те, що зміст даних понять значною мірою збігається [21, с. 250].

Розглядаючи передумови (підстави) чи фактори криміналізації діянь в тому числі і передбачених ст.385 КК України, на наш погляд, важливо навести визначення, запропоноване В.М. Кудрявцевим: «Підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей» [6, с. 204].

У цьому дослідженні аналізується соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони посягання, суспільні відносини, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України тобто визначення передумов криміналізації такої поведінки, а отже отримання відповіді на запитання, що саме є підґрунтям та основою закріплення такої заборони у законі про кримінальну відповідальність, як злочину.

Досліджуючи цю проблему, необхідно сприйняти за належне, що соціальна обумовленість будь-якої кримінально-правової норми у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність визначається різними за значимістю соціальними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дозволяє аргументувати необхідність кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час проведення досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України за допомогою законодавства, прогнозувати розвиток його норм, підвищити наукову обґрунтованість змісту закону [22, с. 123].

В юридичній літературі існують різні підходи до проблем соціальної обумовленості кримінально-правових заборон (різних варіантів систем передумов криміналізації). Так, колектив авторів В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобін та ін. систему таких передумов запропонували у роботі «Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация» [6, с. 151]. Свій підхід ця група авторів вбачає в системі принципів (передумов), які в загальному вигляді можна сформулювати наступним чином: 1) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (це соціальні і соціально-психологічні принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість з огляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану громадської думки); 2) принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права (несуперечності між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, а також інших галузей права — конституційного, господарського, адміністративного, цивільного земельного та ін.) [6, с. 210].

Першу групу принципів із названої системи утворюють принципи: суспільної небезпечності; відносної поширеності діяння; помірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; кримінально політичної адекватності криміналізації. [6, с. 210-220]. Натомість другу групу принципів (передумов криміналізації), найважливіші з яких є такі передумови, як: конституційної адекватності; системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння; міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації; процесуальної здійсненності переслідування (загально-правові передумови); відсутності прогалин в законі й надмірності заборони; визначеності, єдності термінології та повноти складу (соціально-правової передумови) [6, с. 228-240].

М.Й. Коржанський вважає, що «...соціальна обумовленість кримінально-правової заборони визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними чинниками і ефективністю правової охорони» [23, с. 171]. Цікавою є позиція Ю.Е. Пудовкіна щодо системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, до якої він відносить: соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборони; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони [4, с. 141-176]. О.В. Зражевський, О.І. Габро до чинників соціальної обумовленості заборон відносять: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий [2, с. 13-22; 24, с. 8].

З приводу вирішення проблем принципів (чинників, засад, підстав тощо) соціальної обумовленості заборон слід підтримати твердження професора П.А. Вороб'я, що із всієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння, а в нашому випадку, передбаченого ст.385 КК України, повинні бути виділені, перш за все ті, які безпосередньо викликали необхідність встановлення в законі даної кримінально-правової норми і обумовили її необхідність та важливість сьогодні [25, с. 9].

Отже, маючи такі теоретичні підвалини проблеми та на підставі аналізу існуючих позицій стосовно обумовленості кримінально-правових заборон слід звернути увагу на те, що всі вони не суперечать одна одній а лише слугують доповненням їх. Тому, не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до вирішення проблеми соціальної обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників обумовленості закону про кримінальну відповідальність [26, с. 21].

Беззаперечно, заслуговують на увагу ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за злочин посягання на суспільні відносини, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст.385 КК України).

До таких чинників слід віднести:

Соціально-кримінологічний — визначає стан розвитку суспільних відносин у сфері забезпечення умов з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України значну, питому вагу означених цінностей в системі соціальних цінностей та рівень розвитку наук соціології і кримінології, об'єктом вивчення котрих є аналізовані суспільні відносини. У цьому сенсі слід зазначити, що для забезпечення якості й ефективності досліджуваної кримінально-правової заборони (передбачені ст.385 КК), зазвичай, найбільше значення має її відповідність соціальних та кримінологічним реаліям. Стверджуючи цю загальновизнану тезу, потрібно визначитися з тим, що власне, потрібно розуміти під поняттям «соціальні і кримінологічні реалії» та чи існують вони як такі. У цьому питанні слід погодитися з думкою, що це питання належить до філософії та методології соціальних наук і не може слугувати предметом даного дослідження, але потрібно визнати, що однією із значимих характеристик соціальної науки виступає відносність і суб'єктивність у принципі будь-якого знання про суспільство і те, що вважається соціальною і кримінологічною реальністю, для одного, водночас може бути сферою фантазії для іншого [4, с. 141]. Тому враховуючи це, проблема відповідності кримінально-правової заборони соціально-кримінологічної реальності повинна бути трансформована у проблему уявлень про правову заборону, уявленням про суспільство, про соціальну суть злочину, в нашому випадку, передбаченого ст.385 КК України і можливостях закону про кримінальну відповідальність у протидії йому. Цю обставину не потрібно розуміти як відмову від сприйняття суспільства в якості реальності, як принципової непізнаваності суспільства і ролі кримінального права в ньому (вона лише покликана підкреслити, що роздуми про соціально-кримінологічні передумови досліджуваної кримінально-правової норми (ст.385 КК України) завжди з необхідністю мають визначатися і обмежуватися тими знаннями про суспільство, які доступні досліднику на даному рівні розвитку соціальних наук) [4, с. 341-342].

Маючи таке теоретичне підґрунтя, слід стверджувати, що ст. 385 КК України і злочин, передбачений нею представляють собою два взаємопов'язаних моменти одного і того ж соціального процесу, приватний випадок єдності і боротьби протилежностей [27, с. 11]. Проте питання щодо того, що являє собою злочин відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків і як саме він зв'язаний зі ст.385 КК, не таке просте, як здається на перший погляд. Як елемент соціальної реальності, він знаходиться у взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, які виступають в якості його передумов або наслідків. Принципово важливо зрозуміти, що ст.385 КК України в системі цих взаємозв'язків повинна сприйматися не стільки як генетичний фактор злочину — відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків — інструмент, що офіційно визнає це правопорушення злочином і тим самим, що породжує його, оскільки як

явище (норма), у відомій мірі викликана (породжена) від цього злочину, обумовлена ним. Такий підхід, на наше переконання, з необхідністю змушує визнати, що ст.385 КК України є засіб, реакція на злочин, покликана до того ж, щоб охороняти такі суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, шляхом запобігання посягання на них, то очевидно, що вона повинна тим більше бути ефективною, чим більш близько, точно і конкретно буде враховувати причини цих злочинів при конструюванні та реалізації цієї статі. Виходячи з цього, В.М. Коган правильно зазначав, що з'ясування обумовленості заборони передбачає з необхідністю аналіз протиріч суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки [27, с. 12].

В межах з'ясування питання про соціально-кримінологічну обумовленість норми, передбаченої ст.385 КК України, тут важливим є розуміння того, що причини цього злочину не обмежуються межами «злої волі» суб'єкта злочину, а включають широке коло обставин, впливати на які кримінальне право, враховуючи обмеженість засобів, що є в його розпорядженні, об'єктивно не в змозі. Тому, на наш погляд, вірно відмічав В.М. Коган, що як тільки злочинець перестає розглядатися в якості кінцевої причини злочину, як тільки ретроспектива відходить до обставин, які формують поведінку, так відразу кримінальне право усвідомлюється як недостатнє, як лише одне із можливих засобів боротьби з діяннями, що є суспільно небезпечними [27, с. 31]. Це стосується й злочину, що нами досліджується. Більш того, сам факт офіційного визнання шкідливого для суспільства правопорушення, в нашому випадку посягання на відносини, що забезпечують умови з охорони належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України й конструювання ст.385 КК України перетворюється лише в одну із ланок соціальної боротьби з цим злочином. Наявність цього злочину визначає необхідність протидіяти йому, але не зумовлює з необхідністю встановлення кримінально-правової заборони (ст.385 КК). Така заборона з'явилася лише у випадку, коли суспільні відносини, яким заподіюється шкода в наслідок того, що посягання на суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України стало оцінюватися в якості настільки значимій, що загроза завдання їм шкоди стала сприйматися в якості достатнього приводу до застосування кримінально-правової репресії. Тому вірною на наш погляд є думка в існуючих джерелах, що обумовленістю норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних діянь, у нашому випадку, передбачених ст.385 КК України, є небезпека

завдання істотної шкоди суспільним відносинам у наслідок поведінки певної категорії людей (ця небезпечність детермінує передбаченою нормою склад злочину і розмір покарання, що слідує за його вчинення) [28, с. 15-16].

Згідно переконанням В.Д. Філімонова, небезпечність порушення суспільних відносин як безпосередньої обумовленості норм кримінального права, визначається двома групами явищ: 1) характером самих суспільних відносин, яким загрожує небезпека, їх станом; 2) обставинами, що характеризують безпосередньо джерело небезпеки (стан, структура, динаміка злочинності, її причини і умови, особа злочинця. Це дозволяє визначати ці обставини в якості кримінологічних передумов кримінально-правової норми [28, с. 18-19]. Можна погодитися, що в першій групі явищ, що визначають величину небезпеки, порушення суспільних відносин, містяться самі відносини, їх стан, а також ймовірні наслідки дезорганізації цих відносин для забезпечення безпечного і гармонійного розвитку особи, суспільства і держави [4, с. 148]. Проте це питання потребує окремого аналізу.

Отже, передумова криміналізації (соціальна обумовленість) кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 385 КК полягає у наявності в діянні достатньо високого рівня суспільної небезпечності, є найголовнішим чинником криміналізації та вирішальним для віднесення цього діяння до злочинного. Суспільна небезпека посягання на відносини, що забезпечують умови з належного давання показань свідком або експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України, відображає сутність цього злочину і свідчить «про заподіяння ним істотної шкоди або створення загрози завдання такої шкоди охоронюваним суспільним відносинам» [29, с. 30]. Це об'єктивна риса цього злочину, реальне порушення суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони належного давання показань свідком або експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України. Виразником об'єктивності суспільної небезпеки аналізованого діяння є об'єктивний характер шкоди суспільним відносинам, яка ним заподіюється.

У юридичній літературі обґрунтовано зазначається, що суспільна небезпека злочинного посягання визначається об'єктивними і суб'єктивними ознаками не однаково, а саме, визначальними з них є об'єктивні — об'єкт злочину, об'єктивна сторона, небезпека та характер діяння, тяжкість заподіяної шкоди тощо [23, с. 64]. Тобто суспільна небезпека аналізованого діяння визначається і тим, що воно порушує встановлені принципи і форми діяльності суспільного співжиття, діяльності з давання свідком показань або експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків тощо.

Дослідники проблем криміналізації справедливо зауважують, що суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та від інтенсивності посягання [30, с. 24]. Так, М.І. Панов слушно стверджує, що спосіб вчинення злочинів відображає якісну своєрідність виконання посягання і

багато в чому визначає характер шкоди, що може бути заподіяна суспільним відносинам, а інтенсивність способу значною мірою позначається на інтенсивності посягання в цілому, що безпосередньо впливає на розмір завданої шкоди, а через неї — на тяжкість наслідків, які настали [31, с. 127-143].

Суспільну небезпечність злочину, передбаченого ст.385 КК України зумовлюють і суб'єктивні ознаки, але їх вплив відбувається не безпосередньо, а через об'єктивні ознаки, формуючи зміст діянь особи, яка їх вчиняє [32, с. 100]. Так, одним із критеріїв, що дає змогу оцінити ступінь суспільної небезпеки злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків, слугує характеристика такого посягання. Такі ознаки суб'єкта цього злочину впливають на оцінку ступеня небезпеки цього діяння. Такими ознаками є вік, службове становище, стійкість злочинної установки (судимість) та ін.

Отже, враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що рівень суспільної небезпеки цього злочину є цілком достатнім для криміналізації таких діянь.

Сутність відносної поширеності діяння як другої передумови криміналізації (соціальної обумовленості) норми — ст.385 КК полягає у тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку достатньо поширеним, тобто мати загальносоціальні закономірності, з другого — не повинно бути надзвичайно поширеним. Досліджуючи таку передумову криміналізації, у науковій літературі загальноприйнято виділяти верхню та нижню межу криміналізації, зокрема це властиво і для досліджуваного злочину. Значення нижньої межі цього процесу полягає у тому, що такі діяння повинні бути відносно поширеними [6, с. 218].

Стосовно злочину, передбаченого ст.385 КК, поширеність якого є очевидною, можна стверджувати, що така форма асоціальної поведінки не є випадковою чи одиничною. Складнішою є оцінка відповідності цього злочину верхній межі криміналізації, зокрема її стан, що потребує додаткового аналізу.

Важливо послатися на те в цьому питанні, що наука кримінального права, кримінологічна наука стверджує, і, на наш погляд, вірно, що марно криміналізувати те, що стало масовою повсякденністю [33, с. 16]. Існуюча в юридичній літературі думка підтверджує цю тезу, що криміналізація за «запитом» підриває відразу три принципи кримінально-правової політики, а саме: принцип врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології — тому, що такий закон не сприймається як відповідний і доцільний; принцип економії кримінально-правової репресії — оскільки до відповідальності притягується невинувато велике число громадян; принцип невідворотності кримінальної відповідальності — оскільки частіше всього такий закон перестає застосовуватися на практиці [12, с. 20-21].

Саме тому, за умов, коли б злочин, передбачений ст.385 КК став би повсякденним явищем для значної частини населення України, визначення такої поведінки як злочинної привело б, по-перше, до дискредитації кримінально-правової заборони, оскільки органи кримінальної юстиції не мали б реальної можливості забезпечити його виконання, по-друге, до розмивання

меж між злочинною і незлочинною поведінкою, оскільки фактично значна частина членів суспільства була б визнана злочинцями [6, с. 217-218]. Для кримінально-правової заборони (ст.385 КК) цього не сталося.

Отже, ґрунтуючись на викладеному вище, можна підсумувати, що посягання на суспільні відносини, що забезпечують умови з належного давання свідком показань, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст.385 КК України) перебуває у наведених межах: воно має хоча і незначну, але тенденцію до поширення, його прояви не є поодинокими і випадковими і, водночас, їх не можна віднести до загально використуваних.

Зміст такої передумови криміналізації, як помірність позитивних і негативних наслідків криміналізації полягає у домінуванні позитивних соціальних результатів застосування норм кримінального права, передбачених ст.385 КК, в нашому випадку, над негативними соціальними наслідками, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [6, с. 220-224].

Як уже нами зазначалося, що в переліку передумов (соціальної обумовленості кримінально-правової норми — ст. 385 КК України) криміналізації є ще й кримінально-політична адекватність цього процесу, яка містить вимоги щодо її відповідності основним напрямам соціальної та кримінально-правової політики держави Україна, рівно й характеру правосвідомості та стану громадської думки. У цьому контексті слід зазначити, що інститут криміналізації суспільно-небезпечних діянь, до якого належить те, що, передбачене ст. 385 КК України, є однією із складових кримінально-правової політики держави, у рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю з допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і кримінально-виконавчого права, що встановлюють криміналізацію і пеналізацію, а коли у цьому є потреба — декриміналізацію і депеналізацію діянь [34, с. 49].

Заперечуючи політичну домінанту у процесах криміналізації діянь, А.Ф. Зелінський наполягає на тому, що проблема криміналізації та декриміналізації, посилення та пом'якшення санкцій за деякі види злочинів повинні вирішуватись не в руслі політики, що постійно змінюється, а відповідно до визнаних у цивілізованому суспільстві загальнолюдських моральних цінностей, принципів гуманізму, справедливості, законності та милосердя [35, с. 15-16]. Саме тому чіткі чинники соціальної обумовленості кримінально-правових заборон, а також критерії криміналізації повинні безповоротно припинити практику штучного створення нових злочинів, оскільки діяння мають власну правову природу, яку повинен виразити, а не створити законодавець, а протилежне приведе до того, що покарання застосовуватиметься без злочину, буде відбуватися державне свавілля, безглуздо посилюватиметься репресія [36].

Розглядаючи кримінально-політичну адекватність криміналізації злочину, передбаченого ст. 385 КК України, потрібно враховувати те, що кримі-

нально-правові норми, передбачені ст. 385 КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за відмову від давання показань або відмову експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків, зважаючи на їх бланкетність, є частиною кримінально-правової політики держави Україна, яка є системою принципів, підходів та заходів і визначає ставлення держави, а також суспільства до досліджуваної сфери. Тому правильно розроблена і впроваджена кримінально-правова політика призводить до істотного поліпшення ситуації й дає можливість зменшити негативний вплив на стан досліджуваних відносин.

Нормативний чинник відображає обумовленість кримінально-правової заборони, передбаченої ст.385 КК України, визначає суспільну небезпеку цього діяння нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері. Тому важливе значення має аналіз нормативного чинника, який пов'язує діяння, що нами аналізується з кримінально-правовою заборonoю. Цей чинник визначається нормами Конституції України. Так, ст.57 Основного закону кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і свободи громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом [37]. Крім того, ст. 8 Конституції України визначено, що вона «...має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй...» [37]. Ці норми Конституції України визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечливості, заборони передбаченої ст.385 КК України. Це системно-правова обумовленість (передумова криміналізації) з'явлення досліджуваної нами норми. Тобто це найважливіша передумова, а саме конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості криміналізації зазначеного нами діяння. Зміст принципу конституційної адекватності, на наш погляд, полягає в тому, як ми вже зазначали, що Конституція України відповідно до ст. 8 має найвищу юридичну силу [37]. Закони та інші нормативні акти приймаються на підставі Конституції України і мають відповідати їй. Аналогічні положення закріплені й у кримінальному законодавстві, зокрема, у ч.1 ст.3 КК зазначається, що Кримінальний кодекс ґрунтується на Конституції України [38].

Оцінюючи характер основних прав, обов'язків та свобод людини і громадянина, слід зазначити, що ці питання займають вагоме місце у тексті Основного Закону України, як серед основних засад Конституційного ладу України, так і серед інших положень, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, повноважень органів державної влади.

Таким чином, забезпечення засобами кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з належного давання показань свідком, експертом чи перекладачем виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України від злочинних посягань відповідає передумові конституційної адекватності.

Сутність нормативного чинника існування кримінально-правової заборони, передбаченої ст.385 КК України, а саме системно-правової несуперечливості криміналізації цього діяння полягає в з'ясуванні міжгалузевого характеру охорони досліджуваних суспільних відносин, несуперечливою частиною якого є кримінально-правова охорона відносин за предметом нашого дослідження.

Аналіз правових норм, передбачених ст.385 КК України, свідчить про давання законодавцем, у даному випадку, переваги банкетній диспозиції, що в цілому відповідає частковій тенденції розвитку чинного законодавства. Про банкетність диспозиції ст.385 КК України свідчить відсутність у ній конкретного змісту за наявності посилань на норми інших галузей законодавства і (або) інші нормативні правові акти, в яких цей зміст розкривається [39, с. 245].

Кримінально-правові норми, передбачені ст. 385 КК Україна, вказують на діяння (об'єктивну сторону) в загальних рисах, але конкретизація її має з'ясовуватися (розкривається) в Кримінальному процесуальному кодексі України, Цивільно-процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Кодексі України про адміністративні правопорушення. Так, зокрема, в Кримінальному процесуальному кодексі України, закріплені у ст.ст. 65, 66, 67 положення стосовно свідка, а в ст.ст. 68, 69, 70 приписи стосовно перекладача та експерта [40]. Це також свідчить про таку обумовленість ст.385 КК і зазначених нормативних актів, як системно-правової несуперечливості, а отже й обумовленості криміналізації аналізованого діяння.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що ст.385 КК України знаходиться в єдиному блоці з багатьма нормами законодавства, одні з яких регулюють позитивні відносини у досліджуваній сфері, а інші встановлюють відповідальність за порушення цих відносин.

Етичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст.385 КК України). Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони, передбаченої ст.385 КК України. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюваннях і застосуваннях. Це питання напряму зв'язано з одним із самих серйозних питань, а саме проблемою вибору цінностей і нормативів, якими повинна бути обумовлена, на наш погляд, та яким має відповідати кримінально-правова заборона.

У науці, на наше переконання, загальноновизнаним є те, що ефективність кримінально-правової політики знаходиться у прямій залежності від того, наскільки при її реалізації враховується система культурних цінностей і якщо ця відповідність не дотримується, суспільство, яке поділяє заперечувану кримінально-правовою політикою систему культурних цінностей, стає в цій справі не союзником держави, а, скоріше, його противником, що робить безглуздою спробу держави боротися зі злочинністю, у тому числі і злочином, передбаченим ст.385 КК України, в нашому випадку [41]. Неможливо широко мобілізувати громадян на боротьбу зі злочинністю, якщо населення не дотримується тих критеріїв оцінки діянь у якості злочинних, які прийняті законодавцем [41].

Тому криміналізація діянь, внесення інших змін у норми кримінального закону повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставлені під охорону [42].

Аспект, що нами розглядається про співвідношення норм моралі та аналізованої кримінально-правової заборони (ст.385 КК), свідчить, що саме із норм моралі можна вимагати підтвердження заборон ст.385 КК. Наступний аспект взаємодії моралі і, аналізованої кримінально-правової заборони, на якій доцільно зупинитися, є роздуми про те, чи етично взагалі впливати кримінально-правовими засобами на порушника закону. В існуючих джерелах з кримінального права це питання традиційно висвітлюється та обговорюється в сенсі моральних меж покарання як головного засобу кримінально-правового впливу на особу [43, с. 28]. Ця проблема С.В. Познишевим була названа, як перше основне питання, з яким наука кримінального права повинна починати свої побудови і від вирішення якої залежить саме її існування [43, с.28]. Дослідження його, перш за все, виходить з дилеми, чи покарання, в тому числі і за злочин, що нами досліджується, благо чи зло, то вибір повинен бути очевидним. Звісно, що покарання – це зло, застосуванням якого держава, в особі відповідних органів, намагається мінімізувати або вирішити проблему злочинності. Цю тезу поділяють фахівці з етики, які стверджують, що покарання – це завжди позбавлення, обмеження, страждання, які одні люди завдають іншим, водночас воно містить моральні характеристики, а тому може бути причислено до зла [43, с. 14]. При цьому етичне обґрунтування покарання утверджується через цілі, які повинні бути досягнуті внаслідок його застосування. Так, у тому випадку, коли спрямовується акцент на загально-попереджувальних аспектах такої міри, то його етичною основою виступає ідея загального блага, яке захищається і охороняється шляхом обмеження інтересів окремих осіб, і якщо за основу ставиться індивідуально-попереджувальна мета покарання, то воно виправдовується необхідністю морального удосконалення особи [44, с. 10].

Слід погодитися з думкою, що покарання може вважатися морально виправданим тільки в тому випадку, коли воно розглядається в якості засобу досягнення моральних цілей [4, с.160]. Звісно, що такий злочин, передбачений ст. 385 КК України з його санкцією «карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців» не зовсім виправданий, надто мала міра.

Отже, підсумовуючи можна стверджувати, що мораль здатна детермінувати окремі види кримінально-правових заборон, в тому числі і передбаченої ст.385 КК України.

Культурно-історичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.385 КК України. Кримінально-правова заборона повинна також розглядатися як продукт історії і культури конкретного суспільства (вона завжди культурно-історично обумовлена).

Слід погодитися з прийнятним, на наш погляд, твердженням, що кримінально-правова заборона, втому числі, що нами аналізується, уходить своїми генетичними коріннями в табу і звичаї, які вироблялися в якості форми реакції соціуму на шкідливу поведінку деяких її членів, і які були покликані до

того, щоб забезпечити необхідні для виживання і розвитку суспільства підпорядкування одних осіб інтересам колективу [4, с. 169]. У наш час відбувається підкорення (підпорядкування) особи, що вчиняє злочин, передбачений ст.385 КК цьому закону через реалізацію покарання.

Важливо оговорити, що якби не змінювався зміст досліджуваної нами кримінально-правової заборони, в кожний конкретний відрізок часу, він є таким, яким саме і може бути, виходячи з культурно-історичного розвитку суспільства (бути оптимальним у даних умовах).

Отже, культурно-історичний чинник, обумовлюючи кримінально-правову заборону, передбачену ст.385 КК України включає в себе вказані вище чинники (передумови) і розглядає їх з точки зору поступального об'єктивно обумовленого певними відрізками історії та суспільно-економічними формаціями, змінами на час прийняття відповідних норм, зміст яких ми досліджуємо в іншій статті.

Міжнародно-правовий чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.385 КК України.

Слід звернути увагу на те, що у низці чинників цієї заборони не останнє місце займають і міжнародно-правові акти, дозвіл на застосування яких дала Верховна Рада України. У цьому контексті слід акцентувати увагу на тому, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права, значимість яких зростає в наш час, мають пріоритет над національним законодавством. А тому відповідність кримінального права України міжнародно-правовим стандартам, в тому числі і норм, передбачених ст.385 КК забезпечує:

– міжнародне політико-правове визнання кримінально-правової системи України, а отже і кримінально-правових заборон, в тому числі, передбачених ст.385 КК;

– можливість організації ефективного міжнародного співробітництва в кримінально-правовій протидії посяганням, що нами аналізується, на основі єдності вимог;

– належну якість національних кримінально-правових норм, зокрема, ст.385 КК і практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародним стандартам [4, с. 161].

Можна взяти за основу, запропоновану в літературі класифікацію міжнародно-правових норм, що мають відношення до чинного кримінального законодавства України: 1) норми, що складають у своїй сукупності стандарти прав людини (гуманітарний стандарт); 2) норми, що складають стандарт безпеки (сюди відносяться і ті, що забезпечують життя свідка, експерта чи перекладача) [4, с. 161].

Ми згодні з тим, що вони, природно, самим тісним чином зв'язані між собою, оскільки дотримання гуманітарних вимог немислимо без забезпечення безпеки людини, натомість забезпечення безпеки повинно ґрунтуватися на дотриманні стандарту прав людини [4, с. 161]. Ця диференціація дозволяє проаналізувати міжнародну обумовленість такої заборони, як та, що передбачена ст.385 КК України.

Чинні міжнародно-правові акти зв'язані забезпеченням легітимності обмеження прав людини з допомогою покарання, в тому числі і передбаченого санкцією ст.385 КК, мають під собою міцний міжнародно-правовий фундамент, що: 1) містить стандарти легітимності покарання — приписи відносно суб'єкта підстав і меж такого обмеження (це лише держава в особі її компетентних органів); 2) передбачає положення, що тільки державі належить виключне повноваження на обмеження прав і свобод людини при формуванні, як і в нашому випадку, і застосуванні кримінально-правової заборони; 3) враховуючи специфіку структури кримінально-правової заборони (передбаченої ст.385 КК) дає можливість констатувати, що міжнародно-правові вимоги, дотримання яких її легітимують, звернені як до змісту забороненої поведінки, так і до санкції; 4) будь-яке порушення прав людини в рамках так званих вертикальних відносин особа — держава, але і як будь-яке посягання, у тому числі зі сторони приватних осіб в рамках так званих горизонтальних відносин людина — людина, правомірно слід розглядати в якості протиправної поведінки, що допускає кримінально-правову реакцію; 5) будь-які обмеження права людини може складати зміст покарання [4, с. 163-168].

Висновок. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що чинниками соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за ст.385 КК України є:

- 1) соціально-кримінологічний чинник;
- 2) нормативний чинник;
- 3) етичний чинник;
- 4) культурно-історичний чинник.
- 5) міжнародно-правовий чинник.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В.Н. Матвійчук. — К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. — 511 с.

2. *Зражевський О.В.* Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Олег Валентинович Зражевський. — К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. — 237 с.

3. *Харь І.О.* Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: Монографія / І.О. Харь. — К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. — 192 с.

4. *Пудовочкин Ю.Е.* Учение об основах уголовного права: [лекции]. / Ю.Е. Пудовочкин — М. : Юрлитинформ, 2012. — 240 с.

5. *Симиненко А.Н., Пестерева Ю.С.* Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Монография / А.Н. Симиненко, Ю.С. Пестерева. — М. : Юрлитинформ, 2011. — 192 с.

6. Основания уголовного-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. — М. : Наука, 1982. — 304 с.

7. Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н. Преступность как социальный феномен / А.Г. Горшенков, Г.Г. Горшенков, Г.Н. Горшенков // *Философия права*. — 2004. — №2. — С.70-80.

8. *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / М.І. Хавронюк. — К., 2007 — 562 с.

9. *Турлова Ю.А.* Криминологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Ю.А. Турлова. — К.: Інститут держави та права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2011. — 244 с.

10. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3-х кн. / А.П. Закалюк. — Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 712 с.

11. *Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е.* Криминология и проблемы криминализации / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов // *Журнал российского права*. — 2004. — № 12. — С.46-50.

12. *Фріс П.Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія / П.Л. Фріс. — К.: Атіка, 2005. — 332 с.

13. *Дагель П.С.* Уголовная политика: управление борьбой с преступностью / П.С. Дагель // *Проблемы социологии уголовного права*. — М., 1984. — С.37—43.

14. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // *Проблемы правосудия и уголовного права* / [редкол.: А.М. Ларин и др.]. — М.: ИГПАН, 1978. — С. 108-110.

15. *Клочков В.* Уголовная политика и уголовное право / В.Клочков // *Соц. Законность*. — 1997. — № 11. — С. 62-65.

16. *Назыев Б.И.* Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / Б.И. Назыев. — Баку, 2000. — 24 с.

17. *Лопатин В.А.* Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / В.А. Лопатин. — Л., 1991. — 20 с.

18. *Айдаров Й.Н.* О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью / Й.Н. Айдаров // *Вопросы борьбы с преступностью*. — М.: ВИП, 1988. — Вып. 47. — С.106-109.

19. *Сюй Дисинь.* Экологические проблемы Китая: [сокр. пер. с кит.]. / [ред. предисл. Л.В. Ушакова]. — М.: Прогресс, 1990. — 232 с.

20. *Матвійчук В.К.* Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія / В.К. Матвійчук, Ю.О. Чугаєнко, О.І. Савенков. — К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2013. — 198 с.

21. *Хашимов А.А.* Уголовно-правовая охрана рыбных запасов в РСФСР: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.А. Хашимов. — Свердловск., 1981. — 22 с.

22. *Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф.* Проблемы социальной обусловленности закона / Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова // XXV съезд и дальнейшее укрепление социалистической законности. — М., 1977. — С. 113-123.

23. *Коржанский Н.Й.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.Й. Коржанский. — М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. — 248 с.

24. *Габро О.І.* Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / О.І. Габро, Н.С. Карпов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. — К. : 2007. — 17. — С.254—266.

25. *Воробей П.А.* Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: Монографія / П.А. Воробей. — К. : Українська академія внутрішніх справ, 1996. — 116 с.

26. *Борисов В.И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. ... докт. юрид. наук: за спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.И. Борисов. — Харьков, 1993. — 34 с.

27. *Коган В.М.* Социальный механизм уголовно-правового воздействия / В.М. Коган. — М. : Изд-во «Наука», 1983. — 184 с.

28. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. — 180 с.

29. *Марцева А.И.* Диалектика и вопросы теории уголовного права / А.И. Марцева. — Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. — 86 с.

30. *Сабитов Р.А.* Общественная опасность как критерий криминализации / Р.А. Сабитов // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: сб. научных трудов. — Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. — С.20-25.

31. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. — Харьков : Вища школа, 1982. — 162 с.

32. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. — М. : Госюриздат, 1960. — 244 с.

33. *Лунеев В.В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев; предисл. В.Н. Кудрявцева. — М. : НОРМА, 1997. — 525 с.

34. *Загородников Н.И.* Направление изучения советского уголовного права / Н.И. Загородников, Н.А. Стручков // Сов. Государство и право. — 1981. — №7. — С.48-56.

35. *Зелинский А.Ф.* Криминальная психология: [науч. практ. изд.] / А.Ф. Зелинский. — К. : Юринком Интер, 1999. — 240 с.

36. *Вицин С.Е.* О научно-правовых предпосылках ограничения преступности как негативно отклоняющегося поведения / С.Е. Вицин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/vicin%2823-05-05%29.htm

37. Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. — №30. — Ст. 141.

38. Кримінальний кодекс України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

39. *Гаухман Л.Д.* Квалификация преступлений: закон, теория практика / Л.Д. Гаухман. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : А.О. «Центр. Юр. Инфор.», 2003. — 448 с.

40. Кримінальний процесуальний кодекс України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

41. Роль культурных ценностей в уголовно-правовом регулировании. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.preiskurant.ru/stati/rol-kulturnyx-cennostej-v-ugolovno-pravovom-regulirovanii.html>

42. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права / С.В. Познышев. — М., 1907. — 234 с.

43. Блюхер А.Ф. Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.Ф. Блюхер. — Москва, 2009. — 22 с.

44. Бундаева О.А. Нравственные основания наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / О.А. Бундаева. — Саранск, 2009. — 21 с.

Ольховенко О.І. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків

У статті досліджуються чинники соціально-правової обумовленості діяння, передбаченого ст. 385 КК України. Стаття характеризується тим, що торкається дискусійних проблем, які стосуються соціально-правової обумовленості та визначає відмінності соціально-правової обумовленості та критерії криміналізації діянь. Автор проаналізував чинники соціально-правової обумовленості заборони, передбаченої ст. 385 КК України.

Ключові слова: соціально-правова обумовленість, кримінально-правова заборона, критерії, чинники, принципи.

Ольховенко А.И. Социально-правовая обусловленность уголовно-правового запрета отказ свидетеля от дачи показаний или отказ эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязанностей

В статье исследуются факторы социально-правовой обусловленности деяния, предусмотренного ст. 385 УК Украины. Статья характеризуется тем, что касается дискуссионных проблем относительно социально-правовой обусловленности и определяет различия социально-правовой обусловленности и критерии криминализации деяний. Автор анализирует факторы социально-правовой обусловленности запрета, предусмотренного ст. 385 УК Украины.

Ключевые слова: социально-правовая обусловленность, уголовно-правовой запрет, критерии, факторы, принципы.

Olhovenko A.I. Socio-legal stipulation of criminal law prohibition of refusal of a witness to testify or denial of an expert or interpreter to perform their duties

This article explores the social and legal factors conditioning offense under Art. 385 of the Criminal Code of Ukraine. It is characterized by the fact that the discussion concerns issues relating to socio-legal conditionality and determines the differences of social and legal criteria of conditionality and the criminalization of acts. The author analyzes the social and legal factors conditioning the prohibition under Art. 385 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: the social and legal conditionality, criminal and legal prohibition, criteria, factors, principles.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2014.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗЛОЧИНУ НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ ВИБОРЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АБО ДОКУМЕНТІВ РЕФЕРЕНДУМУ

Ю.В. Орлов

аспірант кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Важливе для теорії кримінального права, законотворчої діяльності та практики має значення для з'ясування питання соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст.158-2 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням зазначених проблем у різні періоди займалися багато вчених, серед них: П.П. Андрушко, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, В.П. Тихий, Н.Ю. Турицева, С.Я. Лихова та ін. Проте, до цього часу визначена тема не знайшла свого належного вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст.158-2 КК України.

Основні результати дослідження. Кримінально-правова охорона виборчої документації або документів референдуму включає систему заходів, центральне місце серед яких займають правові. Серед правових заходів важливим фактором втілення тієї або іншої кримінально-правової норми в життя є її соціально-правова обумовленість.

На наше переконання, фахівці аргументовано вказують на надто велику важливість і необхідність дослідження та розробку загальних і спеціальних положень обумовленості закону про кримінальну відповідальність, у нашому випадку, норм, передбачених ст.158-2 КК України. Проте, слід звернути увагу на те, що в теорії вона розглядається по-різному, і до кінця ця проблема до цього часу залишається не вирішеною. Наприклад, В.І. Борисов стверджує, що соціально-правова обумовленість кримінального закону презумується різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення й розкриття відповідно яких дає можливість пояснити необхідність кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [1, с. 28]. У той же час В.М. Кудрявцев наполягає на тому, що будь який злочин вчиняється не в порожнечі, а при визначених умовах, які залежать від природних чинників чи від дії людей, а отже це означає, що ці умови можуть бути фізичними, організаційними чи психологічними і зазвичай, і ті, й інші забезпечують злочинцеві доступність об'єму, засобів і способів вчинення задуманого посягання, відносну безпечність для нього і співучасників тощо [2, с. 117]. В.Д. Філімонов стверджує, що підставою правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння шкоди суспільним відносинам [3,

с. 121]. Г.О. Злобін та С.Г. Келіна вважають, що мало констатувати факт соціальної обумовленості закону, а ще й необхідно розкрити спосіб, яким здійснюється «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права [4, с. 106]. Перераховані нами вище фахівці правильно, на наш погляд, визначають, що суспільна небезпека не одна єдина підстава криміналізації діянь і розрізняють підстави та відповідно, приводи криміналізації [4, с. 106]. Так, під підставами вони розуміють процеси, що відбуваються в матеріальному та духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення кримінально-правової норми, а натомість, криміналізаційні приводи розглядають як поодинокі події, що привертають увагу законодавця і збурюють громадську думку [1, с. 29; 2, с. 118; 3, с. 122; 4, с. 107].

Звертає на себе увагу позиція М.Й. Коржанського, який наполягає на тому, що соціальна зумовленість кримінально-правової охорони визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони [5, с. 28]. В.О. Навроцький вважає, що до соціальної обумовленості слід відносити як соціальні так і соціально-психологічні фактори, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння (до них відносять: суспільну небезпечність діяння, його відносну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації) [6, с. 114]. Натомість, П.С. Тоболкін упевнений, що навіть у самій короткій характеристиці проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших факторів, що викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті і, так чи інакше, впливають на формування правових норм [7, с. 5-7].

На наше переконання, яке базується на дослідженні проблеми, є сприйнятливою думка В.К. Глистіна про те, що кримінально-правова доктрина не може обмежуватися догматичним аналізом норм, інакше вона не буде здатною правильно вказати на суспільну небезпечність діяння, надати обґрунтовані висновки по застосуванню норм про кримінальну відповідальність, їх зміну відповідно до вимог сучасної практики [8, с. 13]. Стосовно величезної важливості дослідження соціального підґрунтя кримінального права ще більше наголошує В.М. Коган, зазначаючи, що кримінально-правова наука являє собою не більше ніж засіб для досягнення мети, яка поставлена перед суспільством [9, с. 124].

Таким чином, обґрунтовуючи вище зазначене, слід стверджувати, що позиція В.І. Борисова та О.О. Пашенка щодо соціальної (а на наше переконання соціально-правової) обумовленості встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певні злочини є невід'ємною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики [10, с. 181].

Сучасна ситуація у сфері кримінально-правової охорони виборчої документації або документів референдуму від їх знищення потребує підвищення ефективної дії правових норм, передбачених ст. 158-2 КК України, без чого

посилення боротьби з цими злочинами є надто проблематичною та ілюзорною потугою.

Важливо акцентувати увагу на тому, що кримінально-правова охорона досліджуваних суспільних відносин буде ефективною лише за умов додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, з'ясування передумов заборони [11, с. 336]. Нас переконала позиція професора В.К. Матвійчука, який зауважує, що «...не зважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві...проблема криміналізації (декриміналізації) діянь у цій сфері, як показує аналіз чинних норм кримінально- і адміністративно-правових норм та інших нормативних актів, їх соціальна обумовленість, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальним» [11, с. 336].

У сучасній кримінально-правовій доктрині загально визнаним є положення про те, що достатньо ефективною може бути лише соціально обумовлена правова норма, а саме така, що відображає об'єктивні потреби кримінально-правової охорони найбільш важливих суспільних відносин [12, с. 12]. Слід звернути увагу у цьому сенсі, що процес віднесення тих або інших діянь до злочинних іменується в науці кримінального права криміналізацією [13, с. 28].

Ми вважаємо, що тією відправною точкою, змістовним ядром науки кримінального права і галузі кримінального права виступають кримінально-правові норми (у нашому випадку норми, що містяться у ст. 158-2 КК України). Кожна з цих норм являє собою, як і безпосередньо в нашому випадку, певний стандарт поведінки суб'єктів відповідних кримінально-правових відносин [14, с. 136]. Це свідчить про те, що виявлення діянь, які мають типову спільність (спорідненість) і характеризуються суспільною небезпечністю, являються одним із основних завдань державної політики [15, с. 6]. Такий процес, як показує нам вивчення джерел з кримінального права іменується криміналізацією діянь, оскільки криміналізація має об'єктивний характер, в якому кримінально-правова норма конструюється таким чином, щоб якнайбільш повно відтворити ту або іншу реально існуючу властивість суспільно небезпечних явищ чи подій [16, с. 20]. Отже, можна стверджувати, що правовий постулат діяння, в нашому випадку злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, слідує за його соціальною основою, тобто викликаний такою соціальною основою. З цього положення слідує, що злочинність є безперечно феномен соціальний і характерний для суспільства як деяка його властивість [17, с. 74].

Отже, виходячи із зазначеного вище, вивчення положень кримінального права, публікацій з цієї тематики, слід погодитися з думками, які в юридичних джерелах, що у законодавстві України, а також у законодавстві майже всіх зарубіжних держав відсутні положення, що регламентують критерії та процедури криміналізації діянь, щоб належним чином зрозуміти суть соціальної обумовленості певної кримінально-правової заборони, це стосується і посягання на відносини, що забезпечують умови з охорони виборчої документації або документів референдуму поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах, та Центральній виборчій комісії України після проведен-

ня виборів або референдуму від їх незаконного знищення, а так само пошкодження (ст. 158-2 КК України) [18, с. 105]. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що єдиним серед проаналізованих нами кримінальних кодексів, у якому визначені підстави, приводи, умови та процедура криміналізації діянь, є КК Іспанії [19, с.1—240]. Зокрема, у ст. 1 цього Кодексу проголошується, що суд або суддя, отримавши відомості про які-небудь дії чи бездіяльність, що не є караними за законом, але заслуговують покарання, повинні утриматись від провадження у справі і надати на розгляд уряду доводи, за якими дане діяння «вимагає застосування кримінальної санкції» [19, с. 90].

Стосовно передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь взагалі, і, зокрема, передбаченого ст. 158-2 КК України відсутня єдність позицій. Наприклад, на думку Ю.А. Турлової, яка є прихильником групи авторів, що дотримуються першої точки зору, аналіз передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь належить до сфери досліджень кримінологічної спрямованості, зокрема, питань запровадження кримінологічної експертизи існуючих та нових кримінально-правових законів [20, с.13]. Натомість друга точка зору, яскравим прихильником і автором якої є видатний кримінолог, професор А.П. Закалюк, з приводу передумов криміналізації була поширена серед науковців-кримінологів, що була озвучена у 1989 р. у рішеннях Всесоюзної науково-практичної конференції з обговорення проблем кримінологічного обґрунтування кримінально-правових норм, про те, що «...соціальне обґрунтування кримінально-правової норми за значущістю зумовлюючих його елементів є переважно кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині — предметом кримінології» [21, с. 12]. Третя група авторів, зокрема В.М. Кудрявцев і В. Емін, які є яскравими прихильниками третього напрямку, вважали, що проблемами криміналізації та декриміналізації діянь повинна займатися не тільки наука кримінального права [22, с.46—50]. П.Л. Фріс розуміє під криміналізацію таке, як «...процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості і доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [23, с. 20—21]. У цьому схожими за змістом є погляди на визначення криміналізації, що раніше були сформульовані іншими авторами [24, с.37—43; 25, с.108; 26, с. 65; 27, с.23; 28, с.18].

Цікавою, але на наш погляд, надто загальним пропонується визначення криміналізації Й.Н. Айдаровим, що «...криміналізацією є визначення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного і караного діяння [29, с. 108]. У свою чергу, Сюй Дисинь переконує, що криміналізація — це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми [30, с. 25].

Нам найбільш імпонує визначення криміналізації, яке пропонує професор В.К. Матвійчук, а саме, що «під криміналізацією слід розуміти як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караними» [31, с. 81].

Проведений нами аналіз існуючих точок зору дає нам переконливі підстави наполягати на тому, що необхідно відрізнити поняття «соціально-правової обумовленості криміналізації діянь» від поняття «криміналізації діянь», а отже, стверджувати, що криміналізацією є як процес, так і результат визначення певних видів діянь (у нашому випадку, діяння, передбаченого ст. 158-2 КК України) злочинним і караним, тобто кримінально-протиправним. Це також дає нам можливість стверджувати, що ця проблема є предметом науки кримінального права. Натомість, слід погодитися з позицією, що превалує в юридичній літературі, що соціально-правова обумовленість криміналізації діянь, в тому числі й аналізованого, є чинниками, причинами криміналізації діянь [31, с. 82; 18, с. 106].

Вивчення нами значного масиву джерел, що стосуються передумов криміналізації діянь, змушує визнати, що є різноманітні, і в той же час неоднорічні класифікаційні системи таких передумов, які потребують додаткового дослідження. Наприклад, поряд з терміном «передумова» або «обумовленість» вживаються й інші терміни зокрема, як «принципи», «критерії», «умови», «підстави», «чинники», «приводи», «зумовлюючі фактори», «соціальні фактори» тощо.

У цьому контексті, щоб зняти пелену неузгодженості, нас може влаштувати позиція Ю.А. Турлової, яка наполягає на тому, що зазначені терміни виступають у даному застосуванні як синоніми, що означають одне й те саме — головні обставини, на яких ґрунтується, засновується визначення суспільної небезпечності злочину, а розмежування цих термінів має умовний характер [20, с. 14]. Її обґрунтування може бути підтвержене й тим, що зміст цих перелічених понять значною мірою збігається [20, с. 15; 32, с. 250].

Зосереджуючись на передумовах (підставах) чи факторах криміналізації діянь, в тому числі й передбачених ст. 158-2 КК України, на наш погляд, важливо звернутися до визначення, запропонованого В.М. Кудрявцевим, де зазначається, що: «Підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей» [16, с. 204].

У цьому дослідженні аналізується соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони такого посягання, як незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, а отже отримання відповіді на запитання, що саме є підґрунтям та основою закріплення таких посягань у законі про кримінальну відповідальність, як злочинів, передбачених ст. 158-2 КК України.

Вивчаючи задекларовану проблему, визначену в статті як предмет нашого дослідження, необхідно сприйняти за належне, що завжди соціальна обумовленість будь-якої кримінально-правової норми у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність визначається різними за значимістю соціальними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення і розкриття яких дозволяє аргументувати необхідність кримінально-правової охорони відносин, що забезпечують умови з охорони виборчої документації

або документів референдуму від їх незаконного знищення чи пошкодження поза встановленим законом строком їх зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму, прогнозувати розвиток норм цього закону (ст. 158-2 КК України), підвищувати наукову обґрунтованість змісту цього закону [32, с. 123].

У джерелах з кримінального права та кримінології існують різні підходи до з'ясування проблем соціальної обумовленості кримінально-правових заборон (різних варіантів систем передумов криміналізації). Зокрема, колектив авторів В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобін та ін., систему таких передумов запропонували у роботі «Основания уголовно—правового запрета. Криминализация и декриминализация» [16, с. 151]. Своє бачення ця група авторів презумує в системі принципів (передумов), які в загальному вигляді можуть бути сформульовані наступним чином: 1) принципи, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (це соціальні і соціально-психологічні принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її припустимість з погляду основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості та стану громадської думки); 2) принципи, що визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права (несуперечності між нормами кримінального права і кримінального процесуального права, а також інших галузей права — конституційного, господарського, адміністративного, цивільного земельного та ін.) [16, с. 210].

Слід зазначити, що першу групу принципів із названої системи складають наступні: 1) суспільної небезпечності; 2) відносної поширеності діяння; 3) помірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; 4) кримінально політичної адекватності криміналізації [16, с. 210—220]. У той же час, другу групу принципів (передумов криміналізації), складають такі, як: 1) конституційної адекватності; 2) системно-правової несуперечливості криміналізації конкретного діяння; 3) міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації; 4) процесуальної здійсненності переслідування (загально-правові передумови); 5) відсутності прогалин в законі й надмірності заборони; 6) визначеності, єдності термінології та повноти складу (соціально-правової передумови) [16, с. 228—240]. Нагадуємо, що власну точку зору ми вже з цього питання висвітили, розглядаючи судження професора М.Й. Коржанського [5, с. 171]. Потрібно зазначити, що позиція Ю.Е. Пудовкіна щодо системи соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, до якої він відносить: соціально-кримінологічні засади кримінально-правової заборони; етичні засади кримінально-правової заборони; міжнародно-правові засади кримінально-правової заборони; культурно-історичні засади кримінально-правової заборони, є цікавою і доповнює попередні погляди [14, с. 141—176]. О.В. Зражевський, О.І. Габро до чинників соціальної обумовленості заборон відносять: соціально-економічний; нормативний; кримінологічний; історичний; міжнародно-правовий [12, с. 13—22; 34, с. 254—266]. Їх напрацювання є, на наш погляд, слухними.

З приводу вирішення проблем принципів (чинників, засад, підстав тощо) соціальної обумовленості заборон слід підтримати цікаві судження професора П.А. Вороб'я, що із всієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння, а в нашому випадку, передбаченого ст.158-2 КК України, повинні бути виділені, перш за все ті, які безпосередньо викликали необхідність встановлення в законі даної кримінально-правової норми і обумовили її необхідність та важливість на сьогоднішній день [35, с. 9].

Таким чином, маючи такі, на наш погляд, ґрунтовні теоретичні напрацювання проблеми та на підставі дослідження існуючих точок зору стосовно соціально-правової обумовленості кримінально-правових заборон слід звернути увагу на те, що всі вони не суперечать одна одній а лише значною мірою слугують доповненням їх. Тому, не вдаючись у детальний аналіз різних концептуальних підходів до вирішення важливої і нагальної проблеми соціально-правової обумовленості правових норм (заборони), перспективними, на наш погляд, для теорії кримінального права та практики застосування норм права є підходи, що пов'язують її розв'язання з встановленням чинників соціально-правової обумовленості закону про кримінальну відповідальність [1, с. 21].

В аспекті предмета нашого дослідження, беззаперечно, заслуговують уваги і розробки ті чинники, які були підставою встановлення кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст.158-2 КК України. До таких чинників слід віднести:

Соціально-кримінологічний — визначає стан розвитку суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони виборчої документації або документів референдуму від їх незаконного знищення чи пошкодження поза встановленим законом строком їх зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму, питому вагу означених цінностей в системі соціальних цінностей та рівень розвитку наук, об'єктом вивчення котрих є аналізовані суспільні відносини. У цьому сенсі слід зазначити, що для забезпечення якості й ефективності досліджуваної кримінально-правової заборони (передбаченої ст. 158-2 КК України), зазвичай найбільше значення має її відповідність соціальних та кримінологічним реаліям. Беручи за основу цей загально визнаний підхід, потрібно визначитися у цьому дослідженні з тим, що власне, потрібно розуміти під поняттям «соціальні і кримінологічні реалії» та чи існують вони як такі в дійсності. У цьому питанні слід погодитися з твердженням, що це питання належить до предмета філософії та методології соціальних наук і не може слугувати предметом даного дослідження, але потрібно визнати, що однією із значимих характеристик соціальної науки виступає відносність і суб'єктивність у принципі будь-якого знання про суспільство і те, що вважається соціальною і кримінологічною реальністю, для одного, водночас вона може бути сферою фантазії для іншого [14, с. 141]. Тому враховуючи це, проблема відповідності кримінально-правової заборони соціально-кримінологічній реальності повинна бути трансформована у проблему уявлень про правову заборону, уявленням про суспільство, про соціальну суть злочину, в нашому випадку, передбаченого

ст. 158-2 КК України і можливостях закону про кримінальну відповідальність у протидії цьому злочину. Цю обставину не потрібно розуміти як відмову від сприйняття суспільства в якості реальності, як принципової непізнаваності суспільства і ролі кримінального права в ньому (вона лише покликана підкреслити, що роздуми про соціально-кримінологічні передумови досліджуваної кримінально-правової норми – ст. 158-2 КК України завжди з необхідністю мають визначатися і обмежуватися тими знаннями про суспільство, які доступні досліднику на даному рівні розвитку соціальних наук) [14, с. 341-342].

Отже, ґрунтуючись на такому глибокому теоретичному дослідженні та на підхід професора В.М. Когана в цьому питанні, можна стверджувати, що нормативні положення ст.158-2 КК України і злочин, передбачений нею представляють собою два взаємопов'язаних моменти одного і того ж соціального процесу, так званий випадок єдності і боротьби протилежностей [36, с. 11]. Проте стосовно того, що являє собою злочин незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму і як саме він зв'язаний зі ст.158-2 КК України, не такий простий, як він здається на перший погляд. Як відповідний елемент соціальної реальності, він, на наше переконання, знаходиться у взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, які виступають в якості його передумов або наслідків. Нам уявляється, що принципово важливо зрозуміти, що ст.158-2 КК України в системі цих взаємозв'язків повинна розумітися (сприйматися) не стільки як генетичний фактор злочину – незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, тобто інструмент, що визнає це правопорушення в ранзі злочину і тим самим таким, що породжує його, оскільки як явище (норма), у відомій мірі викликане (породжене) від цього злочину, обумовлене ним [36, с. 12].

Такий підхід, на наш погляд, з необхідністю змушує визнати, що ст.158-2 КК України є свого роду засобом реакції на описаний в ній злочин, покликаний до того ж, щоб охороняти такі суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони виборчої документації або документів референдуму від їх незаконного знищення чи пошкодження поза встановленим законом строк їх зберігання у державних архівних установах та і Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму, шляхом запобігання посяганням на них, то очевидно, що вона повинна тим більш бути ефективною, чим більш близько, точно і конкретно буде враховувати причини цих злочинів при конструюванні та реалізації цієї статі. Виходячи з цього, В.М. Коган правильно зазначав, що з'ясування обумовленості заборони має передбачати з необхідністю аналіз протиріч суспільного розвитку, що лежить в основі злочинної поведінки [36, с. 12].

В межах з'ясування питання про соціально-кримінологічну обумовленість норми, передбаченої ст.158-2 КК України, тут важливим є розуміння того, як це зазначає професор В.М. Коган, що причини цього злочину не обмежуються межами «злої волі» суб'єкта злочину, а включають широке коло обставин, впливати на які кримінальне право, враховуючи обмеженість засобів, що є в його розпорядженні, об'єктивно не в змозі [36, с. 31]. Тому, на наш погляд, вірно відмічав цей вчений, що як тільки злочинець перестає розгляда-

тися в якості кінцевої причини злочину, як тільки ретроспектива відходить до обставин, які формують поведінку, так відразу кримінальне право усвідомлюється як недостатнє, як лише одне із можливих засобів боротьби з діями, що є суспільно небезпечними [36, с. 31]. Це стосується й злочину, що нами досліджується. Більш того, сам факт офіційного визнання шкідливого для суспільства правопорушення, в нашому випадку — незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму злочином, й конструювання ст.158-2 КК України перетворюється лише в одну із ланок соціальної боротьби з цим злочином. Проте, наявність цього злочину визначає необхідність протидіяти йому, але ще не зумовлює з необхідністю встановлення кримінально-правової заборони (ст.158-2 КК України). Важливо акцентувати увагу на тому, що така заборона з'явилася лише у випадку, коли суспільним відносинам, яким заподіюється шкода в наслідок того, що знищення чи пошкодження виборчої документації або документації референдуму відбувається незаконно поза встановленим строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму, що загроза завдання їм шкоди стала сприйматися в якості достатнього приводу до застосування кримінальної репресії. Тому є вірною і сприйнятливою на наш погляд позиція в існуючих джерелах, що соціально-правова обумовленість норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення суспільно-небезпечних діянь, у нашому випадку, передбаченого ст.158-2 КК України, є безпека завдання істотної шкоди суспільним відносинам у наслідок поведінки певної категорії людей (ця небезпечність детермінує передбаченою нормою склад злочину і вид і розмір покарання, що слідує за його вчинення) [37, с. 15-16].

На думку професора В.Д. Філімонова, небезпечність порушення суспільних відносин як безпосередньої обумовленості норм кримінального права, визначається двома групами явищ: 1) характером самих суспільних відносин, яким загрожує безпека, їх станом; 2) обставинами, що характеризують безпосередньо джерело безпеки (стан, структура, динаміка злочинності, її причини і умови, особа злочинця, що дозволяє визначати ці обставини в якості кримінологічних передумов кримінально-правової норми) [36, с. 18-19]. Ми переконані, що в певній мірі можна погодитися, що в першій групі явищ, що визначають величину безпеки, порушення суспільних відносин, містяться самі відносини, їх стан, а також ймовірні наслідки дезорганізації цих відносин для забезпечення безпечного і гармонійного розвитку особи, суспільства і держави, але й слід звернути увагу на те, що й сповідує професор Ю.Е. Пудовкін, що це питання потребує окремого аналізу [14, с. 148].

Таким чином, передумова криміналізації (соціально-правова обумовленість) кримінально-правової заборони, передбаченої ст.158-2 КК України полягає у наявності в діянні достатньо високого рівня суспільної небезпечності, є найголовнішим чинником криміналізації та вирішальним для віднесення цього діяння до злочинного. Суспільна безпека злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, відображає сутність цього злочину і свідчить «про заподіяння ним істотної шкоди або створення

загрози завдання такої шкоди охоронюваним суспільним відносинам» [38, с. 30]. Це об'єктивна зовнішня риса цього злочину, а саме реальне порушення суспільних відносин, що забезпечують умови з охорони виборчої документації або документів референдуму від їх незаконного знищення або пошкодження поза встановленим законом строком їх зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії після проведення виборів або референдуму. Зазначене є свідченням того, що виразником об'єктивності суспільної небезпеки аналізованого діяння є об'єктивний характер шкоди, яка ним заподіюється.

У джерелах з кримінального права, на наш погляд, обґрунтовано зазначається, що суспільна небезпека злочинного посягання визначається об'єктивними і суб'єктивними ознаками не однаково, а саме, визначальними з них є об'єктивні — об'єкт злочину, предмет злочину, об'єктивна сторона — небезпека та характер діяння, тяжкість заподіяної шкоди тощо [38, с. 30]. Тому суспільна небезпека діяння, що нами аналізується, визначається ще й тим, що воно порушує встановлені принципи і форми суспільного співжиття, тощо.

Нам уявляється, що необхідно звернути належну увагу й на те, що дослідники проблем криміналізації справедливо зауважують, що суспільна небезпечність діяння залежить від способу його вчинення та від інтенсивності посягання [39, с. 24]. Зокрема, професор М.І. Панов слушно стверджує, що спосіб вчинення злочинів відображає якісну своєрідність виконання посягання і багато в чому визначає характер шкоди, що може бути заподіяна суспільним відносинам, а інтенсивність способу значною мірою позначається на інтенсивності посягання в цілому, що безпосередньо впливає на розмір завданої шкоди, а через неї — на тяжкість наслідків, які настали [40, с. 127-143].

Окремо слід зазначити, що суспільну небезпечність злочину, передбаченого ст.158-2 КК України зумовлюють і суб'єктивні ознаки, але їх вплив відбувається не безпосередньо, а через об'єктивні ознаки, формуючи зміст діянь особи, яка їх вчиняє [41, с. 100]. Так, одним із критеріїв, що дає змогу оцінити ступінь суспільної небезпеки злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, слугує характеристика суб'єкта такого посягання, в тому числі і спеціального суб'єкта. Певні ознаки суб'єкта цього злочину впливають на оцінку ступеня небезпеки цього діяння. Такими ознаками можуть бути вік, службове становище, стійкість злочинної установки (судимість) тощо.

Таким чином, враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що рівень суспільної небезпеки цього злочину є цілком достатнім для криміналізації таких діянь, які передбачені ст.158-2 КК України.

Сутність відносної поширеності діяння як другої передумови криміналізації (соціальної обумовленості) норми — ст.158-2 КК України полягає у тому, що діяння, яке криміналізується, повинно бути, з одного боку достатньо поширеним, тобто мати загальносоціальні закономірності, з другого — не повинно бути надзвичайно поширеним. Досліджуючи таку передумову криміналізації, у науковій літературі є загальноприйнятим виділяти верхню та нижню межу криміналізації, зокрема це властиво і для досліджуваного злочину (значення

нижньої межі цього процесу полягає у тому, що такі діяння повинні бути відносно поширеними) [16, с. 218].

Слід звернути увагу на те, що стосовно злочину, передбаченого ст. 158-2 КК України, поширеність якого є очевидною, можна стверджувати, що така форма асоціальної поведінки не є випадковою чи одиничною. Складнішою є оцінка відповідності цього злочину верхній межі криміналізації, зокрема її стану, що потребує, на наш погляд, додаткового аналізу.

Важливо послатися на те в цьому питанні, що наука кримінального права, кримінологічна наука стверджує, і, на наше переконання правильно, що марно криміналізувати те, що вже стало масовою повсякденністю [42, с. 16]. Пануюча в юридичній літературі думка підтверджує цю тезу, що криміналізація за «запитом» підриває відразу три принципи кримінально-правової політики, а саме: принцип врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології – тому, що такий закон не сприймається як відповідний і доцільний, суперечить принципу економії кримінально-правової репресії, тому що до відповідальності притягується невинувато велике число громадян, а також не збігається з принципом невідворотності кримінальної відповідальності, оскільки частіше всього такий закон перестає застосовуватися на практиці [23, с. 20-21]. Саме тому, за умов, коли б злочин, передбачений ст.158-2 КК України став би повсякденним явищем для значної частини населення України, визначення такої поведінки як злочинної привело б, по-перше, до дискредитації кримінально-правової заборони, оскільки органи кримінальної юстиції не мали б реальної можливості забезпечити його виконання, по-друге, до розмивання меж між злочинною і незлочинною поведінкою, оскільки фактично значна частина членів суспільства була б визнана злочинцями [16, с. 217-218]. Для кримінально-правової заборони (ст.158-2 КК України) цього не сталося.

Отже, ґрунтуючись на викладеному вище, можна підсумувати, що незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (у розумінні ст.158-2 КК України) перебуває у наведених межах: воно має хоча і незначну, але тенденцію до поширення, його прояви не є поодинокими і випадковими і, водночас, їх не можна віднести до загально використовуваних.

Зміст такої передумови криміналізації, як помірність позитивних і негативних наслідків криміналізації полягає у домінуванні позитивних соціальних результатів застосування норм кримінального права, передбачених ст.158-2 КК України, в нашому випадку, над негативними соціальними наслідками, які неминуче настають від криміналізації тих чи інших діянь [16, с. 220-224].

Важливо акцентувати увагу на тому, що, як нами вже зазначалося, що в переліку передумов (соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони (ст.158-2 КК України) криміналізації є ще й кримінально-політична адекватність цього процесу, яка містить вимоги щодо її відповідності основним напрямом соціальної та кримінально-правової політики держави Україна, рівно й характеру правосвідомості та стану громадської думки. У цьому контексті слід зазначити, що інститут криміналізації суспільно-небезпечних діянь, до якого належить те, що, передбачене ст.158-2 КК України, є однією із

складових кримінально-правової політики держави, у рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю з допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і кримінально-виконавчого права, що встановлюють криміналізацію і пеналізацію, а коли у цьому є потреба — декриміналізацію і депеналізацію діянь [43, с. 49].

Заперечуючи політичну домінанту у процесах криміналізації діянь, професор А.Ф. Зелінський наполягав на тому, що проблема криміналізації та декриміналізації, посилення та пом'якшення санкцій за деякі види злочинів повинні вирішуватись не в руслі політики, що постійно змінюється, а відповідно до визнаних у цивілізованому суспільстві загальнолюдських моральних цінностей, принципів гуманізму, справедливості, законності та милосердя [44, с. 15-16]. Саме тому чіткі чинники соціальної обумовленості кримінально-правових заборон, а також критерії криміналізації повинні безповоротно припинити практику штучного створення нових злочинів, оскільки діяння мають власну правову природу, яку повинен виразити, а не створити законодавець, а протилежне приведе до того, що покарання застосовуватиметься без злочину, буде відбуватися державне свавілля, безглуздо посилюватиметься репресія [45, с. 70].

Розглядаючи кримінально-політичну адекватність криміналізації злочину, передбаченого ст.158-2 КК України, потрібно враховувати те, що кримінально-правові норми, передбачені ст. 158-2 КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, зважаючи на їх бланкетність, є частиною кримінально-правової політики держави Україна, яка є системою принципів, підходів та заходів і визначає ставлення держави, а також суспільства до досліджуваної сфери. Тому правильно розроблена і впроваджена кримінально-правова політика має призвести до істотного поліпшення ситуації й створить можливість зменшити негативний вплив на стан досліджуваних відносин.

Нормативний чинник відображає обумовленості кримінально-правової охорони заборони, передбаченої ст.158-2 КК України нормами Конституції України та іншими галузями законодавства у вказаній сфері. Тому важливе значення має аналіз нормативного чинника, який пов'язує аналізоване діяння з кримінально-правовою заборonoю. Цей чинник визначається нормами Конституції України. Так, ст.5 Основного Закону наголошує, що «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [46]. Крім того, зазначається, що «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [46].

Таким чином, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [46]. Крім того, ст.8 Конституції України визначено, що

вона «...має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй...» [46]. Ці норми (чинник) Конституції України визначають вимоги внутрішньої логічної несуперечливості, заборони передбаченої ст.158-2 КК України. Це системно-правова обумовленість (передумова криміналізації) з'явлення досліджуваної нами норми. Тобто це найважливіша передумова, а саме конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості криміналізації зазначеного нами діяння. Зміст *принципу конституційної адекватності*, на наш погляд, полягає в тому, як ми вже зазначали, що Конституція України відповідно до ст. 8 має найвищу юридичну силу [46]. Закони та інші нормативні акти приймаються на підставі Конституції України і мають відповідати їй. Аналогічні положення закріплені й у кримінальному законодавстві, зокрема, у ч.1 ст.3 КК зазначається, що Кримінальний кодекс ґрунтується на Конституції України [47].

Оцінюючи характер конституційного регулювання та забезпечення виборів, референдуми та охорону виборчої документації і документів референдуму від їх незаконного знищення або пошкодження слід зазначити, що ці питання займають вагомe місце у тексті Основного Закону України, як серед основних засад Конституційного ладу України, так і серед інших положень, що стосуються прав і свобод людини і громадянина, повноважень органів державної влади.

Таким чином, забезпечення кримінально-правовими засобами виборчої документації або документів референдуму від їх незаконного знищення, а так саме пошкодження відповідає передумові конституційної адекватності.

Сутність нормативного чинника існування кримінально-правової заборони, передбаченої ст.158-2 КК України, а саме системно-правової несуперечливості криміналізації цього діяння полягає в з'ясуванні міжгалузевого характеру охорони суспільних відносин, що забезпечують умови з захисту виборчої документації або документів референдуму від їх незаконного знищення, а так само пошкодження поза встановленим законом строком зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму, несуперечливою частиною якого є кримінально-правова охорона досліджуваних відносин від злочинного посягання цього злочину.

Аналіз правових норм, передбачених ст.158-2 КК України, свідчить про надання законодавцем, у даному випадку, переваги банкетній диспозиції, що в цілому відповідає частковій тенденції розвитку чинного законодавства. Про банкетність диспозиції ст.158-2 КК України свідчить відсутність у ній, в основному, конкретного змісту за наявності посилань на норми інших галузей законодавства і (або) інші нормативні правові акти, в яких цей зміст розкривається [47; 48, с.245]. Так, кримінально-правові норми, передбачені ст.158-2 КК України, вказують на діяння (об'єктивну сторону), тобто на дію, бездіяльність, місце вчинення злочину, наслідки, необхідний причинний зв'язок, але не розкриває повністю предмет цього злочину, суб'єктів злочину. Отже, їх конкретизація має здійснюватися за допомогою виборчого законодавства, законодав-

ства стосовно референдуму, інструкцій тощо. Це також свідчить про таку обумовленість ст.158-2 КК України і зазначених нормативних актів, як системно-правової несуперечливості, а отже й обумовленості криміналізації діяння, що нами аналізується.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що ст.158-2 КК України знаходиться в єдиному блоці з багатьма нормами законодавства, одні з яких регулюють позитивні відносини у досліджуваній сфері, а інші встановлюють відповідальність за порушення цих відносин.

Етичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.158-2 КК України. Цей чинник є важливою обставиною, що обґрунтовує можливість, зміст і якість кримінально-правової заборони, передбаченої ст.158-2 КК України. Він свідчить про дотримання етичних норм при їх конструюванні і застосуванні. Це питання напряму зв'язано з одним із самих серйозних питань, а саме проблемою вибору цінностей і нормативів, якими повинна бути обумовлена, на наш погляд, та яким має відповідати кримінально-правова заборона.

Необхідно звернути належну увагу, що в науці кримінального права, на наше переконання, загальноновизнаним є те, що ефективність кримінально-правової політики знаходиться у прямій залежності від того, наскільки при її реалізації враховується система культурних цінностей і якщо ця відповідність не дотримується, суспільство, яке поділяє заперечну кримінально-правовою політикою систему культурних цінностей, стає в цій справі не союзником держави, а, скоріше, його противником, що робить безглуздою спробу держави боротися зі злочинністю, у тому числі і злочином, передбаченим ст.158-2 КК України, в нашому випадку [49, с. 35]. Конче важливо зрозуміти, що неможливо широко мобілізувати громадян на боротьбу зі злочинністю, якщо населення не дотримується тих критеріїв оцінки діянь у якості злочинних, які прийняті законодавцем [48, с. 36]. Тому криміналізація діянь, внесення інших змін у норми кримінального закону повинні супроводжуватися аналізом культурних цінностей, що поставлені під охорону [49, с. 54].

Напрямок, що нами розглядається про співвідношення норм моралі та аналізованої кримінально-правової заборони (ст.158-2 КК України), свідчить, що саме із норм моралі можна вимагати підтвердження заборон ст.158-2 КК України. Взаємодія моралі і, аналізованої кримінально-правової заборони, що нами аналізується, на якій доцільно зупинитися, є роздуми про те, чи етично взагалі впливати кримінально-правовими засобами на таке порушення закону. В існуючих джерелах з кримінального права це питання традиційно висвітлюється та обговорюється в сенсі моральних меж покарання як головного засобу кримінально-правового впливу на особу [50, с. 20]. Ця проблема професором С.В. Познишевим була названа, як перше основне питання, з яким наука кримінального права повинна починати свої побудови і від вирішення якої залежить саме її існування [50, с. 21]. Дослідження цього напрямку, перш за все, виходить з проблеми, чи покарання, в тому числі і за злочин, що нами досліджується, благо чи зло, то вибір повинен бути очевидним [50, с. 21]. Звісно, що покарання — це зло, застосуванням якого держава, в особі відповідних органів, намага-

ється мінімізувати або вирішити проблему злочинності. Цю тезу поділяють фахівці з етики, які стверджують, що покарання — це завжди позбавлення, обмеження, страждання, які одні люди завдають іншим, водночас воно містить моральні характеристики, а тому може бути причислено до зла [50, с. 14]. При цьому, на наш погляд, етичне обґрунтування покарання утверджується через цілі, які повинні бути досягнуті внаслідок його застосування. Так, у тому випадку, коли спрямовується ухил на загально-попереджувальних аспектах такої міри, то його етичною основою виступає ідея загального блага, яке захищається і охороняється шляхом обмеження інтересів окремих осіб, і якщо за основу ставиться індивідуально-попереджувальна мета покарання, то воно виправдовується необхідністю морального удосконалення особи [51, с. 10]. Тому слід сприйняти позицію, яка намітилася в юридичній літературі, що покарання може вважатися морально виправданим тільки в тому випадку, коли воно розглядається в якості засобу досягнення моральних цілей [14, с. 160].

Отже, підсумовуючи викладене вище, що мораль здатна детермінувати окремі види кримінально-правових заборон, в тому числі і передбаченої ст.158-2 КК України.

Культурно-історичний чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.158-2 КК України. Кримінально-правова заборона, на наш погляд, має також розглядатися як продукт історії і культури конкретного суспільства (вона завжди культурно-історично обумовлена).

Має сенс, що потрібно погодитися з прийнятним, на наше переконання, твердженням, що кримінально-правова заборона, втому числі, що нами аналізується, уходить своїми генетичними коріннями в табу і звичаї, які вироблялися в якості форми реакції соціуму на шкідливу поведінку деяких її членів, і які були покликані до того, щоб забезпечити необхідні для виживання і розвитку суспільства підпорядкування одних осіб інтересам колективу [14, с. 169]. У наш час відбувається підкорення (підпорядкування) особи, що вчиняє злочин, передбачений ст.158-2 КК України цьому закону через реалізацію такої міри, як покарання.

Слід акцентувати увагу на тому, що якби не змінювався зміст досліджуваної нами кримінально-правової заборони, у кожний конкретний відрізок часу, він є таким, яким саме і може бути, виходячи з культурно-історичного розвитку суспільства (бути оптимальним у даних умовах розвитку цього суспільства).

Таким чином, культурно-історичний чинник, обумовлюючи кримінально-правову заборону — незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, включає в себе вказані вище чинники (передумови) і розглядає їх з точки зору поступального об'єктивно обумовленого певними відрізками історії та суспільно-економічними формаціями, змінами на час прийняття відповідних норм, зміст яких ми досліджуємо в цій статті.

Міжнародно-правовий чинник соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.158-2 КК України.

Варто, на наш погляд, звернути увагу на те, що у низці чинників цієї заборони не останнє місце займають і міжнародно-правові акти, дозвіл на

застосування яких дала Верховна Рада України. У цьому сенсі потрібно зосередити увагу на тому, що загально визнані принципи і норми міжнародного права, значимість яких зростає в наш час, мають пріоритет над національним законодавством, а тому відповідність кримінального права України міжнародно-правовим стандартам, в тому числі і заборон, передбачених ст.158-2 КК України, забезпечує:

– міжнародне політико-правове визнання кримінально-правової системи України, а отже і кримінально-правових заборон, в тому числі, передбачених ст.158-2 КК України;

– можливість організації ефективного міжнародного співробітництва в кримінально-правовій протидії незаконному знищенню виборчої документації або документів референдуму;

– належну якість національних кримінально-правових норм, зокрема, передбаченого ст.158-2 КК України і практики їх застосування, відповідність кримінального права та зазначеної норми високим міжнародним стандартам [14, с. 161].

Можна взяти за основу, запропоновану в літературі класифікацію міжнародно-правових норм, що мають відношення до чинного кримінального законодавства України: 1) норми, що складають у своїй сукупності стандарти прав людини (гуманітарний стандарт); 2) норми, що складають стандарт безпеки (сюди відносяться і ті, що забезпечують незаконне знищення, а так само пошкодження виборчої документації або документів референдуму поза встановленим законом строком їх зберігання у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму [14, с. 161].

Ми, виходячи із викладеного вище, згодні, що зазначені положення міжнародного права, самим тісним чином узгоджуються між собою, оскільки дотримання гуманітарних вимог немислимо без забезпечення гарантій збереження виборчої документації або документів референдуму від їх незаконного знищення, а отже і належної охорони волевиявлення народу України, які засновані на дотриманні стандартів прав людини [14, с. 161]. Така диференціація дозволяє проаналізувати міжнародну обумовленість такої заборони, яка передбачена ст. 158-2 КК України.

Важливо акцентувати увагу на тому, що чинні міжнародно-правові акти зв'язані забезпеченням легітимності обмеження прав людини за допомогою покарання, в тому числі і передбаченого санкціями ст. 158-2 КК України, мають під собою міцний міжнародно-правовий фундамент, що: 1) містить стандарти легітимності покарання – приписи відносно суб'єкта та підстав і меж такого обмеження (це лише держава має право у відповідності з чинним законодавством вчиняти такі обмеження в особі її компетентних органів); 2) передбачає положення, що тільки державі належить виключне повноваження на обмеження прав і свобод людини при їх гарантуванні та формуванні в законі, як і в нашому випадку, і застосуванні кримінально-правової заборони; 3) враховуючи специфіку структури кримінально-правової заборони (передбаченої ст.158-2 КК України) дає можливість констатувати, що міжнародно-

правові вимоги, дотримання яких її легітимізують, звернені як до змісту заборононої поведінки, так і до санкції; 4) будь-яке порушення прав людини в рамках так званих вертикальних відносин особа — держава, але і як будь-яке посягання, у тому числі зі сторони приватних осіб в рамках так званих горизонтальних відносин людина — людина, правомірно слід розглядати в якості протиправної поведінки, що допускає кримінально-правову реакцію; 5) будь-які обмеження прав людини може складати зміст покарання [14, с. 163-168].

Висновок. На підставі викладеного можна зробити висновок, що чинниками соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за ст. 158-2 КК України є:

- 1) соціально-кримінологічний;
- 2) конституційної адекватності;
- 3) нормативно-правовий;
- 4) етичний чинник;
- 5) культурно-історичний;
- 6) міжнародно-правовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Борисов В.И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис....юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.И. Борисов. — Х., 1993. — 34 с.

2. *Кудрявцев В.Н.* Популярная криминология / В.Н. Кудрявцев, — М., 1998. — 164 с.

3. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. — 212 с.

4. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // Проблемы правосудия и уголовного права / [редкол.: А.М. Ларин и др.]. — М. : ИГПАН, 1978. — С. 108–110.

5. *Коржанский Н.Й.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.Й. Коржанский. — М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. — 248 с.

6. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій] / В.О. Навроцький. — К. : Знання, 2000. — 771 с.

7. *Тоболкин П.С.* Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. — Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та, 1983. — 166 с.

8. *Глистин В.К.* Охрана природы по советскому уголовному праву [текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / В.К. Глистин. — Ленингр. гос. ун-та, 1966. — 26 с.

9. *Коган В.М.* Изучение эффективности уголовно-правовых норм: аспекты и уровни анализа [Текст] / В.М. Коган // Проблемы правосудия и уголовного права. — М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. — 293 с.

10. *Борисов В.І., Пащенко О.О.* До питання про сутність кримінально-правової характеристика злочинів [текст] / В.І. Борисов, О.О. Пащенко // Вісн. Акад. прав. наук України. — Х. : Право, 2005. — С. 179-190 с.

11. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук:

12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В.Н. Матвійчук. — К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2008. — 511 с.

12. *Зражевський О.В.* Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про захист рослин: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Олег Валентинович Зражевський. — К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2010. — 237 с.

13. *Харь І.О.* Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: Монографія / І.О. Харь. — К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. — 192 с.

14. *Пудовкин Ю.Е.* Учение об основах уголовного права: [лекции]. — М. : Юрлитинформ, 2012. — 240 с.

15. *Симиненко А.Н., Пестерева Ю.С.* Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Монография / А.Н. Симиненко, Ю.С. Пестерева. — М. : Юрлитинформ, 2011. — 192 с.

16. Основания уголовного запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. — М. : Наука, 1982. — 304 с.

17. *Горшенков А.Г., Горшенков Г.Г., Горшенков Г.Н.* Преступность как социальный феномен / А.Г. Горшенков, Г.Г. Горшенков, Г.Н. Горшенков // *Философия права*. — 2004. — №2. — С.70-80.

18. *Мороз А.О.* Соціальна обумовленість злочину, передбаченого ст. 397 КК України / А.О. Мороз // *Юридична наука*. — 2014. — №5. — С. 103 — 121.

19. Уголовный кодекс Испании / Под. ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. — М.: Зерцало, 2003. — 240 с.

20. *Турлова Ю.А.* Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Ю.А. Турлова. - К. : Інститут держави та права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2011 — 244 с.

21. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. / А.П. Закалюк. — Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.— 712 с.

22. *Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е.* Криминология и проблемы криминализации / В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов // *Журнал российского права*. — 2004. — № 12. — С.46-50.

23. *Фріс П.Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: Монографія / П.Л. Фріс. — К. : Атіка, 2005. — 332 с.

24. *Дагель П.С.* Уголовная политика: управление борьбой с преступностью / П.С. Дагель // *Проблемы социологии уголовного права*. — М., 1984. — С.37-43.

25. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина // *Проблемы правосудия и уголовного права* / редкол.: А.М. Ларин и др. — М. : ИГПАН, 1978. — С. 108-110.

26. *Клочков В.* Уголовная политика и уголовное право / В.Клочков // *Соц. Законность*. — 1997. — № 11. — С.62-65.

27. *Назыев Б.И.* Теоретические проблемы криминализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / Б.И. Назыев. — Баку, 2000. — 24 с.

28. *Лопатин В.А.* Проблемы криминализации экологических правонарушений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / В.А. Лопатин. — Л., 1991. — 20 с.

29. *Айдаров Й.Н.* О профилактической политике и её роли в борьбе с преступностью / Й.Н. Айдаров // Вопросы борьбы с преступностью. — М. : ВИП, 1988. — Вып. 47. — С.106-109.

30. *Сюй Дисинь.* Экологические проблемы Китая: Сокр. пер. с кит./ [ред., предисл. Л.В. Ушакова]. — М. : Прогресс, 1990. — 232 с.

31. *Матвійчук В.К.* Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія / В.К. Матвійчук, Ю.О. Чугаєнко, О.І. Савенков. — К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. — 198 с.

32. *Хашимов А.А.* Уголовно-правовая охрана рыбных запасов в РСФСР: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.А. Хашимов. — Свердловск, 1981. — 22 с.

33. *Кригер Г.А., Кузнецова Н.Ф.* Проблемы социальной обусловленности закона / Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова // XXV съезд и дальнейшее укрепление социалистической законности. — М., 1977. — С.113-123.

34. *Габро О.І.* Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / О.І. Габро, Н.С. Карпов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. — К. : 2007. — 17. — С.254-266.

35. *Воробей П.А.* Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: Монографія / П.А. Воробей. — К. : Українська академія внутрішніх справ, 1996. — 116 с.

36. *Коган В.М.* Социальный механизм уголовно-правового воздействия / В.М. Коган. — М. : Изд-во «Наука», 1983. — 184 с.

37. *Филимонов В.Д.* Криминологические основы уголовного права / В.Д. Филимонов. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. — 156 с.

38. *Марцева А.И.* Диалектика и вопросы теории уголовного права / А.И. Марцева. — Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1990. — 86 с.

39. *Сабитов Р.А.* Общественная опасность как критерий криминализации / Р.А. Сабитов // Актуальные проблемы криминализации и декриминализации общественно опасных деяний: Сб. научных трудов. — Омск : Изд-во Омской высшей школы милиции, 1980. — С.20-25.

40. *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. — Харьков : Вища школа, 1982. — 161 с.

41. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. — М. : Госюриздат, 1960. — 244 с.

42. *Лунеев В.В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев; предисл. В.Н. Кудрявцева. — М. : НОРМА, 1997. — 525 с.

43. *Загородников Н.И.* Направление изучения советского уголовного права / Н.И. Загородников, Н.А. Стручков // Сов. Государство и право. — 1981. — №7. — С.48-56.

44. *Зелинский А.Ф.* Криминальная психология: [науч. практ. изд.] / А.Ф. Зелинский. — К. : Юринком Интер, 1999. — 240 с.

45. *Вицин С.Е.* О научно-правовых предпосылках ограничения преступности как негативно отклоняющегося поведения / С.Е. Вицин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/vicin%2823-05-05%29.htm

46. Конституція України прийнята 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. — №30. — Ст. 141.

47. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної ради України. — 2001. — №25—25. — Ст. 131.

48. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория практика / Л.Д. Гаухман. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : А.О. «Центр. Юр. Инфор.», 2003. — 448 с.

49. Познышев С.В. Основные начала науки уголовного права / С.В. Познышев. — М., 1907. — 234 с.

50. Блюхер А.Ф. Этические основания и аргументы в теориях правового наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / А.Ф. Блюхер. — Москва, 2009. — 22 с.

51. Бундаева О.А. Нравственные основания наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / О.А. Бундаева. — Саранск, 2009. — 21 с.

Орлов Ю.В. Соціально-правова обумовленість злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму

У статті досліджуються чинники соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст. 158-2 КК України. Автор детально досліджує існуючі погляди на соціально-правову обумовленість злочину. Критично оцінюючи їх, указує на відмінність соціальної обумовленості злочину, передбаченого ст. 158-2 КК України, від підстав криміналізації та декриміналізації суспільно-небезпечних діянь.

Ключові слова: соціально-правова обумовленість, кримінально-правова заборона, критерії, чинники, принципи, виборча документація, документи референдуму.

Орлов Ю.В. Социально-правовая обусловленность преступления незаконное уничтожение избирательной документации или документов референдума

В статье исследуются факторы социально-правовой обусловленности преступления, предусмотренного ст. 158-2 УК Украины. Автор подробно исследует существующие взгляды на социально-правовую обусловленность преступления. Критически оценивая их, указывает на различие социальной обусловленности преступления, предусмотренного ст. 158-2 УК Украины, от оснований криминализации и декриминализации общественно-опасных деяний.

Ключевые слова: социально-правовая обусловленность, уголовно-правовой запрет, критерии, факторы, принципы, избирательная документация, документы референдума.

Yury Orlov. Social and legal conditionality of a crime illegal destruction of election documentation or referendum documents

In article factors of social and legal conditionality of the crime provided by Art. 158-2 of Criminal Code of Ukraine are examined.

The author in detail examines the existing views of social and legal conditionality of a crime. Critically estimating them, indicating to distinction of social conditionality of the crime provided by Art. 158-2 of Criminal Code of Ukraine from the bases of criminalization and decriminalization of socially dangerous acts.

Keywords: social and legal conditionality, criminal and legal prohibition, criteria, factors, principles, election documents, referendum documents.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2014.

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ ПРИХОВУВАННЯ АБО ПЕРЕКРУЧЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН АБО ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Т.Г. Савенкова

здобувач

кафедри кримінального права та процесу,

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Враховуючи те, що предмет злочину вводиться до числа обов'язкових ознак діяння, передбаченого ст. 238 КК України, і, отже, істотно зростає його роль при кваліфікації цього злочину, тому проблеми, які стосуються предмета злочину приховування або перекирчування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, потребують подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблемі предмета злочину присвячені роботи В.Я. Тація, М.Й. Коржанського, В.К. Матвійчука, П.П. Андрушка, М.І. Панова, Р.Д. Боголепова, Ю.С. Богомякова, В.І. Борисова, І.О. Харь, С.Б. Гавриша, Н.П. Грабовської, В.К. Грищука, Н.А. Лопашенко та ін. Проте, до цього часу відсутнє комплексне дослідження предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України.

Мета статті полягає в дослідженні предмета злочину приховування або перекирчування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

Основні результати дослідження. Як впливає з аналізу змісту безпосереднього об'єкта злочину приховування або перекирчування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, а також з диспозиції ст. 238 КК України, злочин, що розглядається, завжди вчиняється у зв'язку із приводу предметів, які ми попередньо визначили у загальному вигляді як відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про стан захворюваності населення. Таким чином, даний злочин належить до категорії так званих предметних, обов'язковою ознакою яких є предмет злочину, що безпосередньо вказаний у ст. 238 КК України. Але дослідження цього досить складного предмета злочину неможливо без його загальної характеристики на рівні загального поняття складу злочину, оскільки, безумовно, правильним є те положення, згідно з яким той, хто береться за вирішення часткових питань без попереднього вирішення загальних, завжди так чи інакше буде наштовхуватися на ці невіршені загальні питання.

Проблема предмета злочину, взагалі, і зокрема, передбаченого ст. 238 КК України, – одна зі складних і спірних у теорії кримінального права. У науці кримінального права відсутня єдність поглядів стосовно поняття «предмет злочину». Проте, вивчення цієї проблеми, на наш погляд, потребує особливої уваги, оскільки предмет злочину вказує на зв'язок його з об'єктом злочину, з об'єктивною стороною злочину, з суб'єктом і суб'єктивною стороною злочину.

У цьому контексті слід погодитися з думкою М.М. Панова, що поза з'ясуванням соціально-економічної і правової суті предмета злочину, а, на наше переконання, і екологічної його сутності, іноді може бути суттєво ускладнено правильне встановлення і тих суспільних відносин, на які спрямовано злочинне посягання [1, с. 50].

Перш, ніж приступимо до з'ясування цієї важливої проблеми, звертаємо увагу на те, що ми дотримуємося позиції - предмет злочину є самостійною обов'язковою ознакою лише для предметних складів злочину, до яких відносяться і злочин, передбачений ст. 238 КК України. Він пов'язаний з об'єктом злочину таким же чином, як і з іншими елементами складу злочину, такими, як об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона [2, с. 27-28]. Тому питання про предмет, в тому числі і цього злочину, має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки міра відповідальності особи певним чином залежить від того, що буде визначено предметом такого злочинного діяння. Зокрема, предмет злочину має значення для правильної кваліфікації вчиненого діяння, а також для розмежування суміжних складів злочинів; предмет злочину може бути критерієм розмежування злочинного та незлочинного діяння тощо.

Стосовно предмета злочину в юридичній літературі, як ми вже зазначали, висловлювалися точки зору, які мають суттєві розбіжності. Так, М.Й. Коржанський наполягає на тому, що предмет злочину – це матеріальна річ, в якій проявляються певні сторони (властивості) суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного або психічного впливу, на який завдається соціально небезпечна шкода в сфері цих суспільних відносин (тобто предмет – це матеріальна сторона об'єкта, але не сам об'єкт) [3, с. 17; 4, с. 134]. Натомість П.С. Матишевський та Є.В. Фесенко вважають, що предметом злочину є речі матеріального світу (матеріалізовані утворення), безпосередньо впливаючи (діючи) на які шляхом їх вилучення, створення, знищення, зміни їх вигляду або правового режиму тощо, винна особа посягає на цінності (блага), що належать суб'єктам суспільних відносин та охороняються законом [5, с. 132; 6, с.75-78]. В.Я. Тацій зауважує, що предмет злочину – це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину [7, с. 17]. На думку М.І. Загороднікова, предметом злочину виступають ті речі матеріального світу, впливаючи на які, суб'єкт заподіює шкоду об'єктові злочину [8, с. 40]. Згідно з позицією М.І. Бажанова, предмет злочину – це «...та річ (фізичне утворення) матеріального світу, поводження з якою закон пов'язує з певною кваліфікацією а, значить, і з відповідальністю» [9, с. 33].

М.І. Панов під предметом злочину розуміє «...предмети, речі матеріального світу, що виступають матеріальною формою вираження (субстратом) суспільних відносин або необхідною умовою, засновником або ж свідченням існування і нормального функціонування суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом від злочинних посягань» [10, с. 9].

С.Ф. Кравцов визначає предмет злочину як матеріальний (речовий) елемент суспільних відносин, який прямо вказує або природним чином впли-

ває з кримінального закону і шляхом протиправного впливу, на який порушуються ці суспільні відносини [11, с. 3]. М.М. Панов до категорії предмет злочину включає не тільки фізичні предмети (речі, майно), але й реально існуючі явища об'єктивного світу, енергію (електричну, теплову та ін.), а також інформацію, у зв'язку з існуванням чи створенням яких або з їх обігом вчиняється злочин [12, с. 44]. Є.В. Лащук стверджує, що предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати своїми органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами з приводу яких та/або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння [13, с. 5]. О.Ю. Вітко зазначає, що предмет злочину є необхідний (обов'язковий) для предметних складів злочинів елемент складу злочину, яким можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діяннях особи [2, с. 32].

З урахуванням наведених вище точок зору, ми приходимо до висновку, що в наш час в науці кримінального права головним чином превалює підхід до визначення предмета злочину як речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяннях особи ознак конкретного складу злочину [14, с. 35; 15, с. 35]. При цьому, на наш погляд, акцентується увага на тому, що предметом злочину визнаються лише предмети (в тому числі речі, майно) [3, с. 17; 4, с. 134; 5, с. 132; 6, с.75-78; 7, с. 17; 8, с. 44; 9, с. 33; 10, с. 67-73; 11, с. 3].

Існує й другий підхід у розумінні предмета злочину та у визначенні його поняття, який пов'язаний з досягненнями науки і техніки, новітніми (зокрема інформаційними) технологіями [1, с. 54]. У цьому контексті нам імпонує позиція М.М. Панова: він відносить до категорії «предмет злочину» не тільки фізичні предмети (речі, майно), але й реально існуючі явища об'єктивного світу, енергію (електричну, теплову та ін.), а також інформацію, з існуванням яких або з їх обігом вчиняється злочин [12, с. 44].

Сприйнятливим та важливим, на наш погляд, є підхід до поняття «предмет злочину» Є.В. Лащука, де він зазначає, що «...предмет злочину знаходить свій прояв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами з приводу яких та/або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння [13, с. 6]. Істотно доповнює поняття «предмет злочину» позиція О.Ю. Вітка стосовно предмета «...якими можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діянні особи» [2, с. 32].

Проте, ці положення стосовно поняття «предмет злочину» потребують ще з'ясування відмінності таких понять, як «інформація», «відомості».

Слід зазначити, що з'ясування дискусійних положень стосовно поняття «предмет злочину», не вирішили питання стосовно місця предмета злочину в структурі складу злочину і, зокрема, діяння, передбаченого ст. 238 КК України.

Враховуючи вищезазначене, дослідимо питання стосовно місця предмета злочину у структурі досліджуваного складу злочину. Існують різні точки зору з приводу цього питання. Згідно з прибічниками першої точки зору, предмет злочину знаходиться за межами об'єкта діяння [16, с. 71; 17, с. 246]; деякі криміналісти ототожнюють безпосередній об'єкт і предмет злочину [18, с. 19; 19, с. 42; 20, 142]; автори третьої точки зору розглядають предмет злочину як складову об'єкта злочину [21, с. 56; 22, с. 303; 23, с. 222; 24, с. 130; 11, с. 8; 3, с. 9; 26, с. 126; 25, с. 9]; прихильники четвертої точки зору зазначають, що предмет злочинного діяння не самостійний елемент складу злочину, а лише факультативна ознака злочину та тісно пов'язана з об'єктом злочину [27, с. 36-37; 5, с. 132-133]; В.К. Матвійчук наполягає на тому, що предмет злочину є самостійною ознакою конкретного злочину [28, с. 136]. О.Ю. Вітко вважає, що предмет злочину є самостійним обов'язковим лише для предметних складів злочинів елементом та пов'язаний із об'єктом злочину таким же чином, як і з іншими елементами складу злочину, такими, як об'єкт та суб'єкт злочину, об'єктивна та суб'єктивна сторона злочину [2, с. 27-28].

Погляди авторів першої точки зору, зокрема, Д.Н. Розенберга та ін., на наш погляд, містять позитивні моменти, оскільки предмет злочину виносять за межі об'єкта.

З метою більш поглибленого вивчення такої ознаки досліджуваного діяння, як предмет злочину, що прямо названа в диспозиції ст. 238 КК України, і зручності її пізнання доцільно, з певною умовністю розглядати окремо. Цей підхід вірний тому, що певні властивості предмета злочину зумовлюють необхідність надання їй певної правової значимості в конкретному складі злочину [15, с. 132]. Так, наприклад, властивості предмета дають можливість вирішити питання про відповідальність за приховування або перекручення відомостей. Тому виділення предмета злочину в окрему ознаку з наданням йому законодавцем того чи іншого значення, властивостей, функцій визначає його як самостійну і необхідну ознаку конкретного складу злочину (факультативну – загального складу злочину) [15, с. 132]. Безапеляційність твердження прихильників другої точки зору, зокрема, А.Н. Васильєва, М.П. Михайленка, А.А. Піонтковського та ін. стосовно тотожності об'єкта і предмета злочину є проблематичним. Це наглядно довів М.Й. Коржанський, звертаючи увагу на те, що об'єктом злочину завжди є суспільні відносини, а предмет – це матеріальна річ, складова частина об'єкта злочину [3, с. 9-10]. У цьому контексті слід погодитися з думкою В.К. Матвійчука, що погляди авторів другої точки зору, які ототожнюють безпосередній об'єкт і предмет злочину, навіть не ґрунтуються на чинному законодавстві [17, с. 132]. Не можна також погодитися з твердженням третьої групи, які складають абсолютну більшість, і принципово дотримуються того, що предмет злочину може для певної мети мати інші правові функції, має інше призначення і є лише предметом відносин. У цьому запереченні ми покладаємося на позицію В.К. Матвійчука, що не можна зрозуміти предмет злочину, розглядаючи його за такою лише функцією [28, с. 132]. Про це, як завжди переконливо, зазначає В.Я. Тацій, вказуючи, що структура будь-яких суспільних відносин є незмінною, оскільки до їх складу поряд з

іншими системоутворюючими частинами (елементами) входить предмет суспільних відносин, причому, якими б властивостями він не володів і в якій би формі не проявився у складі суспільних відносин, він завжди є їх предметом, і його ніяк не слід називати чимось іншим (наприклад, предмет злочину або предметом посягання) [27, с. 27].

Нам більше симпатизує позиція четвертої групи авторів, а саме В.Я. Тація, П.С. Матишевського, Є.В. Фесенка, які вважають, що предмет злочину – не самостійний елемент складу злочину, а є лише ознакою злочину [7, с. 36-37; 6, с.132-133]. Натомість, вірно зазначає В.К. Матвійчук, що є непереконливою думка В.Я. Тація щодо відмінності термінів «елемент» і «ознака», яка тільки ґрунтується на тлумаченні «Словаря русского языка» С.І. Ожегова [28, с. 133]. Ми сприймаємо позицію В.К. Матвійчука про те, що судження В.Я. Тація з приводу того, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійного елемента складу злочину, є непереконливою, оскільки його висновок спирається лише на судження, що склад злочину утворює сукупність його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта злочину), яке можна вважати дискусійним [28, с. 134].

Нам уявляється, що на рівні зазначеної абстракції, а саме загального складу злочину, можливий і такий підхід, але на рівні конкретного складу злочину (у нашому випадку, передбаченому ст. 238 КК України), таке судження надто суперечливим. Ми схилиємося до твердження В.К. Матвійчука, що предмет злочину як правове явище має ряд ознак, у тому числі й юридичних [28, с. 134]. У відповідності зі «Словарем русского языка» С.І. Ожегова, під елементом слід розуміти складову частину будь-якого складного цілого [29, с. 581]. Згідно тлумачення словників української мови термін «елемент» має значення як складова частина чого-небудь або як окрема сторона, риса чого-небудь [30, с. 473]. У свою чергу, термін «ознака» в різних словниках тлумачиться як: риса, особливість, властивість кого-небудь, чого-небудь або те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось [31, с. 655].

Проте, якщо об'єкт злочину є самостійною ознакою, то предмет – факультативною ознакою складу злочину [32, с. 36]. У контексті зазначеного слід погодитися з думкою О.Ю. Вітка, що якщо визнавати предмет злочину факультативною ознакою складу злочину, який разом з об'єктом утворює самостійний елемент складу злочину - об'єкт злочину, то очевидним стає певне ототожнення предмета та об'єкта злочину як елемента складу злочину, що є недостатньо обґрунтованим [2, с. 28; 33, с.168]. Аналіз зазначених понять свідчить, що вони за своєю суттю майже не відрізняються. Виходячи з цього, важко погодитися з О.Ю. Вітком, що термін «елемент» і «ознака» є різними за своєю суттю поняттями [2, с. 29]. Тому варто погодитися з думкою В.Я. Тація, що предмет конкретного складу злочину і предмет відносин (складова об'єкту) не є тотожними [27, с. 27]. Таким чином, предметом суспільних відносин, які є об'єктом складу злочину, визнається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини [27, с. 47]. Важливо також зазначити, що нашу позицію підтримує О.Ю. Вітко: «... можна дійти висновку про те, що дійсно для

кримінального права можливо визнати допустимим говорити про те, що склад злочину має ознаки або елементи» [2, с. 29].

Про предмет злочину як ознаки складу злочину слід говорити тільки при посяганні на суспільні відносини, які виражаються в матеріальних предметах [34, с. 164].

Значення правової ознаки предмета злочину заключається в тому, що за його допомогою законодавець у диспозиції норми Особливої частини Кримінального кодексу вказує на відносини, що виступають об'єктом злочину [34, с. 172]. Тому слід класифікувати предмети злочину в залежності від вираження в них тих або інших властивостей [34, с. 174].

Якщо предмет злочину виражає суспільні відносини, то їх класифікація повинна визначатися властивостями предмета злочину в залежності від того, які відносини вони, на думку законодавця, характеризують [34, с. 174]. У цьому контексті ми приєднуємося до класифікації предметів злочинів В.М. Винокурова, наслідуючи принципи, що характеризують наступні суспільні відносини: 1) особисті немайнові відносини; 2) майнові; 3) у сфері суспільної безпеки; 4) у сфері здоров'я населення і суспільної моралі; 5) у сфері безпеки держави; 6) у сфері правосуддя; 7) у сфері порядку управління [34, с. 174]. Проте, з певним уточненням, оскільки утаювання (приховування) певних відомостей, що стосуються екологічного, в тому числі радіаційного, стану, який пов'язаний із забрудненням природних об'єктів, також не може відноситися до особистих немайнових відносин, а має стосуватися відносин, які забезпечують охорону і раціональне використання об'єктів навколишнього природного середовища.

Отже, дотримуючись концепції, що предмет злочину перебуває за межею об'єкта та є самостійною ознакою предметних злочинів [32, с. 172], оскільки він має певні властивості (ознаки), які відділяють його від об'єкта [33, с. 176 -177], то вкотре варто погодитися з твердженням В.Я. Тація, що предмет злочину і предмет відносин не є тотожними [15, с. 136].

Маючи зазначене вище теоретичне підґрунтя, перейдемо до аналізу предмета злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення. При цьому акцентуємо увагу на тому, що предмет злочину, передбачений ст. 238 КК України, має важливе кримінально-правове наступне значення для: 1) встановлення в суспільно небезпечному діянні складу злочину як підстави кримінальної відповідальності; 2) правильної кваліфікації злочину; 3) відмежуванні його від суміжних злочинів та аналогічного адміністративно-правового делікту; 4) оцінки суспільної небезпеки злочину. Згідно ч.1. ст.238 КК України предметам злочину виступають: 1) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням земель; 2) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням водних ресурсів; 3) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням атмосферного повітря; 4) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням харчових продуктів і продовольчої сировини. До всіх цих предметів злочинів відноситься положення закону «...і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ» [35]. До предметів зло-

чину, передбаченого ст.238 КК України, також відносяться відомості про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою [35]. Вони визначаються як кримінальним законом (ст.238 КК України), так і іншими нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність у сфері навколишнього природного середовища. Проте, з нашого погляду, важливо встановити перш за все родові ознаки, властиві всім цим предметам злочину, що аналізується. Такий підхід надасть можливості глибше й повніше встановити видові ознаки, притаманні кожному з указаних предметів.

Вирішуючи цю проблему, на наш погляд, треба визначити, насамперед, більш широке за обсягом поняття (термін), яке охоплювало б усі указані у ст.238 КК України предмети злочину. Такими термінами, які б охоплювали кожен із предметів досліджуваного злочину, можуть бути: 1) для предметів, які охоплювалися б терміном «відомості про екологічний стан...» [35], потрібно обрати «відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням природних об'єктів»; 2) для предметів, які охоплюються терміном «відомості про стан захворюваності населення», цей термін може залишатися. Оскільки в структурі суспільних відносин, які розглядаються, предмет відносин стосується нематеріальних відносин [28, с. 135]. У таких відносинах його функції виконують інші соціальні цінності (наприклад, блага екологічні) [28, с. 135]. У цьому випадку частіше всього відносини мають завдання регулювати певний порядок і обсяг використання цих предметів для запобігання шкідливим наслідкам або загрози настання таких наслідків. Причому зазначений нами предмет суспільних відносин – можливість (умови) регулювання певного порядку і обсягу використання цих предметів для запобігання шкідливих наслідків, тобто для забезпечення населення відомостями про екологічний стан або захворюваність населення, і самі суспільні відносини співпадають. Натомість, предмет злочину дещо інший.

Але такий підхід до тлумачення предмета досліджуваного злочину є все ж таки надто узагальненим. Тому, на наше переконання, необхідно чітко вказати ознаки предмета досліджуваного злочину, і на цій підставі не тільки правильно кваліфікувати вчинене суспільно небезпечне діяння за ст.238 КК України, а й відмежувати його від суміжних правопорушень. Тому для розробки поняття «предмет злочину», передбаченого ст.238 КК України, треба виокремити (визначити) ознаки, властиві саме цьому предмету (в його родовій характеристиці). Нами вбачаються перш за все ознаки, які в юридичній літературі розглядаються як загальні (універсальні), властиві кожному предмету злочину [1, с. 58]: соціальна, фізична, юридична (нормативна) [10, с. 67-73; 13, с. 8] – це ознаки, які в даному випадку мають своє специфічне відображення. Крім того, на наше переконання, необхідно визначитися зі спеціальними ознаками, які відображали б особливості цього предмета в його зв'язку з безпосереднім об'єктом злочину і доповнювали б його загальні ознаки. Спеціальними ознаками предмета злочину називають наступні: інформативність, імперативність і спеціальне функціональне призначення [1, с. 59].

Розглянемо детальніше наведені вище ознаки. Перш за все звернемося до загальних ознак. Соціальна ознака вказує на зв'язок предмета з об'єктом

злочину. Відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням природних об'єктів, є не чим іншим, як предметом злочину, а умови, що забезпечують певного порядку і обсягу використання цих предметів для запобігання шкідливих наслідків або загрози настання таких наслідків, виступають як предмет суспільних відносин щодо яких існують суспільні відносини. Саме відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням природних об'єктів, і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також відомості про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою, виступають чинниками, які зумовлюють виникнення й існування суспільно значущої (позитивної) діяльності суб'єктів суспільних відносин, що забезпечують можливість (умови) регулювання певного порядку і обсягу використання цих предметів і належного забезпечення відомостями про екологічний стан або захворюваність населення для запобігання шкідливих наслідків. Істотна шкода цьому об'єкту спричиняється протиправним учиненням певних дій стосовно предмета суспільних відносин, а саме, умов регулювання (забезпечення) певного порядку і обсягу використання цих предметів, тобто приховуванням або умисним перекрученням відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, зв'язаний із забрудненням природних об'єктів, що негайно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою. У цьому випадку у сфері досліджуваних суспільних відносин з'являються службові особи, які приховують або умисно перекручують відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний з визначеним законом рівнем забруднення природних об'єктів, харчових продуктів і продовольчої сировини, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою. Тим самим створюється реальна загроза існуванню аналізованим суспільним відносинам.

Фізична ознака предмета злочину, як правило, свідчить, що він за загальним правилом є матеріальним вираженням існування тих чи інших суспільних відносин (в одних випадках він є субстратом останніх, зокрема, майно у відносинах власності, а в інших - матеріальним відтворенням цих відносин або свідченням їх існування) [1, с. 60]. Стосовно ж предмета злочину, що нами досліджується (на підставі ознаки, що розглядається) слід віднести й такі об'єктивно існуючі явища, що можуть емпірично визначитися і сприйматися органами чуття людини чи технічними засобами (наприклад, інформація, різні види енергії, відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про стан захворюваності населення, тобто у нематеріальному стані, але в матеріалізованому вигляді) [1, с. 60].

Юридична (нормативна) ознака вказує на предмет злочину (відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням природних об'єктів, харчових продуктів і продовольчої сировини, а також про стан захворюваності населення) як обов'язкову ознаку злочину, передбаченого ст.238 КК України. Зміст останньої певною мірою розкривається в ст.238 КК України, в низці інших нормативно-правових актів. Юридична озна-

ка свідчить, що стосовно відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан природних об'єктів, харчових продуктів та продовольчої сировини, а також захворюваності населення, вчиняються певні незаконні дії: приховування відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про захворюваність населення; перекручення відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про захворюваність населення; вчинення тих самих дій повторно; вчинення тих самих дій в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації; вчинення таких дій, що спричинили наслідки, описані в законі (ст.238 КК України) [35].

Спеціальні ознаки. Інформативність як ознака предмета злочину, передбаченого ст.238 КК України, свідчить, що відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, містять у собі певні специфічні відомості щодо забруднення земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і промислової сировини, що негативно впливають на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також, що відомості про стан захворюваності населення містять у собі певні специфічні відомості в районах з підвищеною екологічною небезпекою стосовно захворюваності населення. При цьому ці відомості приховуються або умисно перекручуються.

Імперативність як ознака предмета злочину відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про стан захворюваності населення, тісно пов'язана з юридичною (нормативною) їх ознакою і вказує на те, що приписи, а саме, заборони в ст.238 КК України повинні беззастережно виконуватися суб'єктами (службовими особами), на яких покладені функції інформування населення відомостями, що зазначені в законі (ст.238 КК України).

Функціональна ознака предмета цього злочину, об'єднуючи в собі дві попередні, вказує на спеціальне призначення предметів – відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, а також про стан захворюваності населення для ініціювання (доведення) відповідними суб'єктами цих відомостей (які зазначені в законі) до відповідних адресатів. Це означає наступне. По-перше, ці відомості мають бути доведені належним суб'єктом (службовою особою), і їх повідомлення є законним і обов'язковим, тобто породжуючим належні права і обов'язки для суб'єктів охоронюваних суспільних відносин. По-друге, за своїм змістом ці предмети злочину (у розумінні зв'язку з інформаційною та імперативною ознаками) дають підстави для ініціювання службових осіб повідомити вчасно відомості про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і промислової сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою. По-третє, ці предмети злочину як такі з урахуванням змісту їх імперативних приписів є не чим іншим, як можливістю доступу до екологічної інформації.

Предмети злочину, передбаченого ст.238 КК України, можуть мати наступний перелік: 1) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням земель і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 2) відомості

мості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням земель і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 3) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням водних ресурсів і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 4) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням водних ресурсів і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 5) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням атмосферного повітря і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 6) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням атмосферного повітря і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 7) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 8) відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 9) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням землі і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 10) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням землі і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 11) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням водних ресурсів і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 12) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням водних ресурсів і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 13) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням атмосферного повітря і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 14) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням атмосферного повітря і такий, що негативно впливає на рослинний і тваринний світ; 15) відомості про радіаційний стан, який пов'язаний із забрудненням харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей; 16) відомості про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою. Кожен із цих предметів має всі раніше розглянуті ознаки предмета злочину.

Розглянемо кожен з шістнадцяти видів предметів злочину, передбаченого ст. 238 КК України. З цією метою нам необхідно з'ясувати існуючі точки зору на предмет цього злочину. Так, С.Б. Гавриш під предметом цього злочину розуміє відомості про стан екологічної обстановки і відомості про стан захворюваності населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою [36, с. 403]; О.О. Дудоров під предметом цього злочину вбачає відомості про: 1) екологічний, у тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і який негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ; 2) стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою [37, с. 362]; В.К. Матвійчук наполягає, що предметом цього злочину є відомості про стан екологічної обстановки – інформація, що вказує на значне перевищення встановлених нормативів і незвичайного для даної місцевості ступеня радіоактивного та іншого забруднення землі, водних ресурсів, атмосферного повітря та продуктів харчування, що становить реальну загрозу для здоров'я людей і навколишнього природного середовища [32,

с. 185]. В.А. Клименко стверджує, що предметом цього злочину є інформація про: 1) стан забруднення земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів, продовольчої сировини, який негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ; 2) стан захворюваності населення в районах з підвищеною небезпекою, тобто інформація про чисельність хворих в районах з підвищеною екологічною небезпекою, про загрози, які були їм поставлені [38, с. 313]. С.Б. Гавриш та З.Г. Корчева зазначають, що предметом цього злочину виступають відомості про стан захворюваності населення: екологічний, в тому числі радіаційний, стан [39, с. 216]. М.В. Хворостяний вбачає предметом цього злочину відомості (інформацію) про стан екологічної обстановки і про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою [40, с. 169]. О.О. Дудоров, В.М. Комарницький, Д.В. Каманський зазначає: «предметом цього злочину виступають відомості про: 1) екологічний, у тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і який негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ; 2) стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою. До відомостей про стан захворюваності населення належить інформація про кількість хворих у районі з підвищеною екологічною небезпекою на хвороби, характерні для забруднення, що мало місце у цьому районі (наприклад, захворювання променевою хворобою при радіоактивному забрудненні), про діагнози, які були поставлені, динаміку захворюваності, зв'язок специфічних хвороб із погіршенням екологічної обстановки, а також хвороби загальної етіології (рак, запалення легенів, вираз шлунку тощо)» [37, с. 362].

Аналіз точок зору стосовно предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України, свідчить про наступне: 1) всі без винятку погляди на предмет цього злочину стосуються його родового поняття; 2) автори не виділяють види предметів цього злочину; 3) одні автори називають предмет цього злочину терміном «відомості» (наприклад, С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева, О.О. Дудоров); другі – визначають предмет цього злочину з допомогою терміна «інформація» (наприклад, В.А. Клименко); треті – поєднують визначення предмета цього злочину за допомогою двох термінів: а) «інформація»; б) «відомості» (наприклад, В.К. Матвійчук, М.В. Хворостяний); 4) деякі автори упускають предмет злочину зі своїх визначень, який позначений в законі як «відомості про радіаційний стан» (наприклад, С.Б. Гавриш, М.В. Хворостяний, В.К. Матвійчук).

Аналіз зазначених точок зору на предмет цього злочину свідчить про те, що такий підхід не вносить належного внеску: 1) в теорію кримінального права; 2) в практику застосування кримінального закону (в частині предмета цього злочину); 3) не сприяє дотриманню законності при здійсненні кримінальних проваджень стосовно цих злочинів.

З метою подальшого дослідження предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України, необхідно з'ясувати наступну термінологію, яка використовується в законі: 1) «відомості»; 2) «інформація»; 3) «екологічний стан»; 4) «радіаційний стан»; 5) «стан захворюваності населення».

Стосовно терміна «відомості» (російською - «сведения»), а в довідникових джерелах є такі тлумачення: 1) це «1. Повідомлення, вісті про кого-, що-небудь; звістки, повідомлення... 2. Певні факти, дані про кого-, що-небудь, інформація...» [41, с. 315]; 2) це «1. Повідомлення, вісті про кого-, що-небудь. 2. Сукупність фактів, даних. 2. Знання в якій-небудь галузі. 4. Документ, який містить цифрові чи інші факти й ухвалений за визначеною формою» [42, с. 135]; 3) це «...1. Знание, представление о чем-н. Довести до всеобщего сведения (сделать что-н. известным всем). 2. мн. Познания в какой-н. области. Обладать большими сведениями. 3. обычно мн. Известие, сообщение. Получить важные сведения. Представит сведения о чем-н. [29, с. 571]; 4) це «...1. Повідомлення, вісті про кого-, що-небудь. 2. Певні факти, дані про кого-, що-небудь. 3. тільки мн. Знання в якій-небудь галузі. [44, с. 176; 45, с.727]; 5) це «...1. (известие) відомість, -мості...» [43, с. 238].

З тлумачення терміна «відомості», на наш погляд, можна вибрати те важливе, що допомагає в подальшому з'ясувати його суть: 1) це повідомлення, вісті про кого-, що-небудь; 2) це певні факти, дані про кого-, що-небудь; 3) це сукупність фактів, даних; 4) це документ, який містить цифрові чи інші факти й ухвалення за визначеною формою.

Щодо терміна «інформація» існують такі тлумачення: 1) це «...2. Відомості про які-небудь події...повідомлення про щось... Відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях ...» [43, с. 504]; 2) це «лат. informatio – об'яснение, изложение) – одно из наиболее общих понятий науки; новые сведения об окружающем мире. И в кибернетике связана со способностью машин и живых организмов воспринимать, хранить, преобразовывать и передавать совокупность определенных сведений, данных и др....» [44, с. 698].

З тлумачення терміна «інформація», на наше переконання, можна вибрати те важливе, що допоможе в подальшому з'ясувати його суть: 1) це відомості про які-небудь події, повідомлення про щось; 2) здатність машин і живих організмів сприймати, зберігати й передавати сукупність відомостей, даних; 3) відомості в будь-якій формі, на будь-яких носіях.

З метою з'ясування відмінностей змісту термінів «відомості» та «інформація», крім їх тлумачення, необхідно звернутися до дослідження обов'язків тих або інших суб'єктів у відношенні інформації, що стосується навколишнього природного середовища. Це, як вірно зазначає А.О. Матвійчук, розкриває різницю між правом на таку інформацію і правом на поінформованість (тобто правом бути поінформованим) [45, с. 46]. Право на екологічну поінформованість умовно можна вважати пасивним правом [47]. У загальних рисах питання екологічної поінформованості визначені в ст.25-1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка називається «Екологічне інформаційне забезпечення» [48]. Деякі обов'язки, що стосуються інформування громадян, відображені в інших законах, наприклад, в Законі України «Про використання ядерної енергії і радіаційної безпеки» [49], «Про відходи» [50].

Забезпечення поінформованості як громадян, так і всіх інших зацікавлених суб'єктів, повинна забезпечувати державна система моніторингу навко-

лишнього середовища, яка функціонує на основі Положення, затвердженого постановою уряду України від 30.03.1998 р. № 391. Згідно п. 1 цього Положення система моніторингу – це система спостережень, збирання, обробки, передачі, зберігання і аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін і розробки науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про попередження негативних змін стану навколишнього середовища і виконання вимог екологічної безпеки. Крім того, існує єдина державна система цивільного захисту, одним із завдань якої є оповіщення населення про загрози і виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне і достовірне інформування про фактичну обстановку і прийнятих заходах.

Тобто, виходячи з цього, на відміну від права на інформацію, поінформованість стосується обов'язку повідомлення лише тих відомостей, які були отримані шляхом спостереження, збирання, обробки та аналізу (тобто не будь-яка інформація, а достовірні відомості про факти, перевірені дані).

Наступний термін, який потрібно з'ясувати, оскільки він використаний в законі, - «екологічний стан». У цьому контексті слід зазначити, що одним із ключових понять, яке дозволяє розкрити сутність екологічної безпеки, є поняття «екологічна ситуація». Під екологічною ситуацією розуміють сукупність станів екологічних об'єктів в межах певної території в певний проміжок часу [51, с. 216]. Подібне визначення має термін «екологічний стан», під яким розуміють стан конкретних об'єктів або суб'єктів довкілля, тоді як екологічна ситуація характеризує сукупний стан всіх об'єктів даної території з врахуванням впливу на них інших об'єктів, що знаходяться за межами даної території [51, с. 324].

Таким чином, можна зробити такий висновок, що поняття «екологічна ситуація» є більш загальним і більш інформативним.

Важливо звернути увагу на те, що екологічними об'єктами можуть виступати як суб'єкти – це рослини, тварина, людина, біоценоз тощо, так і середовище суб'єктів – екотоп, місто, екосистема в цілому, в тому числі і біосфера [51, с. 324]. Для оцінки екологічних ситуацій необхідно визначити екологічний стан об'єктів, який одержують шляхом аналізу екологічних показників [51, с. 324].

Таким чином, для того щоб з'ясувати (визначити) відомості про екологічний стан таких об'єктів, як: земля, водні ресурси, атмосферне повітря, харчові продукти і продовольча сировина - необхідно звернутися до екологічних показників.

Екологічними показниками називають будь-яку кількісну величину, яка характеризує стан екологічного об'єкта, і ці показники мають якомога повніше характеризувати цей об'єкт [51, с. 324]. В існуючих джерелах виділяють три основних групи екологічних показників, які характеризують принципово різні властивості екологічних об'єктів, – це, зокрема: 1) показники стану і структури об'єкта; 2) показники екологоресурсного потенціалу (для екосистем) або адаптаційних можливостей і здатності до опори проти зовнішніх впливів (для організмів); 3) показники дії на певний об'єкт [51, с. 324].

Поєднання набору цих показників дозволяє оцінити екологічний стан об'єкта, визначити можливі наслідки впливу на нього та виявити негативні тенденції у зміні його екологічного стану (для цих показників існують певні норми і відхилення, що дає можливість визначити рівень екологічного стану об'єкта) [51, с. 324].

Як свідчить наше дослідження, відхилення від норм показників стану об'єктів може бути зумовлено як природними причинами, так і антропогенними факторами, які можуть призводити до погіршення екологічного стану об'єктів.

Слід звернути увагу на те, що характеристику стану і структури об'єкта проводять на основі наступних показників: 1) показники структури (це, зокрема, система ґрунтових горизонтів, співвідношення форм рельєфу, система трофічних зв'язків в екосистемі тощо), які характеризують цілісність екологічного об'єкта (при цьому виявляють деструктивні фактори в екологічному об'єкті); 2) показники речового складу (зокрема, це ті, які характеризують особливості кругообігу речовин в об'єкті, особливості природних умов), визначають ступінь порушення кругообігу речовин в об'єкті та ступінь його забруднення; 3) показники енергетичного стану (зокрема, характеризують особливості потоку енергії в екологічному об'єкті, ступінь корисного використання системою внутрішньої і зовнішньої енергії), виявляють порушення в потоках енергії об'єкта; 4) здатність до самоочищення системи (зокрема, характеризується асимілюючою ємністю, показує ту кількість забруднюючих речовин, яка може підходити в систему, трансформуватись в ній або бути виведеною з межі, без порушення умов функціонування) [51, с. 325].

Сукупність усіх трьох груп екологічних показників характеризує екологічний стан об'єкта, але для його оцінки значення цих показників потрібно порівнювати з певними нормами. Важливо знати, що норми стану об'єкта визначають одним із наступних способів: 1) на основі історичних даних (у цьому випадку за норму приймають стан об'єкта, який передував кардинальним змінам в ньому. Інформація про такий стан міститься в історичних документах, наукових спостереженнях того часу, фотографіях, фольклорі); 2) методи аналогії (в цьому випадку за норму стану об'єкта приймають стан іншого об'єкта, який близький до вивчаємого за природними умовами і який зберіг свій природний стан. Такими об'єктами можуть бути території природно-заповідного фонду тощо); 3) теоретичним шляхом (в цьому випадку норму розраховують теоретично, шляхом моделювання, на основі законів екології, біоценології, ландшафтоведення, загальної теорії систем тощо) [51, с. 326].

Виходячи з різних вимог щодо умов середовища існування, розрізняють такі підходи до оцінки екологічного стану об'єкта: 1) об'єктивний підхід, коли норма стану об'єкта обирається як його фоновий стан і оцінка проводиться шляхом порівняння реальних показників стану з нормою; 2) суб'єктивно-об'єктивний підхід, коли стан об'єкта, тобто середовища, оцінюють з позицій вимог суб'єкта, наприклад людини; 3) суб'єктивний підхід, коли оцінюють стан суб'єкта в порівнянні з його нормою, наприклад, ступінь захворюваності людей тощо [51, с. 326].

Слід погодитися з думкою, що ці підходи мають різну мету і методологію, адже при об'єктивному підході необхідно забезпечити норму стану об'єкта, яка відповідає нормальному функціонуванню екологічних систем і біосфери в цілому, натомість при суб'єктивно-об'єктивному підході, необхідно забезпечити норму стану об'єкта (середовища) з позицій нормального існування людини, в той же час при суб'єктивному підході досягається норма, що відповідає ідеалу антропоморфізму [51, с. 327].

Таким чином, є слушним те, що нормування якості об'єктів довкілля, здебільшого, здійснюється шляхом встановлення відповідних норм щодо концентрації забруднюючих речовин або величин інших параметрів для об'єктів довкілля, що попереджає негативний їх вплив на компоненти живої і неживої природи [51, с. 327].

Для того, щоб остаточно визначитися з терміном «екологічний стан», ми звернулися до довідникових джерел, але з'ясували, що такий термін і його тлумачення у таких джерелах відсутній. Тоді пошук, на наш погляд, для його з'ясування можливий через його поділ на термін «екологічний» та «стан». Оскільки термін «екологічний» також відсутній, то можливо потрібно звернутися до значення терміна «екологія». На наш погляд, сюди найбільше підходить таке його тлумачення, як «...2. Умови існування людини, тварин, рослин у певному регіоні, місцевості. 3. Необхідні (оптимальні) умови існування живого у середовищі...» [42, с. 282]. Натомість термін «стан» – це положення, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [29, с. 613]. Іншими словами – це стан (положення), тобто оптимальні умови існування людини, тварин, рослин, тобто живого у навколишньому природному середовищі.

У публікаціях з проблем кримінального права, авторами яких є О.О. Дудоров та С.Б. Гавриш, під екологічним станом визнається додержання або порушення у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 238 КК України, існуючих екологічних нормативів, які встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів [36, с. 403; 45, с. 727; 48].

На підставі аналізу зазначеного вище, під екологічним станом, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, слід розуміти порушення екологічних нормативів, що встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів, які негативно впливають на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також на стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою.

Наступним терміном, який нам потрібно з'ясувати, є «радіаційний стан». Слід зазначити, що в джерелах з кримінального права цей термін не знайшов свого визначення. У цьому сенсі потрібно відмітити, що одним із ключових питань, яке дозволяє розкрити сутність радіаційної безпеки, є поняття «радіаційна ситуація». Під радіаційною ситуацією, на наш погляд,

слід розуміти сукупність станів екологічних об'єктів в межах певної території в певний проміжок часу, на який відбувався вплив радіаційного фактору чи факторів. Подібне визначення повинен мати термін «радіаційний стан», під яким слід розуміти стан конкретних об'єктів або суб'єктів навколишнього природного середовища, тоді як радіаційна ситуація характеризує сукупний стан всіх об'єктів даної території з врахуванням впливу на них інших об'єктів, що знаходяться за межами даної території. Таким чином, радіаційна ситуація зумовлюється наявністю природних і техногенних джерел радіації з метою оптимізації режиму проживання і господарювання [52, с. 63]. Натомість, радіоактивне забруднення – наявність або процес поширення радіоактивних речовин у межах радіаційного поля в обсягах, які перевищують їхній природний вміст у довкіллі [52, с. 130].

Отже, можна зробити висновок, що поняття «радіаційна ситуація» є більш загальним і інформативним.

Таким чином, для того щоб з'ясувати (визначити) відомості про радіаційний стан таких об'єктів, як: земля, водні ресурси, атмосферне повітря, харчові продукти і продовольча сировина - необхідно звернутися до радіаційних показників.

Виходячи з «технічних» джерел, під «радіаційним станом» слід розуміти функціонування (існування) природної або природно-антропогенної (геотехнічної) системи в умовах впливу радіаційного фактору на систему в цілому та її окремі компоненти, тобто це актуальний стан об'єкта з урахуванням радіаційних факторів – радіаційного фону на території, у межах якої існує і розвивається природна чи геотехнічна система [53, с. 10].

У публікаціях з кримінального права відсутнє визначення радіаційного стану, що стосується випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 238 КК України. Проте, маючи загальне визначення «радіаційного стану», зробленого фахівцями з геоекології, можливо запропонувати таке визначення для вчинення злочину, передбаченого ст. 238 КК України.

Отже, під «радіаційним станом», який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, слід розуміти функціонування природної системи в умовах негативного впливу радіаційного фактору (відхилення рівнів радіації від норми) на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також на стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою.

Висновок. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що під предметом злочину, передбаченого ст. 238 КК України, слід розуміти відомості про: 1) екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, що призвів до порушення екологічних нормативів, які встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин і сумішей, рівнів допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів, які негативно впливають на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також на стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою; 2) радіа-

ційний стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, що призвів до відхилення рівнів радіації від норми, які стають такими, коли їх ефект негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також на стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою; 3) стан захворюваності населення, тобто про кількість хворих у районі з підвищеною екологічною небезпекою на хвороби, характерні для забруднення, що мало місце у цьому районі (зокрема, захворювання променевою хворобою при радіоактивному забрудненні), про діагнози, які були поставлені, динаміку захворюваності, зв'язок специфічних хвороб із погіршенням екологічної обстановки, а також хвороби загальної етіології (наприклад, рак, запалення легенів, виразки шлунку тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Панов М.М.* Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення: дис. ... канд. юрид. наук. за спец. 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Микола Миколайович Панов. – Харків: Інститут вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України, 2006. – 194 с.
2. *Вітко О.Ю.* Поняття предмета злочину як елемента складу злочину / О.Ю. Вітко // Юридична наука. – 2013. – № 11. – С. 27-34.
3. *Коржанский Н.И.* Предмет преступления (понятия, виды и значение для квалификации): Учебное пособие / Н.И. Коржанский. – Волгоград: Волгоградская Высшая следственная школа МВД СССР, 1976. – 56 с.
4. *Коржанский Н.И.* Уголовное право Украины: Общая часть: [курс лекций для студ. высш. учеб. завед. – К.: Наукова думка, 1996. – 336 с.]
5. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник для студ. юрид. вузів і фак.]; за ред. П.С. Матишевського та ін. – Київ: Юринком Інтер, 1997. – С. 124–133.
6. *Фесенко Є.В.* Цінності як об'єкт злочину / Є.В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75-78.
7. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [текст] / В.Я. Тацій. – Харьков: Вища школа. Изд-во ХГУ, 1988. – 198 с.
8. *Загородников Н.И.* Понятие объекта преступлений в советском уголовном праве / Н.И. загородников // Тр. ВЮА. – 1945. – Вип.13. – С. 40-48.
9. *Бажанов М.И.* Уголовное право Украины: Общая часть: [конспект лекций] М.И. Бажанов, Днепропетровск: Пороги, 1992. – 168 с.
10. *Панов Н.И.* Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н.И. Панов // Проблемы правоведения: Республ. межведом. научн. сб. – Вып. 45. – К.: Вища школа, 1984. – С. 67-73.
11. *Кравцов С.Ф.* Предмет преступления: Автореферат дис. канд. юрид. наук: специальность 12.00.08. – уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право / С.Ф. Кравцов. – Л., 1976. – 24 с.
12. *Панов М.М.* Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських

рахунків / М.М. Панов: Монографія / Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПрН України В.І. Борисов. – Х. : Право, 2009. – 184 с.

13. *Лащук Є.Ф.* Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. канд. юрид. Наук: 12.00.08 / Єфрем Вікторович Лащук. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 20 с.

14. Уголовное право Украины: Общ. часть: Учебник; под ред. М.И. Бажана, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х. : Право, 1977. – 412 с.

15. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Х. : Высш. шк., 1988. – 198 с.

16. *Розенберг Д.Н.* О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства) / Д.Н. Розенберг // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. – Вып. 3. – Харьков, 1948. – С.60-74.

17. Советское уголовное право. Общая часть: В 18-ти вып. – Вып. 3 / Гришаев П.И. Понятие преступления. Причины преступности. – М. : ВЮЗИ, 1960. – 68 с.

18. *Васильев А.Н.* Преступления против социалистической собственности / А.Н. Васильев // Советское уголовное право. Часть особенная [в 13-ти вып.]; под общ. Ред. А.Н. Васильева. Вып. 3. – М. : М-во высш. Образования СССР. Всесоюзный юрид. заочн. ин-т, 1959. – 46 с.

19. *Михайлов М.П.* Уголовная ответственность за кражу личного имущества и разбой (по советскому праву) / М.П. Михайлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 156 с.

20. *Пионтковский А.А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А.А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.

21. *Кудрявцев В.Н.* К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления / В.Н. Кудрявцев // Труды ВЮА. – Вып. 13. – М.З. 1951. – С. 52-59.

22. *Беляев Н.А.* Объект преступления / Н.А. Беляев // Курс советского уголовного права; отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. Часть общая [Н.А. Беляев, Н.С. Лейкина, В.К. Глистин и др.]. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та им. А.А. Жданова, 1968. – т.1. – С. 275-311.

23. *Фролов Е.А.* Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Учен. труды сведловск. юрид. ин-та, 1969. – Вып. 10. – С. 104-225.

24. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.

25. *Музыка А.А., Лащук Є.В.* Предмет злочину: Теоретичні основи пізнання: Монографія / А.А. Музыка, Є.В. Лащук. – К. : Паливода А.В., 2011. – 192 С.

26. *Глистин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (Объект и квалификация) / В.К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1979. – 127 с.

27. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України [навч. посібник] / В.Я. Тацій. – Харків: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.

28. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – 368с.

29. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 19 изд., испр. – М. : Рус.яз, 1987. – 846 с.

30. Словник української мови. – Т. 2 (г-ж) / [редакційна колегія І.К. Білодіт, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, П.Й. Горещкий, Л.Л. Гумецька]; ред. тому П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. – К. : Наукова думка, 1971. – 550 с.

31. Словник української мови. – Т. 5 (н-о) / [редакційна колегія І.К. Білодіт, А.А. Бурячок, В.О. Винник, Г.М. Гнатюк, П.Й. Горещкий]; ред. тому В.О. Винник, Л.А. Юрчук. – К. : Наукова думка, 1974. – 840 с.

32. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005.- 464 с.

33. *Сергеева Т.Л.* Охрана природы по советскому уголовному законодательству / Т.Л. Сергеева // Правовые вопросы охраны природы в СССР / Отв. ред. Г.Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 168-227.

34. *Винокуров В.Н.* Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применения уголовного закона: Монография / В.Н. Винокуров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 288 с.

35. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-14 / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

36. *Гавриш С.Б.* Злочини проти довкілля. / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. т.2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 394-458.

37. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля. / О.О. Дудоров // Кримінальне право України (Особлива частина): підручник (за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського). – 2-ге вид. – К. : «ВД «Декор», 2013. – С. 355-393.

38. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.). – Вид. 2-ге, переробл. та доповн.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – С. 301-353.

39. *Гавриш С.Б., Корчева З.Г.* Злочини проти довкілля / С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева // Кримінальне право України: Особлива частина / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юринком Інтер; Х. : Право, 2002. – С.214–230.

40. *Хворостяний М.В.* Злочини проти довкілля / М.В. Хворостяний // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник; за заг. ред. доктора юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одіссей, 2009. – С. 164-188.

41. Новий тлумачний словник української мови [у 3-х томах]; Голова редакційно-художньої ради Президента СП «Амтек» О.А. Аметуні. – К. : Вид-во «Аконіт», 2004. – 928 с.

42. Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / За заг. ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і допов. – Х. : Прапор, 2004. – 992 с.

43. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 – 1728 с.

44. Украинский советский энциклопедический словарь [в 3-х т.]; ред. кол.: А.В. Кудрицкий (отв. ред.) и др. – К. : Глав. Ред. УСЭ, 1988. – Т.1. – 756 с.

45. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар кримінального кодексу України; за заг. ред. М.І. Мельникова, М.І. Хавронюка. – 9-те вид. перероб. і допов. – К. : Юрид.думка, 2012. – С. 720-782.

46. Матвейчук А.А. Информация, касающаяся окружающей природной среды в Украине: права, обязанности и ответственность / А.А. Матвейчук. – Юридична наука. – 2014. – № 7 – С. 84-89.

47. Морозовська Т. Розуміння права на екологічну інформацію / Т. Морозовська // Віче. – 2010. – № 4 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу к сайту: <http://www/viche.info/journal/1869/>.

48. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

49. Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995р. № 39/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – С. 82.

50. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1988. – № 36-37. – Ст. 242.

51. Сухарев С.М., Чундак С.Ю., Сухарева О.Ю. Основи екології та охорони довкілля [навч. посібник] / С.М. Сухарев, Чундак С.Ю., Сухарева О.Ю. – Київ, 2006. – 394 с.

52. Иванов Є.А. Радіоекологічні дослідження: Навчальний посібник / Є.А. Иванов. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 149 с.

53. Маркелов Д.А. Научные основы оценки, диагностики и прогнозирования радиоекологического состояния территории: автореф. дис. ... д-ра тех. наук: 25.00.36 – геоэкология по техническим наукам / Данила Андреевич Маркелов; Северо-западный гос. заоч. тех. ун-т. – СПб, 2010. – 42 с.

Савенкова Т.Г. Предмет злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення

У статті розглядається місце предмета злочину у складі злочину, з'ясовуються питання відмінності предмета злочину від предмета суспільних відносин. Аналізуються дискусійні позиції вчених стосовно предмета злочину, який досліджується. Пропонується авторське визначення предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України.

Ключові слова: предмет злочину, екологічний стан, радіаційний стан, стан захворюваності населення.

Савенкова Т.Г. Предмет преступления сокрытие или искажение сведений об экологическом состоянии или заболеваемости населения

В статье рассматривается место предмета преступления в составе преступления, выясняются вопросы различия предмета преступления от предмета общественных отношений. Анализируются дискуссионные позиции ученых относительно исследуемого предмета преступления. Предлагается авторское определение предмета преступления, предусмотренного ст. 238 УК Украины.

Ключевые слова: предмет преступления, экологическое состояние, радиационная обстановка, состояние заболеваемости населения.

Savenkova T.G. Subject crime concealment or misrepresentation of information on environmental conditions or morbidity

The article discusses the place of the subject of crime as part of the crime being investigated differences of the subject matters of crime on the subject of public relations.

Discussion analyzes the position of scientists on the subject of the crime investigated. The author's definition of the subject of a crime under Art. 238 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *subject of crime, environmental condition, the radiation situation, the state of morbidity.*

Стаття надійшла до редакції 30.09.2014.

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ НЕЗАКОННОЇ ТОРГІВЛІ ОРГАНАМИ ТА ТКАНИНАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

О.В. Ілляшенко

*здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. В багатьох країнах Європи, зокрема й Україні, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. На жаль, ці положення до сьогодні залишаються лише декларованими. Дійсністю сьогодення залишаються та набирають розмаху жорстокість, насилля, агресія, терор, тяжкі злочини, серед яких вбивство, торгівля людьми з метою вилучення її органів і тканин.

В останній час, до ООН все частіше надходить багато повідомлень про факти незаконної торгівлі органами і тканинами людей. На сьогодні внаслідок торгівлі органами, у світі відбувається 10% операцій по пересадці нирки, причому ці органи найчастіше вилучаються у жінок та дітей з бідних країн [1]. Все частіше органи і тканини людини стають предметом торгівлі, адже їх можна використовувати під час генетичних дослідів, а також релігійних або магічних обрядів. Але, в основному, їх продають з метою трансплантації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед праць вітчизняних та зарубіжних науковців значний внесок до дослідження питань незаконної торгівлі органами і тканин людини належить: С.В. Гринчаку, А. Вілксу, О.А. Кустовій, А.В. Мусієнку, В.С. Овчинському, Н.В. Павловій, О.В. Сапронову, Г.В. Чеботарьовій, Т.О. Фабрики, О.С. Якименку.

Метою публікації є виклад основних положень міжнародно-правових актів, які спрямовані на протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини.

Основні результати дослідження. В багатьох країнах Європи, зокрема й Україні, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Проте, на жаль, ці положення до сьогодні залишаються лише декларованими, а реалією сьогодення є жорстокість, насилля, агресія, терор, тяжкі злочини, серед яких вбивство, торгівля людьми з метою вилучення органів і тканин та ін.

Об'єктами трансплантації стають нирки, печінка, легені та підшлункова залоза [2], причому, більш за все пересаджують нирки, оскільки цей орган є парним. Від живих донорів також пересаджують і інші частини тіла, наприклад печінка, легені і підшлункова залоза. Загальною практикою є також тран-

сплантація окремих тканин та клітин, які використовуються в рамках різноманітних медичних процедур [1].

Згідно з аналізом, світова потреба складає не менш як одного мільйона клінічних трансплантацій нирки, серця, печінки, не включаючи інших органів. Відображення клінічної ефективності такого методу лікування є показники річного виживання. В передових клініках, цей показник складає для: нирок — 90-95%; серця — 85%; печінки — 80% [2].

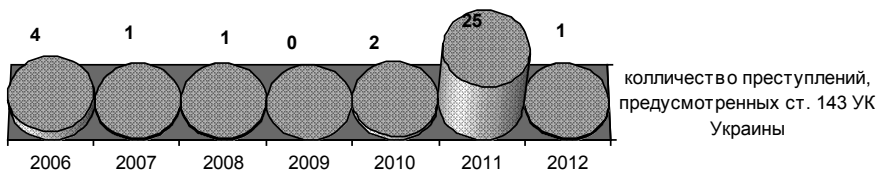
Наведені дані підтверджують вихід трансплантації із стадії медичного експерименту, оскільки вона стала визнаною частиною медичних послуг, які пропонуються населенню [3]. В багатьох європейських державах, таких як: Республіці Білорусь, Бельгії, Угорщині, Німеччині, Іспанії, Італії, Латвії, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Португалії, Сербії, Чорногорії, Румунії, Ватикані, Словаччині, Словенії, Туреччині, Фінляндії, Чехії, Швейцарії та Естонії збільшилась кількість операцій з пересадки органів і тканин людини. Як показують статистичні дані, найбільшим попитом користуються нирки та печінка, в таких країнах як: Німеччина, Італія, Іспанія, Латвія, Люксембург, Норвегія, Польща, Словаччина, Словенія, Фінляндія і Швейцарія. Що стосується пересадки тканин, то найбільшим попитом користуються операції з пересадки рогівки [4].

Відповідно до статистичних даних, сьогодні в економічно розвинених країнах потребують пересадки донорських органів і тканин не менше ніж 150 тис. людей.

Світова потреба в декілька разів більша. Якщо порівнювати дані 1988 р., то вона подвоїлась і продовжує щорічно збільшуватись на 15%, а задовольняє тільки пацієнтів до 65 років всього на 5-6%. Так, наприклад, у США приблизно 30 тис. осіб, у Великій Британії приблизно 6 тис осіб внесені до списку очікування донорського серця, легенів або печінки, і тільки у 10% з них є шанс дочекатись трансплантації [5].

У результаті проведеного нами дослідження виявилось, що значна кількість респондентів на сьогодні вважають реальним наявність незаконного ринку донорських органів і тканин в Україні (88,2% — медичні працівники; 82,6% — пересічні громадяни; 67,7% — працівники оперативних підрозділів), а також в інших державах (88,2% — медичні працівники; 82,6% — пересічні громадяни; 80,6% — працівники оперативних підрозділів). Однак, більшість працівників правоохоронних органів (77,8%) вважають, що сьогодні нереальне існування незаконного ринку донорських органів і тканин людини в Україні, і тільки 22,2% осіб вказали на можливість такої ситуації в Україні. Що стосується питання реального існування незаконного ринку донорських органів і тканин людини в інших державах, то значна кількість представників правоохоронних органів відповіли негативно — 55,6%, позитивну відповідь дали 44,4% осіб.

Як показала інформація, надана ДІАЗ МВС України, протягом 2006–2012 років було зареєстровано 34 факти порушення встановленого законом порядку трансплантації органів чи тканин людини [7].

Год	Количество преступлений	Абсолютный прирост	Темп увеличения в %	Темп прироста в %
2006	4	—	—	—
2007	1	-3	25,0	-75,0
2008	1	0	100,0	0
2009	0	0	0	0
2010	2	2	200,0	100,0
2011	25	23	1250,0	1150,0
2012	1	-24	4,0	-96,0

Із наведених даних можна побачити, що з 2007 р. є темп росту 25,0%, відповідно темп приросту склав (-75,0%). З 2008 р. можна побачити спад злочинів даного виду і відповідно темп приросту склав 0%. З 2010 р. кількість НТОіТЛ збільшилось, а темп приросту збільшився до 100,0 %, при цьому темп збільшення склав – 200%. У 2011 р. відбувся сплеск кількості зареєстрованих злочинних посягань даного виду і темп приросту склав 1150,0%, при цьому темп збільшення склав – 1250,0%. У 2012 р. відбувся спад кількості НТОіТЛ (-96,0%). Тому, виходячи з цих даних, можна спостерігати за поступовим збільшенням цього виду злочинів. У роботі нами був використаний соціологічний метод – експертних оцінок. Як показує опитування, проведене нами в рамках дослідження, думки респондентів відносно цієї ситуації різняться наступним чином:

а) на поступове збільшення показників злочинів, передбачених ст. 143 УК України, вказали 32,3% – працівники оперативних підрозділів; 88,9% – працівники правоохоронних органів; 29,4% – медичних працівників і 47,8% пересічних громадян;

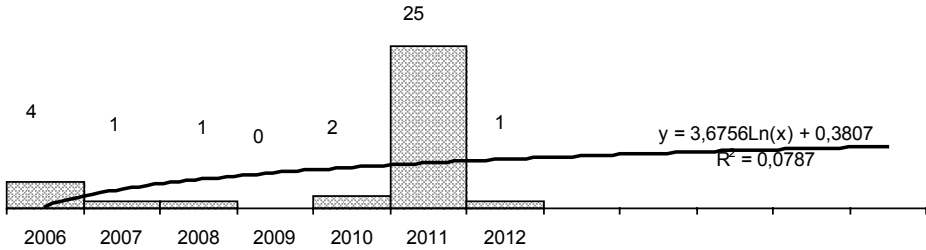
б) на різке збільшення вказали – 25,8% працівників оперативних підрозділів; 11,8% – медичних працівників та 21,8% – пересічних громадян;

в) на незмінну ситуацію вказали – 22,6% працівників оперативних підрозділів; 11,1 % – працівників правоохоронних органів; 29,4% – медичних працівників та 17,4% – пересічних громадян;

г) відносно зменшення показників злочинів даного виду вказали: 16,1% – працівників оперативних підрозділів та 5,9% – медичних працівників.

Виходячи з цих даних, можна зробити висновок, що значна кількість респондентів (80,5%) схильється до думки, що на сьогоднішній день ситуація залишається більш-менш стабільною.

Використовуючи в роботі математичний підхід вираховування показників злочинів, передбачених ст. 143 УК України, а саме екстраполяцію тренда, можна зробити відповідний висновок, що кількість НТОіТЛ в подальшому буде постійно збільшуватись, що підтвердили результати нашого опитування.

Експерти Міжнародної організації з міграції (МОМ) підтверджують можливість суттєвої загрози торгівлі людськими органами у майбутньому, адже географічне розташування України та негативні тенденції сприяють цьому. Адже географічно Україна розташована неподалік від країн Східної та Південно-Східної Європи, які часто фігурують у справах, пов'язаних із торгівлею органами, зокрема це: Болгарія, Молдова, Румунія, Росія і Туреччина.

Якщо розглянути наявні нині тенденції у сфері торгівлі людьми, то можна дійти висновку, що рівень такої загрози може тільки підсилуватись. Україна вже вважається головним маршрутом для перевезення донорів із Молдови та інших країн Південно-Східної Європи до Росії, Туреччини з метою видалення органів. Більш того, статистичні дані Міжнародної організації з міграції (МОМ) про надання допомоги у поверненні жертв торгівлі людьми з Туреччини та Ізраїлю, яких вивозили для різних форм експлуатації, чітко вказує на масштаб організованих злочинних зв'язків між торгівцями людьми в Україні та у двох останніх країнах.

Хоча досі не встановлено підтверджених випадків вивозу громадян України до Росії, Туреччини або Ізраїлю як донорів-жертв, таку ймовірність треба розглядати як дуже високу у майбутньому. Можливо, такі випадки вже були, але сьогодні вони ще залишаються невідомими для відповідних правоохоронних органів [8].

Необхідно відзначити той факт, що незначна кількість порушених кримінальних справ та невисокі показники судової статистики як в Україні, так і в інших країнах світу, у жодному випадку не можуть вказувати на відсутність проблеми.

Виходячи з вищевикладеного можна констатувати, що надані ДІАЗ МВС України цифри не відображають реального стану і лише свідчать про те, що незаконна трансплантації органів і тканин людини є високолатентним злочинном. Адже вказані злочини дійсно існують у нашому суспільстві та за останні роки поширюються. Взагалі, дефініція «латентний» походить від латинського «latens» і означає «прихований», «невидимий» [9]. У цьому зв'язку

становить інтерес етимологія слів «прихований» і «невидимий». «Прихований» означає таємний, такий, що не виявляється явно, за значенням протилежність явному, загальновідомому [10]. «Невидимий» означає незримий, недоступний зору, непомітний [11]. На сьогодні існує багато точок зору щодо визначення дефініції «латентність», зокрема під нею необхідно розуміти: частину загальної злочинності, що являє собою «кумулятивний масив у межах дії строків давності» [12]; сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не відображуються в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [13]; «...криміногенність, що прихована від спостерігача» [14] тощо. На нашу думку, більш вдалим є визначення надане О.М. Джужею, який під латентною злочинністю розуміє: «сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці» [15].

Деякі науковці зазначають, що дослідження латентної злочинності є вкрай важливим, оскільки вона має багато негативних аспектів, зокрема таких як: а) недостовірність даних про фактичні масштаби злочинності, її рівні, структуру, динаміку, про ціну злочинності; б) зменшення вірогідності прогнозів злочинності; в) ускладнює вивчення напрямів боротьби з нею; г) заважає реалізації принципу неминучості покарання за вчинений злочин; г) підриває авторитет правоохоронних органів держави, сприяє зростанню злочинності та ін. [16].

Як показали результати опитування, проведеного нами у рамках дослідження, думки щодо латентності злочинів, передбачених ст.143 КК України розділилися наступним чином:

– показники латентності складають на сьогодні 100% (33,4% – працівників правоохоронних органів; 29,0% – практичні оперативні працівники і 17,4% – пересічних громадян), що в кінцевому рахунку складає – 76,8% опитаних;

– показники латентності складають 80,0% (22,2% – працівники правоохоронних органів; 13,0% – пересічні громадяни; 6,4% – практичні оперативні працівники) – 41,6% опитаних;

– показники латентності складають 70% (11,1% – працівники правоохоронних органів; 17,4% – пересічні громадяни; 16,1% – практичні оперативні працівники) – 44,6% опитаних;

– показники латентності складають 50% (22,2% – працівники правоохоронних органів; 26,1% – пересічні громадяни; 22,7% – практичні оперативні працівники) – 71,0%;

– показники латентності складають менше 50% (11,1% – працівники правоохоронних органів; 21,6% – пересічні громадяни; 6,4% – практичні оперативні працівники) – 39,1% опитаних.

Отже, можна дійти висновку, що на сьогодні латентність НТОіТЛ складає 100%, про що свідчать результати проведеного нами опитування – 76,8%, хоча деякі респонденти схиляються до показнику 50,% (71,0%) і, як показало

наше дослідження, співвідношення зареєстрованих та незареєстрованих злочинів, що пов'язані із НТОіТЛ становить приблизно 1:5.

Як виявилось у ході опитування практичних оперативних працівників, основними причинами за якими інформація про окремі факти незаконної торгівлі органами і тканинами людини не надходить до правоохоронних органів та не враховується офіційною статистикою є: 50,3% – приховування потерпілим; 38,5% особам було важко відповісти на дане питання; 5,6% зазначили – приховування самими правоохоронними органами; 2,9% – не розглядають правоохоронними органами як злочини; 2,7% – розглядаються правоохоронними органами як злочини інших видів.

Під час дослідження з'ясувалося, що основними причинами латентності злочину даного виду були: 1) приховуванням фактів злочину з боку окремих медичних працівників (88,9% – працівники правоохоронних органів; 27,3% – пересічні громадяни, 47,7% – практичні оперативні працівники); 2) недосконалість диспозиції ст. 143 КК України (24,2% – пересічні громадяни; 47,7% – практичні оперативні працівники) та 3) приховування фактів з боку окремих працівників правоохоронних органів (11,1% – працівники правоохоронних органів; 27,3% – пересічні громадяни; 4,6% – практичні оперативні працівники).

Науковий інтерес становить питома вага НТОіТЛ по регіонах України, зокрема, в тих, де спостерігалися найбільші та найменші абсолютні показники даного злочину.

Так, у 2006 році було зафіксовано 4 факти НТОіТЛ, зокрема в АР Крим – 1 (25%) та Харківській області – 3 (75%), що склало в загальній сукупності злочинів, пов'язаних із НТОіТЛ за період 2006-2012 рр. – 11,7%.

У 2007 році в м. Києві був зареєстрований лише один факт такої злочинної діяльності (100,0%), що склало в загальній сукупності злочинів, пов'язаних із НТОіТЛ за період 2006-2012 рр. – 2,9%.

У 2008 році був зафіксований лише один злочин в Дніпропетровській області (100,0%), і також в загальній сукупності злочинів, пов'язаних із НТОіТЛ за період 2006-2012 рр. склало 2,9%.

У 2010 році в Чернівецькій області було зареєстровано 2 факти злочину, що передбачені ст. 143 КК України (100,0%), що в загальній сукупності злочинів даного виду склало 5,9%.

У 2011 році було зафіксовано найбільшу кількість злочинів даного виду у Київській області – 24 (96%) та один в м. Києві (4,0%), що в загальній сукупності злочинів даного виду склало 73,6%.

У 2012 році був зафіксований лише один злочин в Івано-Франківській області (100,0%), що в загальній сукупності злочинів, пов'язаних із НТОіТЛ за період 2006-2012 рр. склало 2,9%.

Отже, найбільш криміногенним регіоном вважається Київська обл. – 96,0%, адже саме тут знаходиться найбільша кількість клінічних лікарень, де проводять операції з пересадки органів та тканин людини [17]. Якщо відобразити ці дані графічним способом, то ми отримаємо наступну картину:

Цікавими, на наш погляд, вбачаються результати опитування практичних оперативних працівників щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст.143 КК України. Так, на запитання «Чи відомі Вам випадки притягнення до кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч.1 ст.143 КК України)?» респонденти зазначили таким чином: негативну відповідь надали – 71,0%, позитивну – 29,0% осіб.

74,2% респондентів на запитання «Чи відомі Вам випадки притягнення до кримінальної відповідальності за вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації (ч. 2 ст. 143 КК України), а також дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного (ч.3 ст.143 КК України)?» надали негативну відповідь, лише 25,8% відповіли позитивно.

Значна частка респондентів негативно відповіла на питання «Чи відомі Вам випадки притягнення до кримінальної відповідальності за незаконну торгівлю органів або тканин людини (ч.4 ст.143 КК України)?» – 77,4% особи, позитивну відповідь надали – 22,6%.

90,3% респондентів надали негативну відповідь на запитання «Чи відомі Вам випадки притягнення до кримінальної відповідальності за дії, передбачені частинами другою, третьою чи четвертою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю (ч.5 ст.143 КК України)?», а решта 9,7% особи відповіли – «Так».

Більшість практичних оперативних працівників зазначила, що основним джерелом інформації, яка впливає на формування їх думки з вказаної проблеми було: засоби масової інформації – 31,4% та кіно-та відеофільми – 31,4% відповідно; 15,7% респондентів вказали – друзі, знайомі, колеги; 11,5% – особистий досвід та лише 10,0% зазначили науково-популярну літературу.

Аналіз статистичної інформації щодо кількості НТОіТЛ буде неповним без вивчення кримінальних справ, що підтверджують закономірності, які про-

явилися при вивченні статистичних даних, у цілому по Україні. На підставі вивчення 34 кримінальних справ за період 2006-2012 роки щодо 19 осіб нами викриті наступні закономірності. Так, серед усіх осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності, дії винних осіб кваліфікувалися за ч.1 ст. 143 КК України – 3 (37,5%), за ч.2 – 1 (12,5%), за за ч.4 – 2 (25,0%), за ч. 5 – 2 (25,0%). Отже, виходячи з наведених даних, злочинці найчастіше вчиняли злочини даної категорії за кваліфікуючих ознак, передбачених ч.1 ст.143 КК України.

В результаті вивчення кримінальних справ, з'ясувалося, що протягом 2006-2012 рр. було притягнуто до кримінальної відповідальності 19 осіб, які проходили по справам, передбачених ст. 143 КК України: в 2006 р. – 2 (10,5%); в 2007 р. – 1 (5,3%); в 2008 р. – 1 (5,3%); в 2009 – 0 (0%); в 2010 р. – 1 (5,3%); в 2011 р. – 9 (47,3%) та 2012 р. – 5 (26,3%) осіб.

Висновок. Як свідчить проведений нами аналіз кримінальних справ, злочини, передбачені ст. 143 КК України у 17 випадках (89,5%) вчинялося одноособово і лише у складі групи мало місце у 2 випадках, що склало 10,5%. Хоча як свідчить практика, там, де злочини вчиняється групою осіб, наслідки, як правило, настають більш тяжкі.

Проте, як показали результати проведеного нами опитування практичних оперативних працівників, здебільшого незаконна торгівля органами і тканинами людини носить, на думку респондентів, груповий характер – 36,9%; 21,8% – групами осіб за попередньою змовою та 21,8% відповідно – організованими групами; на думку респондентів, 25,2% – злочинні організації, і лише 4,3% осіб зазначили – одноосібний.

Отже, необхідно зробити висновок, що дані, отримані в результаті дослідження лише підтвердили наявність негативних тенденцій НТОіТЛ в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всемирный наблюдательный центр по вопросам донорства и трансплантации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transplant-observatory.org>).

2. Оборот органов, тканей и клеток и торговля людьми с целью извлечения органов. Совместное исследование Совета Европы и Организации Объединенных Наций (Генеральный директорат Совета Европы по правам человека и правовым вопросам, 2009 год). – С. 17.

3. *Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сениота І.Я.* Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.

4. Матеріали Комісії по попередженню злочинності та кримінальному правосуддю. – Відень, 24–28 квітня 2006 року.

5. *Беличенко И.А.* Морально-этические, социальные и правовые аспекты трансплантации органов и тканей / И.А. Беличенко, М.В. Мирский // Трансплантация органов и тканей: 5-я Всесоюз. науч. конф. по пересадке органов и тканей: материалы / под ред. И.М. Соловьева. – Горький, 1970. – С.11-12.

6. *Компанієць Д.О., Зубач І.М.* Актуальні проблеми протидії незаконній торгівлі людськими органами: міжнародно-правовий досвід // Вісник Запорізького юри-

дичного інститут у та Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2009. — №4.

7. Експрес інформація щодо стану злочинів, передбачених ст. 143 КК України ДІАЗ МВС України за період 2006-2012 рр. — К. : ДІАЗ МВС України. — С.1.

8. Протидія торгівлі органами людини : додаткові рекомендації для представників правоохоронних органів України. — К. : Міжнар. організація з міграції (МОМ), 2007. — 72 с.

9. Словарь иностранных слов. — М. : Рус. язык, 1989. — С. 279; Словник іншомовних слів. — Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977. — С. 385.

10. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М. : Русский язык, 1981. — Т.4. — С.211; Ожегов С.И. Словарь русского языка: 7000 слов / Под ред. Н.Ю.Шведовой. — М. : Рус. язык, 1991. — С. 724; Словник української мови: В 10 т. — Київ : Наук. думка, 1977. — Т.8. — С. 84.

11. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. — Т. 2. — С.505; *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. — С.400; Словник української мови: В 10 т. — Т. 5 — С. 254.

12. *Кондратюк Л.В.* О кумулятивной латентности и методике определения ее размеров. — М., 1991. — С. 241.

13. *Оболенцев В.Ф.* Актуальні проблеми латентної злочинності: дис. ... канд. юрид. наук — 12.00.08 / В.Ф. Оболенцев. — Х., 2001. — С. 30.

14. *Голіна В.В.* Попередження злочинності правоохоронними органами. — К. : НМК ВО, 1988. — С. 13.

15. Курс кримінології. Загальна частина: Підручник / За заг. ред. док. юрид. наук., проф. О. М. Джужі. — К. : Атіка, 2001. — С. 28.

16. Криминология: [учебник для вузов] / Под общ. ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. — 2-е изд. перераб. и доп. — М. : Изд-во НОРМА, 2003. — С. 138–140; Криминология: Учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. — 3-е изд. перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2006. — С. 113–116; Криминология: Учебник / Под ред. И. И. Карпеца, В. Е. Эминова. — М. : Манускрипт, 1992. — С. 48–50.

17. Про внесення змін до переліку закладів охорони здоров'я та програм у галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 р. № 669. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/669-2013-п>.

Ильяшенко О.В. Стан та тенденції незаконної торгівлі органами та тканинами людини в Україні

У даній статті розглянуто криминологічно значущі показники стану та тенденцій вчинення злочинів, пов'язаних з незаконною торгівлею органами і тканинами людини.

Ключові слова: особа злочинця, незаконна торгівля органами і тканинами людини, стан, тенденція, трансплантація, донор.

Ильяшенко А.В. Состояние и тенденции незаконной торговли органами и тканями человека в Украине

В данной статье рассмотрены криминологически значимые показатели состояния и тенденции совершения преступлений, связанных с незаконной торговлей органами и тканями человека.

Ключевые слова: личность преступника, незаконная торговля органами и тканями человека, состояние, тенденция, трансплантация, донор.

Iliashenko Oleksiy. Status and trends of illegal trade in human organs and tissues in Ukraine

In this article the significant criminological characteristics of the state and tendency of committing crimes, concerned with trafficking in human organs and tissues have been examined.

Key words: personality of the offender, trafficking in human organs and tissues, state, tendency, transplantation, donor.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ОСОБИ, ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ЗАТРИМАНИХ

А.В. Самодін

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри досудового розслідування
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. У ст.9 Загальної декларації прав людини проголошено, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання [3]. Це положення деталізовано у ст.5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та наголошується, що нікого не може бути позбавлено свободи, і відповідно до процедури, встановленої законом, а кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, у ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним [4].

Впроваджуючи у національну систему законодавства міжнародні правові норми щодо захисту прав і свобод людини, ст.29 Конституції України гарантовано, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом, а кожний затриманий має право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого. У сфері кримінальних процесуальних відносин право особи на свободу та особисту недоторканність визначається як засада кримінального провадження (ст.12 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)), відповідно до якої під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК. Затримання особи як юридичний факт та процесуальна дія, розглядається законодавцем як захід забезпечення кримінального провадження, водночас процесуальний статус особи, відповідальної за перебування затриманих регламентовано лише статтями 212 та 213 КПК.

У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. досліджуване нами питання майже не висвітлювалось, лише у ст. 106¹ була вказівка про те, що порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, визначається «Положенням про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину», а процесуальні обов'язки, визначені сьогодні у статтях 212 та 213 КПК, виконували органи дізнання, а також начальник місця попереднього ув'язнення відповідно до приписів ст. 106. Визначення дізнання як форми досудового розслідування кримінальних проступків, а також відмова законодавця від поняття «органи дізнання» змусило законодавця увести у чинний КПК таке нове поняття як «службова особа, відповідальна за перебування затриманих».

Актуальність тематики наукових досліджень щодо положень про затримання особи у сфері кримінальних процесуальних відносин підкреслюється й політичними та соціально-економічними подіями, які відбуваються сьогодні в Україні. Оприлюднена аналітична інформація органів виконавчої влади, Генеральної прокуратури України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також тенденції законотворчого процесу у сфері кримінального судочинства (наприклад, превентивне затримання, спеціальне досудове розслідування тощо), дозволяє стверджувати про посилену увагу законодавця, а також про наявність порушень нормативних приписів щодо підстав, умов, строків та процесуальної форми затримання особи, а також процесуальної діяльності службових осіб, які відповідальні за перебування затриманих. Ці та інші питання про забезпечення прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства були предметом міжнародної конференції «Ефективне розслідування через співпрацю», яка була проведена 18-19 вересня 2014 р. у м. Києві Генеральною прокуратурою України у співпраці із проектом ради Європи «Пакет невідкладних заходів для України».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам процесуального статусу особи, відповідальної за перебування затриманих присвячено чимало праць вчених-процесуалістів, водночас одними з останніх це питання досліджували: О.В. Баулін [2, с. 48-75], Л.П. Барташук [1], Г.Р. Крет [6], В.В. Назаров [8, с. 89-93], М.Я. Никоненко [9, с. 83-90], О.С. Мазур [2, с. 48-75], С.О. Сорока [14, с. 151-155] та ін. На інформаційному порталі Харківської правозахисної групи розміщено проект Інструкції із затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді уповноваженою посадовою особою та їх конвоювання до підрозділу органу досудового розслідування [13].

Існує чимало й методичних рекомендацій щодо організації дій органів досудового розслідування, прокурорів, суддів, адвокатів – з одного боку, та роз'яснювальних матеріалів для громадян – з іншого щодо форм, методів та напрямів їх діяльності при затриманні особи. Водночас питання пов'язані з процесуальним статусом особи, відповідальної за перебування затриманих, у них розглядаються не завжди.

Метою статті є науковий аналіз кримінального процесуального законодавства щодо процесуального статусу особи, відповідальної за перебування

затриманих з подальшим врахування законотворчого досвіду при подальшому реформуванні чинного КПК відповідно до міжнародних стандартів.

Основні результати дослідження. З огляду на особливості кримінальної процесуальної діяльності службових осіб, важливими є положення визначене ст. 8 КПК, про те, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Цей принцип застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Відповідно до узагальненої доповіді правозахисних організацій України, а також практики Європейського суду з прав людини, проблема незареєстрованого (неформального затримання), що широко використовується правоохоронними органами, неодноразово відзначалась і Комітетом ООН проти катувань, і Європейським Комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, і національними правозахисними організаціями [11]. Зокрема, Європейський суд з прав людини у низці справ розглянув цю проблему у справі Осипенка проти України (№ 4634/04, 9 листопада 2010 року), у якій було встановлено, що заявник перебував у підрозділі міліції кілька годин до того, як набув статусу підозрюваного. Суд вважав, що для тримання під вартою не було жодних підстав, і воно не було зареєстроване, а посилання на нібито добровільний характер перебування в органах досудового розслідування було сприйняте як хибне. Аналогічні порушення були встановлені у справі Лопатіна і Медведського проти України (№ 2278/03 та № 6222/03, 20 травня 2010 року), заявах проти України Кардави (№ 19886/09), Коваля (№ 22429/05), Белея (№ 34199/09), Савіна (№ 34725/08), Омельчука (№ 42195/04), Кондратьєва (№ 5203/09), Смоліка (№ 11778/05), Третьякова (№ 16698/05). Європейським судом також встановлено порушення права на свободу через недобросовісне використання адміністративного арешту у справах Дороніна проти України (№ 16505/02, 19 лютого 2009 року), Гаркавого проти України (№ 25978/07, 18 лютого 2010 року), О.М. Захаркіна проти України (№ 1727/04, 24 червня 2010 року). У всіх цих справах адміністративні затримання передували затриманню у кримінальному процесуальному порядку.

Крім міжнародно-правових актів у сфері забезпечення прав і свобод людини, положень чинного КПК та Закону України «Про попереднє ув'язнення», основними відомчими нормативно-правовими актами, які регламентують загальні положення правового статусу особи, відповідальної за перебування затриманих є «Положення про органи досудового розслідування МВС України» [10], а також «Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України» [12]. Водночас незважаючи на правову регламентацію організації діяльності службової особи, відповідальної за перебування затриманих положеннями чинного КПК України та відомчими нормативно-правовими актами, основними недоліками у цій сфері продовжують залишатися: не ознайомлення осіб, які поміщуються до ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ (далі – ІТТ), до

кімнат затриманих і доставлених чергових частин, з їхніми правами та обов'язками; неповідомлення про місце перебування осіб, поміщених до ІТТ і кімнат затриманих та доставлених чергових частин, їхніх родичів; у книгах прийому та здачі чергування не зазначається інформація щодо осіб, які тримаються в кімнатах затриманих та доставлених, у тому числі з перевищенням установлених термінів тримання; відсутні або ведуться неналежним чином Журнали інформування центрів з надання безоплатної правової допомоги затриманим та ін. [15, с. 147]

У теорії кримінального процесу вченими звертається увага і на те, що у практичній діяльності органи досудового розслідування не завжди дотримуються положення частин 1–4 ст. 213 КПК України, які містять вимогу щодо негайного повідомлення інших осіб (органів державної влади) про затримання. Зокрема, В.В. Назаров на основі вивчення 280 протоколів про затримання вказує, що у 13,9 % випадків родичі й близькі затриманого не були належним чином повідомлені [8, с. 91].

Прогалиною чинного КПК є та обставина, що особа, відповідальна за перебування затриманих не належить до учасників кримінального провадження у розумінні положень ст.3 та параграфу 5 гл.3 КПК, водночас її обов'язки визначено у статтях 212 та 213 КПК. У системі підрозділів досудового розслідування органів внутрішніх справ України, службова особа, відповідальна за перебування затриманих визначається як особа рядового або молодшого начальницького складу органів внутрішніх справ, основним завданням якої є здійснення контролю за дотриманням іншими службовими особами прав затриманого, а також безпосереднє забезпечення цих прав і підпорядковується та підзвітна начальнику органу досудового розслідування. Кількість службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, підрозділу органу досудового розслідування визначається начальниками відповідних органів внутрішніх справ з урахуванням вимог законодавства, яким регламентовано діяльність ІТТ, але не менше чотирьох працівників у одному органі внутрішніх справ [10].

У зв'язку з цим, враховуючи вимоги ст.212 КПК, у підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. У частині 2 цієї ж статті міститься імперативна вимога про те, що відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі. На противагу, цьому у ч.3 ст.210 КПК встановлюється обов'язок слідчого провести перевірку у випадку наявності підстав для обґрунтованої підозри відповідних службових осіб у тому, що доставлення затриманої особи до органу досудового розслідування тривало довше, ніж це необхідно. Таке положення суперечить функціональному статусу слідчого, а такий обов'язок має бути закріплено за прокурором, як процесуальним керівником досудовим розслідуванням або ж керівником органу досудового розслідування, якщо таке порушення закону буде допущене безпосередньо слідчим.

Статтями 212 та 213 КПК передбачено, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана: негайно зареєструвати затримано-

го; роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, які передбаченого у ст.211 КПК; забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК та іншими законами України; забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого.

Відповідно до припису, який викладений у ч.5 ст.213 КПК, службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана перевірити дотримання положень ст.213 КПК, а в разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити дії, передбачені у частинах 1–4 ст.213 КПК щодо повідомлення інших осіб про затримання самостійно.

У разі нездійснення такого повідомлення службова особа, відповідальна за перебування затриманих зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Водночас, якщо уповноважена службова особа, відповідальна за перебування затриманих має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності. У разі затримання неповнолітньої особи, тоді обов'язково про це повідомляються батьки або усиновителі, опікуни, піклувальники, органи опіки та піклування, а також орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги.

Враховуючи відомчі нормативно-правові приписи службова особа, відповідальна за перебування затриманих, крім обов'язків, передбачених статтями 212, 213 КПК України, повинна: не допускати до затриманих працівників оперативних підрозділів, інших службових осіб органів внутрішніх справ без письмового дозволу слідчого, який розслідує кримінальне провадження, або прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; вести обліки затриманих слідчими осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також підозрюваних, яким обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; щоденно письмово доповідати керівнику органу досудового розслідування про стан дотримання прав осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину; при реєстрації затриманого перевіряти наявність видимих тілесних ушкоджень на його тілі, а за наявності підстав, забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію тілесних ушкоджень медичним працівником; у разі звернення до неї затриманого про застосування насильства під час затримання письмово зафіксувати його заяву [10].

Відповідно до п.3 ч.3 ст.212 КПК України, службова особа, відповідальна за перебування затриманих зобов'язана звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання,

передбаченого статтею 211 КПК України. У зв'язку із цим, вказана особа зобов'язана, завчасно, але не пізніше трьох годин до завершення: 24-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі невручення йому повідомлення про підозру; 60-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі недоведення його до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу.

Висновки. Досліджуючи положення чинного КПК, процесуальний статус особи, відповідальної за перебування затриманих, ґрунтується на принципах суворого додержання законності, Конституції України, вимог Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, інших міжнародних норм і стандартів поведінки з ув'язненими та затриманими, Законів України «Про міліцію», «Про попереднє ув'язнення» та інших законодавчих актів України, нормативно-правових актів МВС України.

У нормах чинного КПК, такої службової особи майже не визначено, у зв'язку із цим ми пропонуємо доповнити: п.25 ст.3 «Учасники кримінального провадження» після слова понятій словосполученням «особа, відповідальна за перебування затриманих»; новим пунктом 18-1 «Особа, відповідальна за перебування затриманих – службова особа підрозділу органу досудового розслідування, завданням якої є забезпечення прав особи, пов'язаних із її затриманням та перебуванням у місці затримання».

Потребують взаємоузгодження й положення ст.42, ч.4 ст.208 та ч.2 ст.212 КПК, щодо визначення процесуальної форми та сутності процедури роз'яснення затриманому підстав його затримання, права і обов'язки, особою, відповідальною за перебування затриманих. Формально й назва ст.212 КПК не зовсім відповідає її змісту, оскільки у першому випадку вживається термін: «особа, відповідальна ...», а у другому – «службова особа, відповідальна ...», водночас словосполучення «службова особа» вже використано законодавцем раніше у назві ст.208 КПК «Затримання уповноваженою службовою особою».

Доцільним, на наш погляд, є й розроблення спільного для всіх органів досудового розслідування, перерахованих у ст.38 КПК, підзаконного нормативно-правового акту, який би деталізував не тільки алгоритм реалізації прав та обов'язків відповідної службової особи, а й визначав форми та механізми забезпечення прав і свобод особи, яка перебуває у місцях затримання органів досудового розслідування, оскільки наявна нормативна база не зовсім відповідає потребам сьогодення та тенденціям розвитку кримінального процесуального законодавства у напрямі інтеграції України у Європейське співтовариство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Барташук Л.П.* Кримінально-процесуальна регламентація повідомлення про затримання або арешт родичам затриманого чи арештованого / *Л.П. Барташук* // Часопис Акад. адвокатури України. – 2011. – № 1: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-1/11blpca.pdf>.

2. *Баулін О.В., Мазур О.С.* Забезпечення прав і законних інтересів особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину: Навч. посібник / О.В. Баулін, О.С. Мазур. – Луганськ : СПД Резников В.С., 2011. – 204 с.

3. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. : Офіційний переклад : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р.: Офіційний переклад : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.; станом на 26 жовт. 2012 р. : (відп. офіц. текстові). – К. : Правова єдність, 2012. – 102 с.

6. *Крет Г.Р.* Процесуальний порядок повідомлення про затримання близьких родичів затриманого, членів його сім'ї та інших осіб / Г. Р. Крет // Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ. – № 2, 2013 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?_2013_2_20.pdf.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

8. *Назаров В.В.* Затримання підозрюваного у вчиненні злочину: проблеми та реальність / В. В. Назаров // Наше право. – 2010. – № 4. – Ч. 2. – С. 89–93.

9. *Никоненко М.Я.* Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі / М.Я. Никоненко // Юридична наука. – № 9/2014. – С. 83–90.

10. Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України: Затверджена наказом МВС України № 686 від 09 серпн. 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1770>.

11. Права людини в Україні за 2009 – 2010 роки: Узагальнена доповідь правозахисних організацій: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.khpg.org/index.php?id=1298296088#_ftnref9.

12. Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України : Затверджено наказом МВС України № 638 від 02 груд. 2008 р.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0137-09>.

13. Проект Інструкції із затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді уповноваженою посадовою особою та їх конвоювання до підрозділу органу досудового розслідування // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=1400392389>.

14. *Сорока С.О.* Процесуальний порядок затримання / С.О. Сорока // Митна справа. – 2012. – № 3. – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 151–155.

15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. – К., 2013. – 398 с.

Самодін А.В. Кримінальний процесуальний статус особи, відповідальної за перебування затриманих

У статті розглянуто особливості реалізації окремих елементів процесуально-го статусу службової особи, відповідальної за перебування затриманих у контексті

положень міжнародного права та національного кримінального процесуального законодавства України, із врахуванням приписів відомчих нормативно-правих актів у частині досліджуваних питань.

Ключові слова: службова особа, відповідальна за перебування затриманих; підозрюваний; затриманий; повідомлення про затримання; органи досудового розслідування; досудове розслідування.

Самодин А.В. Уголовный процессуальный статус лица, ответственного за содержание задержанных

В статье рассматриваются особенности реализации отдельных элементов процессуального статуса служебного лица, ответственного за содержание задержанных в контексте положений международного права и национального уголовного процессуального законодательства Украины, учитывая предписания ведомственных нормативно-правовых актов в части исследуемых вопросов.

Ключевые слова: служебное лицо, ответственное за содержание задержанных; подозреваемый; задержанный; сообщение о задержании; органы досудебного расследования; досудебное расследование.

Samodin A.V. Criminal procedural status of the person responsible for the maintenance of detainees

In article features of realization of separate elements of the procedural status of the official responsible for the maintenance of detainees in the context of provisions of international law and the national criminal procedural legislation of Ukraine are considered, considering instructions of departmental normative legal acts regarding the studied questions.

Keywords: official responsible for the maintenance of detainees; suspect; detainee; message on detention; bodies of pre-judicial investigation; pre-judicial investigation.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014.

ДЖЕРЕЛА ВІДОМОСТЕЙ, ЩО МОЖУТЬ СВДЧИТИ ПРО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО ПОЧАТКУ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

А.С. Симчук

*старший викладач кафедри досудового розслідування
навчально-наукового інституту
підготовки фахівців для підрозділів слідства
та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Сучасний стан окремих положень кримінального процесуального законодавства України щодо початку досудового розслідування, на наш погляд, не повністю окреслює процесуальну форму діяльності учасників кримінального провадження з приводу розгляду заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. У зв'язку із цим, провідне місце у теорії і практиці кримінального провадження України займають проблеми, пов'язанні з його першою стадією – досудовим розслідуванням. Актуальність дослідження окреслених питань пов'язана із законопроектними роботами, які ведуться сьогодні та не зовсім відповідають положенням чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Зокрема, у ст. 15 проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань» визначаються особливості одержання заяв і повідомлень про правопорушення, які йому підслідні. Водночас ст. 214 КПК ніяких так званих особливостей відповідно до переліку органів досудового розслідування, визначених ч. 1 ст. 38 КПК, не передбачає. До таких особливостей автори законопроекту відносять, наприклад, забезпечення можливості подання заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення через офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань та засобами електронного зв'язку. Пропонується законодавчо закріпити і положення про усну чи письмову форму заяви чи повідомлення про правопорушення, з обов'язковим зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника [9]. Вказані тези у свій час були відображені у статтях 95 та 96 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, а сьогодні закріплюються виключно у відомчих нормативно-правових актах, наприклад, п. 2.5. Інструкції «Про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події» передбачає деталізацію процесуальної форми звернення особи щодо вчинення кримінального правопорушення [2].

У зв'язку із цим, постає необхідність наукового дослідження сучасних проблем початку досудового розслідування, обов'язково враховуючи напрацювання науки кримінального процесуального права у розрізі генези положень кримінального процесуального закону щодо розгляду звернень особи у

сфері кримінальних процесуальних відносин. Із цього приводу беззаперечною, на наш погляд, є теза відомого вченого-процесуаліста В.М. Тертишника, що «Історія – це мовчазна наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її проаналізувати. З історії права слід брати все краще, аналізувати його та вдосконаливши застосовувати на благо суспільства» [13, с. 70].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку кримінального процесуального законодавства, у тому числі питанням початку кримінального провадження на різних етапах історії України присвячені праці: І.М. Горозовського, С.В. Губара, В.В. Землянської, В.М. Кривоноса, В.Т. Маляренка, О.М. Мироненка, М.М. Михеєнка, Я.М. Падоха, І.В. Сервецького, Б.Р. Стецюка, Л.Д. Удалової, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, Г.І. Трофанчука та ін.

Метою статті є розгляд історичних аспектів нормативного закріплення джерел відомостей про кримінальні правопорушення з подальшим врахуванням позитивних здобутків законодавства різних періодів історії України у напрямках удосконалення чинного КПК.

Основні результати дослідження. Уперше в історії державності України документальне закріплення джерел інформації до початку кримінального провадження знайшло своє відображення в найдавнішій пам'ятці давньоруського права XI-XII століть, першому кодифікованому збірнику правових норм Київської Русі, який дістав назву «Руська Правда» [6]. Відомі три його редакції – коротка, розширена та скорочена, в яких містилися юридичні норми цивільного, кримінального і процесуального права, в певні періоди розвитку феодалізму в Київській Русі. На основі її розширеної редакції можна документально прослідкувати наявні джерела інформації до початку кримінального провадження.

За часів Київської Русі існували особливі форми так званого досудового процесу, які передбачали встановлення відносин між потерпілим (майбутнім позивачем) і вірогідним відповідачем (майбутнім обвинуваченим). Ці відносини регулювалися статтями 34–39 «Руської Правди» про «заклик», «звід» і «гоніння сліду». У випадку крадіжки майна потерпілий оголошував про це (робив «заклик») на торгу (громадському місці), описуючи вкрадену річ. Якщо після оголошення протягом трьох днів вкрадене у когось знаходили, то той вважався відповідачем і був зобов'язаний повернути вкрадене, сплативши штраф у сумі 3-х гривень (статті 32 і 34 «Руської Правди»). Про це зазначалося у ст. 34 вказаного документа: «Если у кого пропадет конь, оружие или одежда, и он (потерпевший) заявит о том на торгу, а, после опознает пропавшее у кого-нибудь в своей же городской общине «в своем же миру», то прямо брать свою вещь, а тому платить ему (т.е. хозяину пропавшей вещи) за укрывательство 3 гривны» [6, с. 13]. «Зведення» і «гоніння сліду» були засобами колективної допомоги в общинах у процесі викриття злочинів та розшуку злочинця (злочинців). Правилами «зведення» регулювався порядок встановлення осіб, які привласнили чуже майно, і передбачалося повернення вкраденого власникові (статті 35, 39). «Гоніння сліду» – це розшук злочинця за слідами, які той залишив. Виконавець цієї процедури мів

розраховувати на допомогу з боку влади, але якщо на суді було доведено невинність затриманого, «гонець сліду» зобов'язаний був відшкодувати затриманому збитки.

Отже, як зазначав Г. К. Амелін, початок кримінального провадження пов'язувався з так званим «закликом» [6, с. 53]. Такої ж думки дотримуються В. М. Тертишник [13, с. 60], В. І. Мірошніченко, М. І. Мірошніченко [3, с. 78]. Отже, джерелом інформації до початку кримінального провадження був саме «заклик».

На території нинішньої України у XIV–XVI столітті під час існування Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої правосуддя здійснювалось згідно з Литовськими статутами: Перший («Старий») 1529 р., Другий («Волинський») 1566 р., та Третій («Новий») 1588 р. [11; 12]. Вони були досить подібними один до одного, тому їх називають трьома редакціями.

Першим Литовським статутом, встановлювалось, правило за яким судами, які розглядали кримінальні справи у цей період виступали гродські (або замкові) суди, земські шляхетські суди. Найвищою інстанцією вважався великокнязівський суд, який був одноосібним, мав необмежену компетенцію і міг розглядати будь-які справи. Кримінальне провадження у цих судах розпочиналося за ініціативою позивача або його найближчих родичів, які подавали позов до суду і брали повістки для виклику відповідача (арт. 3, 14, розд. VI, Статуту 1529 року).

Другий Литовський статут було затверджено сеймом у 1554 р., але він набрав чинності лише у 1566 р. Він закріплював соціально-економічні та політичні зміни, що відбулися у Великому князівстві Литовському з 1530 по 1565 рр. Як і в Першому Литовському статуті кримінальне провадження розпочиналося за скаргою зацікавленої сторони – потерпілого або його родичів, яка відображалася у позові. Зацікавлена сторона повинна була звернутися до земського (шляхетського) суду, де писар у письмовій формі складав «позову», підписував її, а також сторона могла самостійно скласти позов і спрямувати його до суду. Адже, арт. 23 розд. IV Статуту 1566 р. встановлював певні вимоги до позовів. Зокрема, недійсними визнавалися позови, вручені позивачеві з виправленнями або підчищеннями. В обов'язок позивача входило викласти свою скаргу повністю і конкретно, а чого у позові не вкаже, за те інша сторона відповідати не повинна.

Другий Литовський статут 1566 р. надавав право воєводам, старостам і державцям, де зазначалося «кожний в повіті і в ряді своїм» судити впійману «на гарячому вчинку» особу будь-якого стану «без позви» за такі злочини, як «наїзд к'валтовий на домівки шляхетські, к'валт у містах наших, про підпал і розбої на дорогах, про к'валтування панянок і жінок, про злодійство, про фальшування, про вбивство шляхтича» (арт. 20, розд. IV) [12, с. 304-305].

Коли Люблінська унія 1569 р. об'єднала Польське королівство і Велике Литовське в одну державу – Річ Посполиту зі спільними органами влади і управління, своєрідність литовського права зберігалась і на підлеглих їй українських теренах (землях) Статут 1566 р. використовувався досить довго, тому він вважався дійсно українським, чим і пояснюється його друга назва –

Волинський. Після Люблінської унії 1569 р. з'явилася потреба привести литовське законодавство у відповідність до польських законів.

Третій Литовський статут був остаточно затверджений у 1588 р., де визначалися права і привілеї шляхти, докладно регламентувався порядок судочинства та інше.

Кримінальне провадження у період входження українських земель до складу Речі Посполитої мало за традицією обвинувально-змагальний характер. У процесуальному праві все ще не було істотних відмінностей між цивільними і кримінальними справами. Судочинство в Польському королівстві розпочиналося за аналогом до процесуальних норм Першого та Другого Литовського статутів за скаргою зацікавленої сторони – потерпілого або його родичів, яка відображалася у позові. У доповнення до попередніх Литовських статутів, у позовній заяві обов'язково повинні були вказуватися дата (рік, місяць і день) складання і отримання даного процесуального документа, та дані про позивача. Позови писар скріплював печаткою свого повіту і вносив до реєстру (арт. 18, розд. IV Статуту 1588 року).

У продовж XV–XVII століть кримінальне провадження в Україні відбувалося за таким унікальним інститутом давньоукраїнського права як копний суд (суд громади). Цей суд відбувався за участю всіх членів громади, діяв на підставі звичаєвого права й поєднував у собі розшукові, слідчі та судові функції. До компетенції копного суду належали майже всі кримінальні справи, які виникали на його території.

Суд громади необхідно було скликати для кожного окремого випадку, коли хтось помічав злочин або ставав його жертвою. Про злочин в першу чергу повідомляли сусідів, щоб вони певного дня і на певному місці зійшлись на копу. Таке повідомлення технічно звалось «заказом», тож кликати на копу означало «заказувати» [14, с. 172]. Судом громади визнавався факт злочину, а також покладався обов'язок на жителів робити все можливе для викриття злочинця. Вказаним повідомленням усі люди «закликалися» до збирання доказів у справі. За відсутності такого повідомлення суд піддавав сумніву сам факт вчинення злочину. Коли особі ставало відомо про вчинений злочин і вона не знала злочинця, то питання вирішувалося аналогічно. Особа відразу ж повідомляла про злочин по всіх навколишніх селах. Як зазначає з цього приводу І. Черкаський, «...скривдженому належав почин у скликані копи. Природна річ, що після деяких попередніх дій, що стосуються зовнішнього порядку на копі, скривджений починає судовий процес чи, як висловлюються акти, правний поступок наданням своєї скарги» [14, с. 265]. Скарга подавалася особисто або через інших осіб (повіреного, приятеля, урядника й підданого). Основна частина скарги полягала у викладені суті справи. Незнання кривдника не було перешкодою для подання скарги. Якщо кривдник скривдженому відомий, скарга закінчувалася доведенням вини.

Після входження України до складу Російської імперії (особливо на початку XVIII століття) у кримінальному провадженні Лівобережної України почали застосовувати російські правові акти [5, с. 4]. Починаючи з епохи правління Петра I і до проведення судової реформи 1864 р. у російському законо-

давстві володарювала інквізиційна (слідча) форма судочинства. Процесуальне законодавство кінця XVII – початку XVIII століття відзначалося трьома важливими документами: Указом від 21 лют. 1697 р. «Об отмене в судных делах очных ставок, о бытии вместо оных распросу и розыску, о свидетелях, об отводе оных, о присяге, о наказании лжесвидетелей и о пошлинных деньгах» (далі – Указ), «Кратком изображении процесов или судебных тяжб» від 10 квітня 1716 р., Указом від 5 листопада 1723 р. «О форме суда» [10].

Зокрема, відповідно до зазначеного Указу від 21 лютого 1697 р., повністю відмінявся змагальний процес, вводився в усіх справах слідчий, інквізиційний процес. У ст. 1 цього Указу йшлося про те, що суди й очні ставки повинні бути замінені розшуком. О.І. Чистяков вважав, що під судом тут розуміється форма процесу, що носить змагальний характер. Очна ставка – це особлива форма процесу, проміжна між судом і розшуком. Слово «розшук» XVII ст. мало двоякий зміст. З однієї сторони встановлення істини, розслідування обставин. З іншої сторони під розшуком розумілась особлива форма судочинства – слідчий процес [10, с. 399-400]. Розшуковий процес запроваджувався для всіх справ як кримінальних, так і цивільних, але відміна змагальних форм не була стовідсотковою. Тож у ст. 1 цього Указу передбачався не публічний спосіб початку кримінального провадження, властивий слідчому процесу, а приватний – «по чолобиттю». Проте, цей правовий документ не визначав, у письмовій чи усній формі повинна подаватися «чолобитна», її зміст, а також не вказувалися права та обов'язки сторін процесу.

Указ від 21 лютого 1697 р. був доповнений і розвинутий «Кратким изображением процесов или судебных тяжб» (далі – «Краткое изображение...») від 10 квітня 1716 р. «Краткое изображение...», використовуючи принципи Указу 1697 р., розвивало їх щодо військової юстиції, військового судочинства, виступаючи таким чином, спеціальним законом щодо загального. Закон чітко поділяв судові органи на дві системи: суд цивільний і суд військовий «кригсрехт». При цьому військовий суд розглядав не лише справи військовослужбовців у прямому розумінні цього слова, але й осіб, які мали відношення до армії.

У ст. 2 гл.2 «Краткого изображения...», який ще називали Військово-процесуальним кодексом, кримінальні справи поділялися на два види – приватного і публічного обвинувачення. Відповідно існувало два способи початку кримінального провадження.

У першому випадку особа (чолобитник), подавала до суду скаргу на відповідача про вчинений ним злочин і суд починав судовий процес у межах спору, зазначеного у скарзі. Якщо схематично відобразити першу частину процесу, то відповідно до п. 1 ст. 3 гл. 2 «Краткого изображения...», її змістом є подання чолобитної судді, прийняття чолобитної, початок провадження, повідомлення відповідача про це і виклик його до суду, відкриття судового засідання, підготовча його частина, викладення чолобитником своїх претензій, відповідь відповідача, заперечення чолобитником на відповідь, нове заперечення відповідача, підтвердження відповіді.

У другому випадку, коли розглядалася справа публічного обвинувачення, відповідно до п. 2 цієї ж норми «Краткого изображения...», суддя, без надходження скарги (чолобитної), виходячи зі свого службового становища, починав судове провадження і встановлював, коли, яким чином і хто вчинив злочин. Проте тут же визначалося, що порядок провадження у суді в обох випадках був однаковий. Поряд з тим, коли у військових судах розглядалася справа публічного обвинувачення, ініціатива сторін звужувалася за рахунок розширення прав суду. Водночас діяльність суду суворо регламентувалася законом і майже не залишалася місця для прояви власного бачення і будь-якої ініціативи суду. Воля сторін і воля суду поглиналася і замінювалася волею законодавця.

Після указу Петра I від 5 листопада 1723 р. «О форме суда» запроваджується канцелярське судочинство [10]. Указ розрізняє два види чолобитчиків: позивач – в цивільному процесі та «доноситель» – у кримінальному. Чолобитну передбачалося писати за специфічною, так званою змішаною формою, у справі готувалися окремі виписки з посиланнями на норми права, тобто суд повністю здійснювався відповідно до визначеної форми.

Введення інквізиційного процесу у Росії не могло не вплинути і на Лівобережну Україну. Як свідчать матеріали українських судів того історичного періоду, була спроба внести зміни у процес на Україні у питанні обмеження змагальності вже у 20-х роках XVIII ст., але вона повною мірою не була закінчена. Змагальний процес фактично продовжувався.

У період існування Української козацько-гетьманської держави з середини XVII і до кінця XVIII століття, законодавство докладно регламентувало процесуальну діяльність. Розслідування злочинів у Гетьманщині мало приватноправовий характер (за винятком державних злочинів). Судочинство було усним і велося українською народною мовою. Скарга-позов подавалася також усно. Лише після видання «Інструкції судам» Данила Апостола (1730 рік) [1, с. 140-154], в українських судах на Лівобережжі було заведено канцелярщину і закріплено порядок, згідно з яким скарги-позови («супліки і донесення») подавалися лише у письмовій формі. Після цього позовна скарга заносилась до реєстру з коротким викладенням її змісту. Ці обов'язки були покладені на судового писаря.

У 1743 р. було підготовлено проект Кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – «Права, ...»), але він так і не був офіційно затверджений [8]. Разом з тим, це був детально систематизований звід чинних у Гетьманщині правових норм, у тому числі з процесуального права, який складався з передумови, 30 розділів, що в свою чергу, ділилися на артикули і пункти.

Кримінальні судові справи, як зазначалося у вказаному документі, починалися від позову. Йому надавалось велике значення – «позов всего судебного поступка фундамент». Втручання суду починалося тільки на домагання сторін. «Судии... никого безъ челобиття и настоянія судить, ни к челотибствованію и к производженію дела в суде неначатого принуждать не должны, ибо

всяк о своей обиде как челобитствовать, так и молчать, пока самъ хочетъ, волен» (пункт 3 артикуль 3 глава 7 «Права ...») [8, с. 86].

У «...поняття позову входило два окремі заходи – захід, пов'язаний із внесенням до суду скарги, званої також «жолоба», «жалобливая супліка», «чолобитна», «явочное челобитье», або саме «челобитье», «доношение», і захід надсилання із суду до оскарженого листа з викликом на розправу, що його називали «позовним указом» [7, с. 73].

Позивачем («челобитчикъ, истецъ, акторъ, поводъ і жолоблывая сторона») був той, «которий на кого въ кокомъ нибудь искъ своемъ челобитье или жалобу приноситьъ» (п. 1 арт. 1 гл. 8 «Права, ...») [8, с. 137]. Позивач в кримінальних справах мав право подати в суд чолобитну в письмовій формі, написану власноруч. Хто не вмів писати, необхідно було звертатися за допомогою до іншої особи.

Судове провадження починалося виключно після внесення до суду чолобитної (скарги-позову). Згідно з п. 5 арт. 1 гл. 7 «Права, ...», судові справи могли провадитися тільки «по жалобам и ответствиямъ». Правом сторони було звернутися з позовом або відмовитися від такого звернення. Проте, з цього загального правила існували і певні винятки. Суд, відповідно до п. 3, арт. 3 гл. 7 «Права, ...» приступав до розгляду справи і без пред'явлення позову. Це, зокрема, стосувалося ряду кримінальних справ, коли йшлося про тяжкі злочини. Наприклад, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення, і своєю зухвалою поведінкою вказує, що вона не кається у вчиненому, але є підозра у вчиненні певного правопорушення то в такому випадку і без чолобитної її можна було затримувати для допиту в суді доти, доки вона не доведе свою непричетність у вчиненому достовірними доказами.

«Права, по которымъ судится малороссийский народ» від 1743 р., хоча і не набули офіційного статусу, але вони застосовувалися в судовій практиці і дають уявлення про високу правову культуру і розвиток правових ідей в Гетьманщині.

Судова система України першої половини ХІХ ст. мала цілу низку серйозних суперечностей. Починаючи з 1831 р. російська влада видала ряд нормативних актів з метою усунення особливостей кримінального провадження в Україні, а судова система Правобережжя і Лівобережжя України приводилася у відповідність з судовою системою Російської імперії.

У 1832 році Микола І затвердив Звід законів Російської імперії, що набрав з 1 січня 1835 року. Серед прийнятих законів найбільш цікавою є кн. 2 т. XV, яка мала назву «Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках» [7]. Саме цю книгу видання 1857 р. В.М. Тертишник небезпідставно вважає першим Кримінальним процесуальним кодексом Росії, і першим Кримінальним процесуальним кодексом України, як частини єдиної Російської держави [13, с. 68].

Важливо відзначити, що у вказаному Законі вперше в історії Росії й України були чітко визначені приводи до початку кримінального провадження, якими відповідно до ст. 34 гл. 1 розд. 2, що мав назву «О предварительномъ

слѣдствіи», вважалися: «Извещеніе; Жалоба; Доносъ; Доношенія Прокуроровъ и Стряпчих; Явка з повинною» [7, с. 9].

Висновок. Підсумовуючи викладене зазначимо, що джерела відомостей до початку кримінального провадження мають своє давнє минуле, починаючи від часів Київської Русі. Вони змінювалися залежно від політичного та економічного розвитку держави, у кожного з них був по-своєму різний зміст. Незмінним залишається спроба законодавця до їх вдосконалення, щоб максимально охопити всі можливі юридично значущі факти, що можуть слугувати інформацією до початку кримінального провадження. Дослідження історії становлення кримінального процесуального законодавства України у розрізі питань початку кримінального провадження, а також, положень щодо моменту виникнення кримінальних процесуальних відносин та процесуальної форми діяльності органів держаної влади на цьому етапі, на наш погляд, слугуватиме підґрунтям для аналізу та обґрунтування доцільності внесення змін та доповнень до норм чинного кримінального процесуального законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Инструкция гетьмана Данила Апостола малороссийским судам // Киевская старина. – 1887. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 140-154.

2. Інструкція «Про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події»: Затверджена наказом МВС України № 1050 від 19 листоп. 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12#n33>.

3. Історія держави та права України: Підручник / А.С. Чайковський, В.І. Батриченко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та ін.; за ред. А.С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

4. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України: Бюлетень законодавства та юридичної практики України. – № 9. – 2014. – 560 с.

5. *Маляренко В.Т.* Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України / В.Т. Маляренко // Право України. – 2004. – №8. – С. 3-7.

6. Матеріали к изучению истории государства и права СССР «Русская Правда». – М.: Всесоюз. юрид. ин-т, 1958. – 60 с.

7. *Падох Я.* Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII ст.ст. / Я. Падох. – Львів, 1994. – 195 с.

8. Права по которым судится малороссийский народ ... из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зерцала Саксонского и прилож. при том 2-х прав, також де из книги Порядка по перевезде изъ польскаго и латинскаго языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рожества Христова 1743 года, изданные под ред. и с прилож. исследования проф. А.Ф. Кистяковского / Б.м. и г. /2/, IV, 1027, 73 с. реестр.

9. Про Державне бюро розслідувань: Проект Закону України № 3042 від 1 серп. 2013 р. (доопрацьований): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47988.

10. Российское законодательство X–XX века. – В 9-ти т. – Т. 4. «Законодательство периода становления абсолютизма». – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.

11. Статут Великого князівства Литовського 1529 року // Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т.; за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Т. 1.– Одеса : Юрид. літ., 2003. – 464 с.

12. Статут Великого князівства Литовського 1566 року // Статути Великого князівства Литовського у 3-х т.; за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Т. 2.– Одеса : Юрид. літ., 2003. – 560 с.

13. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України: Підручник. – 4-те вид. доп. і переробл. / В.М. Тертишник. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.

14. *Черкаський І.* Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII вв. / І. Черкаський. – К. : УАН, 1928. – 714 с.

Симчук А.С. Джерела відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення до початку судової реформи 1864 року

У статті розглянуто процесуальні джерела відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення та які, у свою чергу, слугували приводом до початку кримінальної процесуальної діяльності відповідних органів державної влади, генезу питання виникнення кримінальних процесуальних відносин до початку судової реформи 1864 року.

Ключові слова: заява та повідомлення про злочини, джерела відомостей про кримінальні правопорушення, органи досудового розслідування, слідчий, прокурор, суд, історія кримінального процесуального законодавства України.

Симчук А.С. Источники сведений, указывающие на совершение уголовного правонарушения до начала судебной реформы 1864 года

В статье рассматриваются процессуальные источники сведений, указывающие на совершение уголовных правонарушений и которые были поводами для начала уголовной процессуальной деятельности соответствующих органов государственной власти, генезис вопроса возникновения уголовно-процессуальных отношений до начала судебной реформы 1864 года.

Ключевые слова: заявление и сообщение о преступлении, источники сведений об уголовных правонарушениях, органы досудебного расследования, следователь, прокурор, суд, история уголовного процессуального законодательства Украины.

Symchuk A.S. The sources of data indicating commission of a criminal offense prior to judicial reform of 1864

In article the procedural sources of data indicating commission of criminal offenses and which were occasions to start criminal procedural activity of appropriate authorities of the government, genesis of a question of emergence of the criminal procedure relations prior to judicial reform of 1864 are considered.

Keywords: statement and message on a crime, sources of data on criminal offenses, bodies of pre-judicial investigation, investigator, prosecutor, court, history of the criminal procedural legislation of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2014.

**ДОБІР ТА ПІДГОТОВКА СУДДІВ:
АНАЛІЗ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
ЗАРУБІЖНОГО ТА ВІДЧИЗНЯНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

О.І. Потильчак

Суддя Верховного Суду України

Постановка проблеми. Ухвалення «найдосконалішого» закону не гарантує громадянам захист їх прав та свобод. Необхідний не менш досконалий механізм його реалізації, який багато в чому залежить від того, хто буде приводити цей механізм у дію. Чільне місце в його реалізації належить особі, яка може і має сприяти ефективному застосуванню такого закону – судді. Саме його професійні та моральні якості багато в чому визначатимуть справедливе вирішення розглянутого спору. Авторитет судді може одночасно як сприяти підвищенню авторитету суду як органу судової влади, так і нівелювати задекларовані принципи законності, об'єктивності, справедливості та неупередженості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань підготовки, добору та призначення суддів займалися, зокрема: Є.Б. Абросімова, У. Бернам, І.С. Власов, І.А. Войтюк, В.Я. Карабань, Х. Кьотц, В.Т. Маляренко, Н.В. Радутная, І.Л. Самсін, М.П. Селіванов, К. Цвайгерт та інші.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових актів зарубіжного та вітчизняного законодавства щодо добору та підготовки суддів. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити міжнародно-правові акти щодо добору та підготовки суддів, аналіз законодавства США, Німеччини та України щодо добору та підготовки суддів.

Основні результати дослідження. Міжнародними стандартами у сфері професійної підготовки суддів передбачено обов'язок держави створити умови для забезпечення судової системи високопрофесійними кадрами. Основні вимоги, до кандидатів на посаду судді, викладені в наступних міжнародних актах: Основні принципи незалежності судових органів від 1985 року; Процедури ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів від 1989 року; Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування від 1990 року; Рекомендація № R (94) 12 Комітету Міністрів країнам-учасницям щодо незалежності, ефективності та ролі суддів від 1994 року; Європейська хартія про статус суддів від 1998 року та Загальна (Універсальна) хартія суддів від 1999 р. [1]. Та хоча вони й не міс-

тять норм права, проте, слугують орієнтиром для держав у процесі вдосконалення внутрішнього законодавства, з метою забезпечення справедливого, незалежного та неупередженого правосуддя.

Так, ст.10 Основних принципів незалежності судів та судової влади містить положення відповідно до яких особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну кваліфікацію в галузі права. Методика добору суддів має забезпечити прозорий механізм призначення суддів, виключивши можливість зловживань. Під час добору кандидатів на посаду судді має гарантуватись рівність їх прав незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану та ін. [2].

Відповідно до Рекомендації № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.) для створення відповідних умов праці, які дозволять суддям ефективно працювати, необхідно укомплектувати штати достатньою кількістю суддів, яких забезпечити *перед призначенням та протягом їхньої кар'єри необхідною професійною підготовкою*, прикладом якої може бути *стажування у судах та, за можливості, в інших органах та інстанціях влади*. Судді не повинні оплачувати таку професійну підготовку, ця підготовка має бути спрямована на вивчення нового законодавства та судової практики. *У разі необхідності така підготовка повинна включати навчальні візити до органів влади та судів у європейських та інших зарубіжних країнах* [3].

Європейська хартія про статус суддів від 10 липня 1998 р. закріплює, що норми Закону, які регулюють порядок добору кандидатів на посаду судді незалежним органом або колегією, *за основу вибору кандидатів беруть їх здатність вільно і неупереджено оцінювати правові питання*, які будуть надходити їм на розгляд, і застосовувати чинне законодавство. Закон не допускає дискримінації кандидатів за ознакою національної приналежності або соціального походження, а також за філософськими і політичними поглядами та релігійними переконаннями. Також варто звернути увагу на ст.3.4. Хартії відповідно до якої суддя, який обіймає посаду в суді, не може бути призначений на іншу посаду або направлений в інший суд, навіть у порядку просування по службі, без його згоди на це. Винятки можливі лише у разі, якщо переведення передбачено і оголошено в порядку дисциплінарного стягнення, за умови зміни судової системи і в разі тимчасового призначення для зміцнення сусіднього суду, причому максимальна тривалість такого призначення повинна бути зазначена у законі [4].

Досліджуючи міжнародний досвід, вважаємо за доцільне звернути увагу на імплементацію положень міжнародно-правових норм у національному законодавстві деяких зарубіжних країн. Так, наприклад, кар'єра судді в Сполучених Штатах Америки відрізняється від кар'єри судді в країнах європейського континентального права.

Зокрема в Сполучених Штатах Америки, судді зазвичай не починають свою кар'єру з нижнього ступеня судової системи та не проходять шлях до посад у судах вищих інстанцій. Суддя, який почав кар'єру в суді першої інстан-

ції, швидше за все, там і залишиться, якщо тільки не приверне до себе увагу електорату або політичних «еліт», відповідальних за висунення кандидатів. Суддя може почати судову кар'єру з будь-якої судової інстанції, в залежності від своєї здатності впливати на виборців або спроможності «знайти спільну мову з діючою владою». Таким чином, юрист без будь-якого судового досвіду може стати суддею в суді останньої інстанції штату чи навіть у Верховному Суді Сполучених Штатів Америки [5, с. 311–323].

Судді в Сполучених Штатах Америки володіють правом на довічне перебування на посаді. У розділі 1 ст.3 Конституції США зазначено, що «Судьи как Верховного, так и нижестоящих судов занимают свои должности, пока поведение их безупречно, и в установленное время получают за свою службу вознаграждение, которое не может быть уменьшено во время нахождения их в должности» [6].

Окремо слід звернути увагу на відсутність такої кваліфікаційної вимоги до кандидатів у судді, як проходження спеціальної підготовки, проте традиційно кандидати у судді повинні мати юридичну освіту. Суддя повинен відповідати мінімальним освітнім вимогам щодо професійної придатності для того, щоб виконувати свої функції.

Відповідно до законодавства Сполучених Штатів Америки суддею може стати громадянин США не молодше 21 року, який має юридичну освіту, володіє англійською мовою і проживає на території штату від одного року.

Кандидати на посаду федеральних суддів висуваються президентом, генеральним прокурором, сенаторами з тих штатів, в яких звільнилися вакансії, або лідерами місцевої партії, а також судьями. Федеральний закон «Про мирових суддів» від 1965 р. з поправками 1990 р. заснував посаду мирового судді США. Мировий суд вирішує незначні цивільні, адміністративні та кримінальні справи. Мирові судді призначаються районними судьями на термін вісім років. Щодо кандидата проводиться ретельна перевірка, до якої, залучаються Федеральне бюро розслідувань для перевірки особистих і професійних якостей кандидата.

В Сполучених Штатах Америки діє Федеральний суддівський центр, розташований у місті Вашингтоні та є органом федеральних судів, метою якого є проведення наукових досліджень і організації безперервного навчання суддів. Він заснований у 1967 р. як окрема організація в межах федеральної судової системи на прохання Конференції суддів Сполучених Штатів Америки.

Новопризначеному судді Федеральний суддівський центр надсилає матеріали для самостійного вивчення, останні публікації, а також каталог посібників, досліджень, відео та аудіо матеріалів, розроблених Центром. Суддя отримує так звану «настільну книгу судді», підготовлену спеціально для суддів районних судів та відеофільм «Вступ до спеціальності. Перший рік роботи суддею», в яких пропонується список літератури для самостійного вивчення і даються посилання на інші джерела інформації. Для новопризначених окружних, районних, мирових суддів, а також суддів, що розглядають справи про банкрутство Центр організує семінари. Зазвичай такі програми представляють собою серію семінарів, що проводяться в два етапи, тривалість кожного не

перевищує одного тижня. Перший етап проводиться протягом перших двох-трьох місяців роботи судді, а наступний у другій половині першого року роботи суддею.

Перший етап занять проводиться двома досвідченими суддями районного суду, які протягом тижня щодня займаються з групою новопризначених суддів і обговорюють різні питання матеріального та процесуального права, суддівської етики та судового діловодства. Кожне заняття супроводжується відео матеріалами.

Другий етап занять передбачає вивчення таких питань: юрисдикція федеральних судів, судочинство з цивільних справ, процес слухання в суді, взаємовідносини суддів із засобами масової інформації, мистецтво написання судових рішень, розгляд питань, які особливо часто зустрічаються під час застосування норм матеріального права. Заняття проводяться як діючими суддями, так і професорами права. У свою чергу, Національний суддівський коледж у м. Ріно проводить тижневі курси підготовки, які за бажанням можуть пройти новопризначені судді.

Натомість в країнах європейського континентального права підготовка та призначення суддів принципово різниця від наведеного вище.

Так наприклад К. Цвайгерт і Х. Кьотц зазначають, що: «У Франції, як і в Італії і Німеччині, суддя є професіоналом і державним чиновником. Ще в юності він присвячує себе суддівській кар'єрі і після складання відповідних екзаменів йде на державну службу. Залежно від успіхів у професійній діяльності він поступово просуватиметься по службі і врешті-решт займе відповідну посаду у вищих судових інстанціях» [7, с. 191].

Процедура підготовки, добору та призначення суддів у Німеччині регламентована Розділом 2 «Право на заняття суддівських посад» Німецького Закону про суддів.

У Німеччині підготовка фахівців у галузі права здійснюється у три етапи:

- навчання до отримання професійної кваліфікації (початкова підготовка);
- навчання на робочому місці для тих, хто щойно розпочав професійну діяльність (навчання на робочому місці для початківців);
- навчання поза місцем роботи (підвищення кваліфікації).

Початкове навчання являє собою загальний курс навчання всіх фахівців у галузі права. Воно проводиться в два етапи: навчання в університеті та практичне навчання на службі.

Навчання в університеті передбачає переважно теоретичний курс з вивчення законодавства та триває в середньому, п'ять років. Перший державний іспит у галузі права є обов'язковим для всіх бажаючих зайняти посаду судді, за результатами якого приблизно, одна четверта кандидатів у судді відсіюється. Кандидат в судді повинен обов'язково бути «німцем» [8, с. 17].

Кандидати, які склали перший державний іспит, у подальшому проходять практичне навчання – стажування за індивідуально складеною управлінням юстиції земель програмою тривалістю два роки. Під час практичного навчання стажер щомісяця одержує платню з фондів казначейства.

Стажер проходить кілька етапів навчання: в суді з цивільних справах, у суді з кримінальних справ (або в прокуратурі), в адвокатській конторі, в адміністративному органі влади або в іншій установі за власним вибором.

На різних етапах практичного навчання стажери вивчають процесуальне законодавство (процесуальну норму права), після чого їх знання перевіряються на другому державному іспиті.

Другий державний іспит проходить в два етапи:

- складання проекту судового рішення або обвинувального акта з використання матеріалів реальної справи (проходить у письмовій формі);
- обговорення особливостей розгляду різних категорій справ, де особлива увага приділяється практичним питанням (проходить в усній формі).

Кандидатам на посаду судді, які склали другий державний іспит, присвоюється «кваліфікація для заняття посади судді». Незважаючи на назву, зазначена кваліфікація дозволяє працювати в галузі права не лише на посаді судді.

Модель призначення суддів у Німеччині, включає відповідні ради, роль яких залежить від того, чи йде мова про федеральні суди або суди земель, а також залежно від рівня суду. Також існують ради з призначення суддів, позиція яких є виключно консультативною. Також, в окремих землях Німеччини передбачено, що судді повинні призначатися спільно міністром юстиції та комітетом з підбору суддів. Зазвичай, даний комітет має право вето та складається з членів парламенту, суддів та адвокатів. Участь міністра юстиції є невід'ємним проявом демократії в Німеччині, оскільки міністр несе відповідальність перед парламентом. Також показником прозорості та відкритості призначення суддів є той факт, що орган з призначення суддів не повинен складатися виключно із суддів або мати більшість суддів.

Як на федеральному рівні, так і на рівні земель ради з призначення суддів можуть надавати свої письмові висновки (без детального зазначення причини) щодо доцільності призначення або просування конкретного кандидата на посаду судді. Ці висновки не є обов'язковими для міністра юстиції, проте їх ігнорування може призвести до публічної критики дій міністра.

Після призначення на посаду судді особа набуває статус «суддя – стажер», проходить стажування протягом 3-5 років та володіє майже всіма повноваженнями судді і незалежний у прийнятті рішень. Однак, його діяльність перебуває під певним контролем, і він може бути звільнений з причини відсутності здібностей до цієї роботи до кінця третього року стажування.

Оцінку роботі судді-стажера дає Голова регіонального суду. Ця оцінка має рекомендаційний характер, так як втручання в діяльність судді, що є незалежним, не допускається, однак судді зазначають недоліки в вирішенні справ, якщо вони були. Професійній діяльності суддів, які вже пройшли «випробувальний термін», також дається оцінка з інтервалом у 7 років, до певного віку (зазвичай до 50 років). Порядок проведення оцінки суддів з інтервалом у 7 років сприяє реалізації принципу поділу влади та є гарантією неупередженості суддів. Проте наявність підстави проведення періодичної оцінки профе-

сійних знань і умінь суддів може привести до можливості адміністративного впливу на діяльність судді.

Висновки. Підсумовуючи викладе, доцільно проаналізувати положення вітчизняних нормативно правових актів, які регулюють порядок підготовки, добору та призначення суддів в Україні.

Статтею 127 Конституції України встановлено, що «на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою» [9].

Вимоги до кандидата на посаду судді також визначено у ст.64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої:

«1. На посаду судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.

2. Не можуть бути рекомендовані на посаду судді громадяни:

1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;

2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді;

3) які мають не зняту чи не погашену судимість.

3. Додаткові вимоги до кандидатів на посаду судді у судах вищого рівня встановлюються цим Законом».

Стаття 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює порядок проведення добору кандидатів на посаду судді та передбачає проходження кандидатами анонімного тестування (іспиту) з метою виявлення рівня їх загальних теоретичних знань і проведення щодо них спеціальної перевірки відповідності їх установленим вимогам до кандидатів на посаду судді. Особи, які відповідають цим вимогам, допускаються до складання іспиту.

Наступний етап передбачає проходження кандидатами на посаду судді спеціальної підготовки, яка здійснюється Національною школою суддів України та включає теоретичне та практичне навчання за денною (очною) чи заочною формою, що триває протягом шести місяців.

За результатами спеціальної підготовки кандидати отримують відповідний документ установленого зразка. Матеріали щодо кандидатів, які успішно пройшли спеціальну підготовку, направляються до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України для подальшого складання цими особами кваліфікаційного іспиту.

Статтею 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що кваліфікаційний іспит полягає у виявленні належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки кандидата на посаду судді, ступеня його готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду, а також особистих і моральних якостей кандидата. Кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складення кандидатом на посаду судді письмового анонім-

ного тестування та виконання практичного завдання з метою виявлення рівня практичних навичок та умінь у застосуванні закону [10].

Наведене порівняння порядку підготовки та добору суддів у Сполучених Штатах Америки, Німеччині та України засвідчує, що на сьогодні існуюча в нашій державі система підготовки та добору суддів потребує негайної реорганізації метою якої є імплементація положень міжнародно-правових норм у національне законодавство з урахуванням світового досвіду, що дозволить забезпечити прозорий механізм призначення суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Ради Європи, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/legalprof>.
2. Основні принципи незалежності судових органів. Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_201
3. Рекомендація № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_323.
4. Европейская хартия о законе «О статусе судей» Лиссабон, 10 июля 1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_236.
5. *Бернам Уильям*. Правовая система США, – М. : Новая юстиция, 2006. – С. 311- 323.
6. Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательство. Под ред. О.А.Жидкова. [перевод В.И.Лафитского]. – М. : Прогресс, Универс, 1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm>.
7. *Цвайгерт К., Кётуц Х*. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х т. –Т.1. –М. : Международные отношения, 1998. – С. 191.
8. *Власов И.С*. Назначение на судебскую должность. В сб.: Судьи в зарубежных странах. Законодательство зарубежных стран. - Вып. 2.1991. - С. 17.
9. Конституція України від 28 червня 1996 року. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1384334316621258>.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1384334316621258>.

Потильчак О.І. Добір та підготовка суддів: аналіз міжнародно-правових актів, зарубіжного та відчизняного законодавства

У статті досліджуються питання, що виникають під час формування корпусу професійних суддів та пов'язані з критеріями їх добору та підготовки, які посідають чільне місце в політиці будь-якої держави, тому що саме від того, наскільки чітко визначені критерії добору суддів, вимоги, що пред'являються до осіб, бажаних зайняти посаду судді, залежить ефективність судової влади, посилення її ролі у здійсненні

принципу поділу влади, забезпечення доступу громадян до незалежного правосуддя, законність прийнятих суддями рішень.

Ключові слова: професійна підготовка, незалежність суддів, основоположні принципи, гарантії, призначення, рівність, неупередженість, юридична освіта.

Потыльчак А.И. Отбор и подготовка судей: анализ международно-правовых актов, зарубежного и отечественного законодательства

В статье исследуются вопросы, возникающие при формировании корпуса профессиональных судей и связанные с критериями их отбора и подготовки, которые занимают важное место в политике любого государства, так как именно от того, насколько четко определены критерии отбора судей, требования, которые предъявляются лицам, желающим занять должность судьи, зависит эффективность судебной власти, усиление ее роли в осуществлении принципа разделения власти, обеспечение доступа граждан к независимому правосудию, законность принятых судьями решений.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, независимость судей, основные принципы, гарантии, назначение, равенство, беспристрастность, юридическое образование.

Potylychak Alexander. Selection and training of judges: an analysis of international legal instruments, foreign and domestic legislation

The article explores issues that arise during the formation of the body of professional judges and that are related to criteria of selection and training, which take an important place in the politics of any country because it is clearly defined criteria for judge selection and requirements, represented to the person who is going to take the position of judge on which effectiveness of the judiciary, strengthening its role in the implementation of the principle of powers devision, ensuring public access to independent justice, legitimacy of decisions that are taken by judges are depended.

Keywords: training, judicial independence, the basic principles and guarantees, assignment, equality, impartiality, legal education.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2014.

СУЇЦИД У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

М.В. Рапаєва

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Відповідно до ст.3 Конституції України [10] людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Суїцид як поведінка людини, спрямована на навмисне позбавлення себе життя, є свідомим потуранням і нехтуванням цими цінностями. За різних епох у країнах світу існувало діаметрально протилежне ставлення до самогубств: від заохочення до кримінальної відповідальності. В Україні як і інших сучасних цивілізованих країнах самогубство не переслідується законом. Злочином вважається доведення особи до самогубства, що визначається Кримінальним кодексом України (ст. 120) та пояснюється коментарем до цієї статті [11, 9]. Серед науковців триває дискусія щодо доцільності розгляду самогубства як об'єкта кримінологічних досліджень.

Якщо відсутність кримінальних обставин за фактом самогубства знімає подальшу необхідність його розслідування, то аналіз соціальних ситуацій, що зумовлюють суїцидальну поведінку, є актуальним за будь-яких умов. Розуміння причин виникнення самогубств і тенденцій постійного зростання їх кількості в сучасному суспільстві зумовить подальшу розробку нових методів, способів і шляхів протидії цьому деструктивному явищу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням самогубств і дій, пов'язаних з ними, займається наука суїцидологія. Більшість цих досліджень складають роботи російських вчених, а саме: Г. Старшенбаума, І. Шелехової, Т. Каштанової, А. Корнетова та інших.

Проте проблема виходить далеко за межі суїцидології. Міждисциплінарний характер дослідження цього поняття вимагає вивчення не тільки психіатрами, а і психологами, педагогами, філософами, соціологами. Важливе місце займають роботи юристів, оскільки за умов розслідування випадків самогубств працівники органів внутрішніх справ відмежовують їх від загальних тенденцій соціальних явищ.

З точки зору психології та педагогіки феномен суїциду розглядається в історичному контексті О. Чудаковою. Психологічні особливості суїцидальної

поведінки в Україні аналізують А. Хоптюк та І. Майстриук. Динаміку розвитку феномену суїциду в історії західноєвропейської філософії ґрунтовно аналізує О. Осетрова та інші. Проблеми самогубств у роботах філософів опрацював Н. Моховіков.

Самогубство та шляхи його попередження вивчали також українські науковці, зокрема юристи: Ю.Александров, В. Глушков, В. Войцех, С. Жабо-крицький, М. Мелентьев, Г.Пілягіна, В. Сулицький, А. Тіщенко, А. Чупріков, В. Шаповалов, С. Яковенко, Н. Ярмиш та інші, ними висловлювалися різні точки зору. Однак усі ці роботи були присвячені окремим питанням, у той час як всебічного комплексного кримінологічного дослідження проблеми самогубств в Україні не було. Таке дослідження з точки зору кримінології було здійснено Л.Шестопаловою [19]. Крім того, суперечливий характер поглядів різних авторів часто не сприяє розробці загальних тенденцій щодо виникнення і попередження самогубств.

Розвиток сучасного постіндустріального суспільства характеризується прискореними темпами змін, появою нових чинників і тенденцій, що впливають на суїцидальну поведінку жителів різних країн і відповідно вимагають удосконалення існуючих заходів протидії і розробці нових. Це зумовлює необхідність вивчення самогубства на даному етапі розвитку суспільства як соціального явища.

Метою статті є аналіз динаміки самогубств у сучасному світі як глобальному соціальному просторі, факторів, що впливають на збільшення їх кількості, а також виявлення останніх новітніх заходів щодо їх попередження.

Основні результати дослідження. Термін «суїцид» було введено англійським лікарем Томасом Брауном для визначення однієї з крайніх форм девіантної поведінки.

На сьогодні приблизно мільйон осіб на рік у світі завершує своє життя суїцидом. За прогнозами ВОЗ у 2020 році щорічно закінчувати життя самогубством буде один мільйон п'ятсот тисяч осіб. Причинами виникнення самогубств є психологічні, генетичні, соціальні чинники. Доведено, що переважною мірою основою самогубства є депресія (у 70% випадків спостерігається схильність до суїциду), що часто не діагностується і не лікується.

З XIX століття спостерігається постійне зростання статистики самогубств у всіх країнах світу. Такі тенденції дослідив Еміль Дюркгейм (1858–1917 рр.) – автор першого соціологічного дослідження феномену самогубства. Представник класичної західної соціології, професор університетів Бордо і Сорбони найбільш ґрунтовно проаналізував причини виникнення суїцидів і тенденції збільшення їх кількості, розподіливши самогубства на егоїстичні, альтруїстичні та аномічні. Він відзначив, що з другої половини XIX століття почалась тенденція невинного зростання самогубств, що захопила всю Західну Європу [8, с. 6].

Чим більш традиційним є суспільство, що зберігає з покоління в покоління культурні цінності і традиції, тим менша кількість самогубств (незалежно від фізичного і психічного стану мешканців і економічних умов). Натомість,

в урбанізованих індустріальних суспільствах культурні цінності руйнуються, а показники самогубств надзвичайно високі [8, с. 15].

Високий рівень суїцидів (майже на 25–90% вищий) властивий спільнотам, де панує диктатура з обмеженням свобод особистості і жорсткою регламентацією поведінки. Це переважно торкається армії, тюрем, колоній. Причиною такого високого відсотку Е.Дюркгейм вважав жорсткий рівень контролю всіх сфер життя людини і відповідно слабе усвідомлення нею своєї індивідуальності, наслідок – падіння цінності власного життя.

Чим вищий рівень добробуту, тим вищі показники суїцидів, проте економічні кризи зумовлюють різке зростання кількості самогубств. Такий висновок науковця став підґрунтям для подальшої розробки економічної теорії генези самовбивств іншими вченими. Взагалі під час будь-яких соціальних потрясінь кількість самогубств у будь-якій країні зростає. Саме в такі часи люди втрачають соціальні орієнтири і цінності (аномія), звідси – відчай і втрата сенсу життя [8, с.50, 131].

Існує чітка тенденція впливу релігії на кількість суїцидів. З усіх релігій самовбивство найбільше засуджується мусульманством, бо це є крайнім проявом бунту проти Аллаха, а в католических суспільствах рівень самогубств нижчий за протестанські [8, с. 119].

Переважною мірою самогубство – прерогатива чоловіків, оскільки на одну жінку, яка пішла з життя, припадає чотири чоловіки [8, с. 15]. Це співвідношення (4:1) за результатами досліджень сучасних науковців лишилось незмінним, проте є винятки із загальних правил.

Такі висновки соціологічних досліджень Е.Дюркгейма є актуальними й на сьогодні, оскільки вони підтверджуються у сучасному постіндустріальному суспільстві. В межах статті ми можемо проаналізувати ці тенденції на прикладах деяких сучасних країн світу.

Перше місце за кількістю самогубств у світі посідає країна вічних снігів – Гренландія (108 осіб на 100 тисяч жителів). До такої позиції в рейтингах за рівнем самогубств вона почала прямувати з 90-х років ХХ століття. Будучи раніше традиційним суспільством ескімосів, з 1953 р. Гренландія стала частиною Данського Королівства. З того часу Данія стала проводити політику урбанізації G60, в рамках якої ескімоські спільноти переселяли в блочні поселення. Так традиційно складені сторіччями основи життя вічних мисливців і рибалок були різко змінені на умови міського життя, звідси – не завжди легкі моменти пристосування до нових соціальних умов. З 21 червня 2009 р. Гренландія отримала розширену автономію, тобто фактичну незалежність від Данського Королівства. З цього часу уряд зосередився на антиалкогольних заходах (за рік кількість людей, які споживали алкоголь, знизилась на 44%) та збільшенні ВВП, оскільки кожен мешканець відтепер більшою мірою працював на Гренландію, а не на Данію. За півроку ВВП Данії збільшився на 77%, ціни на нерухомість в Гренландії почали шалено зростати, безробіття скоротилось до 4,4% не зважаючи на діаметрально протилежні тенденції економічної кризи в інших країнах світу, а робочий день почав наблизитися до 12 годин. Наслідок – кількість самогубств і спроб щодо їх скоєння зросла в багато разів. Опитування

населення місцевими соціологами призвели до висновків, що різка погоня кожного мешканця за економічними благами зруйнувала духовні цінності жителів Гренландії як єдиної спільноти. Тільки у 2010 р. пішли з життя 62 особи (кількість населення країни на цей рік складала 57600 жителів), суїцидальні спроби були зафіксовані у чотирьох сотень мешканців. Більшість молоді намагається виїхати на навчання за межі своєї країни і потім не повертається [15]. Саме серед молоді чоловічої статі (на відміну від Данії, де з життя йдуть переважно літні люди, і яка посідає 41 місце за кількістю самогубств у світі) зафіксований найвищий рівень суїцидів. Міністр охорони здоров'я Гренландії Стен Люнге запровадив розробку заходів, спрямовану на запобігання суїцидальних спроб серед молоді. Ці заходи включають підготовку більшої кількості професійних педагогів, медиків і соціальних працівників, які будуть спрямовувати свою діяльність на виявлення осіб із проявами депресії з метою допомоги виходу з такого стану [4].

Наступне друге місце в світі за кількістю самогубств посідає Південна Корея (31,7 самогубств на 100 тисяч мешканців), третє – Литва: відповідно (31, 6 на 100 тисяч), четверте – Гайана (26,4), п'яте – Казахстан – (25,6), шосте – Білорусь (22,9), сьоме – Китай (22,2), восьме – Словенія (21,8), дев'яте – Угорщина (21,7), десяте – Японія (21,77), одинадцяте – Шрі-Ланка (21,6), дванадцяте – Україна (21,2), тринадцяте – Росія (20,2). Перераховувати всі країни за рейтингами не дозволяє обсяг нашого дослідження, тому зосередимось далі на деяких з них. Відповідно 29 місце – Австрія (12,8), 33 – США (12), 37 – Великобританія (11,8), 40 – Канада (11,5), 41 – Данія (11,3), 44 – Швеція (11,1), 47 – Індія (10,5), 49 – Німеччина (9,9), 50 – Австралія (9,7), 60 – Іспанія – (7,6), 66 – Італія (6,3), 68 – Ізраїль (5,8), 77 – Мексика (4,0), 82 – Турція (3,62), 97 – Йорданія (1,1), 98 – Пакистан (1,10), 104 – Сирія, Єгипет (0,1) [2].

Обсяг дослідження не дає можливості аналізувати специфіку самогубств у всіх країнах, тому спробуємо дослідити їх особливості в постіндустріальному суспільстві на прикладі Китаю, Японії та України.

Займаючи сьоме місце в світі за рейтингом самогубств (22, 2 мешканці країни на 100 тисяч мешканців), за кількістю суїцидів Китай утримує перше місце в світі, оскільки приблизно 300 тисяч китайців на рік закінчує таким способом своє життя, що складає 30% всіх самогубств світу.

Не зважаючи на надзвичайно швидкі темпи розвитку економіки: не тільки зростання обсягів промислового виробництва, а і новітніх інформаційних технологій, що властиво постіндустріальному суспільству, Китай – соціалістична держава. Е.Дюркгейм свого часу зазначав найвищий рівень суїцидів у диктаторських суспільствах, де нівелюються свободи особистості і різко обмежується її поведінка, а занижена самооцінка людини призводить до усвідомлення себе і свого життя як надто незначної соціальної цінності. Крім того, чим вищий ступінь релігійності суспільства, тим менша кількість самогубств. Китай переважною мірою є атеїстичним. Ця держава є наочним прикладом таких висновків.

Саме Китай є винятком із загальних правил, де суїцид – чоловіче явище, оскільки більша кількість самогубств у цій країні здійснюється жінками. На семінарі науковців, присвяченому проблемам самогубства, професор кафедри соціології Цзин Цзюн наголосив, що кожного року більш, ніж 150 тисяч китайських селянок закінчують життя самогубством, а близько мільйона здійснюють такі спроби. Переважною мірою вони випивають отруйні хімічні речовини. Це навіть занижені показники. Кількість самогубств серед селянок у три рази вища за міське населення, а кількість жінок, які йдуть з життя, на 25% вища за показники серед чоловіків. Основна вікова категорія – молодь від 15 до 34 років. Причиною такого стану речей визнається важке матеріальне становище і втрата сенсу життя [17].

Сучасним ефективним заходом запобігання самогубствам у Китаї є своєчасна діагностика і лікування психічних та емоційних розладів на ранньому етапі, виявлення причин агресивної поведінки. Створюються спеціальні організації, спеціалісти яких надають консультації в телефонному режимі. Також існують спеціальні реабілітаційні центри в таких містах, як Пекін, Нанькін, Чаньша, Далянь та інших [14].

Японія як найяскравіший приклад постіндустріального суспільства з найвищими темпами розвитку новітніх технологій займає десяте місце за кількістю самогубств у світі, що уряд визнає вагомою національною проблемою. Показник є найвищим серед усіх постіндустріальних країн з високими темпами економічного розвитку: він вдвічі перевищує аналогічні показники США.

За статистикою 77% самогубств здійснено чоловіками віком 20–44 років. Якщо в інших країнах чоловіки переважною мірою йдуть з життя внаслідок повішання, для японців це стрибки під потяг.

Історично згідно з культурними і релігійними традиціями Японії деякі види самогубств були в пошані (Е.Дюркгейм називав їх альтруїстичними самогубствами), наприклад самураї, камікадзе або старі батьки, які навмисно уходили вмирати від голоду та спраги зі своїх будинків, щоб не обтяжувати дітей піклуванням про себе. Проте дослідники вважають, що такі традиції не впливають на сучасні тенденції суїцидальної поведінки в цій країні. З 90-х років ХХ століття кількість суїцидів у Японії почала швидко зростати (наприклад у 1998 році їх кількість збільшилась порівняно з 1997 роком на 34,7%). У своїй доповіді на 2008 рік уряд країни визнав основними причинами стреси на робочих місцях, оскільки у великій кількості мешканців були зафіксовані пов'язані з цим психози і депресія. Занадто довгий робочий день, праця понад нормою також є впливовим підґрунтям збільшення кількості самогубств. Світова економічна криза також наклала свій відбиток: станом на 2009 р. втрата робочого місця стала причиною 65,3% випадків суїцидів [3]. Тому уряд почав виділяти значні кошти на запобігання самогубствам.

Проте існують інші теорії, згідно з якими японські науковці найбільший сплеск самогубств пов'язують із додатковим тиском на психіку з боку погодних умов, особливо довготривалих дощів. Дослідники навіть радять владним структурам у такі дні збільшувати контроль на платформах, оскільки спостерігається найбільша кількість стрибків під потяг [12].

Україна посідає 12 місце за рейтингом (21,2 самогубства на 100 тисяч населення). На жаль, Україну не можна назвати постіндустріальною, оскільки частка продукції її високотехнологічних галузей складає лише 4,6%, а домінуючими в експорті є галузі середніх низьких технологій (56,1%). Це означає, що країна зорієнтована на виробництві традиційно індустріальної продукції [7].

Найбільша кількість самогубств в Україні серед чоловіків (75%). Ця цифра стабільна протягом багатьох років. Серед способів самогубств на першому місці – повішення (80%), на другому – падіння з висоти (17%), решта – отруєння ліками, вогнепальні поранення, самоспалення. Державна служба статистики підрахувала, що у 2012 р. добровільно пішли з життя понад 9 049 українців. Це в 2,7 разів більше, ніж загинуло за дев'ять років війни в Афганістані. За інформацією Українського Союзу ветеранів Афганістану, ця цифра становить 3360 осіб. Темпи самогубств шалено зростають: тільки за перше півріччя 2013 р. внаслідок самогубств загинуло 4,7 тисяч українців [5]. Багатьма дослідниками в якості причин суїциду в країні визнається алкогольна залежність населення. За регіонами найвищий рівень смертності від самогубств спостерігається у промислових регіонах Східної України (приблизно 33,6 на 100 тисяч населення) і в районах, що постраждали внаслідок Чорнобильської аварії (34, 5 на 100 населення) [1, 6]. Низький рівень спостерігається в Західних областях (частота завершених суїцидів у Львівській області коливається від 7,0 до 7,9 на 100 тис. населення [6]), що можна пояснити впливом релігійних традицій, порівняно з більш атеїстичними промисловими східними регіонами. Самогубство є лідером смертей в українській армії (близько 50%). Причиною визнають важку адаптацію молоді до фізичних і психологічних навантажень. Занепокоєння викликає зростання кількості самогубств серед підлітків (збільшення в три рази за останнє десятиріччя) Так, у 2013 р. ними вчинено понад 130 самогубств. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України здійснює профілактичні заходи щодо запобігання самогубствам у навчальних закладах, рекомендує підсилити увагу до цієї проблеми з боку викладачів, психологів та соціальних педагогів. Для всіх верств населення діють телефони довіри.

Висновки. Таким чином, зростання самогубств зумовлено значною кількістю генетичних, психологічних, соціальних, економічних, релігійних чинників. Оскільки ми зосереджувались переважно на причинах суїцидів як соціального явища, потрібно зазначити, що подальша урбанізація і надання переваг економічному добробуту зумовлює подальший відхід від культурних і релігійних традицій і цінностей у населення постіндустріальних країн. Високий рівень життя вимагає значних додаткових навантажень: збільшення тривалості робочого дня, конкурентну боротьбу на підприємствах. Наслідок – стресові ситуації і депресії. Економічні кризи як невід'ємна складова розвитку ринкової економіки призводять до втрати робочих місць, неможливості сплачувати кредити тощо і несуть за собою хвилі суїцидів. Оскільки економічним чинникам у постіндустріальному суспільстві надається більше значення, релігійні відходять на другорядний план, а саме вони завжди стримують суїциди.

Уряди постіндустріальних країн визнають самогубство серйозною національною проблемою і приділяють значну увагу заходам їх запобігання, спрямованим на своєчасне виявлення психологами і соціальними працівниками проявів депресій з метою допомоги виходу з цього стану, починаючи з дитячих закладів освіти. Обов'язковими є робота телефонів довіри і гарячих ліній для надання кваліфікованих консультацій, робота реабілітаційних центрів. Проблемою лишається небажання звернутись по допомогу, а це призводить до невідворотних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Волконская З.* Суицид: точка невозврата. Режим доступу: <https://xxivek.net/article/10118>
2. В какой стране больше самоубийств. Режим доступу: <http://www.anaga.ru/suicide.htm>
3. В Японии возросло количество самоубийств. 27.05.2008. Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/27may2008/jpsui.html>
4. Гренландия разработала комплекс мер по сокращению рекордного количества самоубийств. 12.09.2013. Режим доступу: <http://ru.salamnews.org/ru/news/read/92851>
5. *Дворецкая Л.* В 2012 году 9049 украинцев покончили жизнь самоубийством. Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ru/exc/99164/>
6. Десяте вересня – Всесвітній день запобігання самогубствам. 9.09.2014. Режим доступу: <http://loda.gov.ua/10-veresnya-vsesvitnij-den-zapobihannya-samohubstvam.html>
7. Динаміка передавання та придбання технологій в Україні. За даними держкомстату України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. *Дюркгейм Э.* Самоубийство: Социологический этюд / [пер, с фр.]; под ред. В. А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – 399 с. Режим доступу: <http://socioline.ru/book/emil-dyurkgeim-samoubiistvo-sotsiologicheskii-etyud>
9. Коментар до статті 120. Доведення до самогубства. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/118.php>
10. Конституція України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html>
11. Кримінальний кодекс України. Стаття 120. Доведення до самогубства. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-120.htm
12. Найдена причина эпидемии самоубийств в Японии. 3.10.2013. Режим доступу: <http://www.medikforum.ru/news/wellness/psychology/29159-dozhdi-i-oblachnost-dovodyat-do-suicida.html>
13. Предотвращение самоубийств. Справочное пособие для консультантов. Департамент психического здоровья и злоупотребления психоактивными веществами. Всемирная организация здравоохранения. – Женева: Всемирная организация здравоохранения, 2006 – 31 с. – Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/publications/2006/9241594314_rus.pdf
14. Причины, предпосылки и условия проявления суицида. Монографии, изданные в издательстве Российской Академии Естествознания. Режим доступу: <http://www.rae.ru/monographs/110-3713>

15. *Самодержавин Ю.* Тонкости откровенной глупости: суицид в погоне за материальными благами. — Режим доступа: <http://globalist.org.ua/novosti/society-news/grenlandiya-no54756.html>

16. *Старшенбаум Г.В.* Суицидология и кризисная психотерапия. Серия: Клиническая психология. — М. : Когито-Центр, 2005. — 376 с.

17. Самоубийство является основной причиной смертности китайской молодежи. 22.08.2012. — Режим доступа: <http://crimea-med.net/index.php?topic/3492-suicid-v-kitae/>

18. *Шелехов И. Л., Каштанова Т. В., Корнетов А. Н., Толстолес Е. С.* Суицидология: учебное пособие / И. Л. Шелехов, Т. В. Каштанова, А. Н. Корнетов, Е. С. Толстолес — Томск : Сибирский государственный медицинский университет, 2011. — 203 с.

19. *Шестопалова Л. М.* Самоубийство та доведення до самоубийства: заходи протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2001. — 237с.

Рапаєва М.В. Суїцид у постіндустріальному суспільстві: причини виникнення та засоби протидії

У статті автором здійснено розгляд питань, пов'язаних з поняттям «суїцид», а також проаналізовано причини виникнення самогубств і тенденції їх динаміки в країнах постіндустріального суспільства.

Ключові слова: суїцид, постіндустріальне суспільство, соціальне явище.

Рапаєва М.В. Суицид в постиндустриальном обществе: причины возникновения и способы противодействия

В статье автором осуществлено рассмотрение вопросов, связанных с понятием «суицид», а также проанализированы причины возникновения самоубийств и тенденции их динамики в странах постиндустриального общества.

Ключевые слова: суицид, постиндустриальное общество, социальное явление.

Rapaieva M.V. Suicide in post-industrial society: causes and remedies

In the article the author carried out a review of the issues associated with the concept of «suicide», and analysed the causes of suicide and trends in the countries of post-industrial society.

Key words: suicide, post-industrial society, social phenomenon.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014.

ЕКСТРЕМОЛОГІЯ НОВА ГАЛУЗЬ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

І.В. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Побудова демократичної правової системи України в першу чергу передбачає реформування законодавства, яке б реально гарантувало недоторканість прав, свобод та законних інтересів суспільства і громадянина від протиправних посягань.

Держава через правоохоронні органи, зокрема через органи внутрішніх справ, зобов'язана забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань на їх життя, здоров'я, честь, гідність та майнові інтереси. Реалізація цих завдань органами внутрішніх справ покладається на їх органи внутрішніх справ, які зобов'язані застосовувати ефективні заходи у боротьбі зі злочинністю. Ефективність їх застосування значною мірою залежить від професійних знань і навичок працівників цих підрозділів, які залучаються чи беруть участь у боротьбі зі злочинністю.

Бракує комплексної, всебічної розробленості теоретичних положень здійснення негласного розслідування у повсякденному житті, а тим більше в екстремальних ситуаціях.

У той час, підвищення ефективності діяльності ОВС у боротьбі зі злочинністю в екстремальних ситуаціях вимагає у першу чергу суттєвого вдосконалення чинного законодавства, спрямованого на розкриття перш за все тяжких та особливо тяжких злочинів, й розшукування осіб, які переховуються від слідства, суду та відбуття кримінального покарання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ефективного застосування ефективних заходів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності в екстремальних ситуаціях у діяльності органів внутрішніх справ висвітлювались у наукових наробках вчених, як: В.М. Атмажитова, Р.С. Белкіна, В.Г. Боброва, А.І. Вінберг, А.Н. Васильєва, Ю.І. Веселова, Д.В. Гребельського, І.О. Клімова, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашева, С.С. Овчинського, В.С. Овчинського, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, Г.А. Туманова, А.А. Чувільова та інших.

Наукові праці та монографічні дослідження визначених авторів безперечно мають велике значення для нової науки екстремологія.

Метою дослідження є теоретична розробка та впровадження нової наукової галузі права – екстремології і на цій основі розробити механізм та захист діяльності працівників оперативних підрозділів.

Основні результати дослідження. Перша згадка про екстремальність зустрічається в роботах класичної філософії і механіки Рібакова К.А. [1]. Філософська традиція вивчення екстремальності на новому рівні була продовжена Г. Гегелем, який показав, що екстремальність не тільки відображає моменти стрибка при переході від одного якісного стану до іншого, але й являє собою принципи буття організованої системи. Ці межі – суть принципу того, що вони відображають [2, с. 190].

Подальший аналіз літератури дозволяє повно оцінити зміст екстремальних ситуацій (далі – ЕС), що виникають у діяльності ОВС. Так, Ю.І. Римаренко під ЕС зазначають сукупність обставин, що раптово виникають та прямо витікають (впливають) із іншого закономірного причинно-наслідкового зв'язку, які спонукають працівника оперативного підрозділу (далі – ПОП) до активних дій з підготовки та проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) [3, с. 60].

Екстремальні ситуації викликають посилення психічного напруження, яке в подальшому заважає правильно сприймати обстановку. Як зазначав В.М. Бехтерев у цей період значно знижується самостійність мислення, знижується впевненість у своїх діях, виникає підвищена вуншаємість, що у кінцевому підсумку призводить до зниження вольових зусиль [4, с.47].

У свій час Ф.М. Достоевський писав про вплив ЕС на розвиток творчості: «у мене виробляється при напруженій ситуації якесь особливе напруження нервів, я ясніше, живіше та глибше відчуваю і все при такій напруженій роботі краще виходить» [5].

Такі ЕС можуть бути викликані як соціальними, так і несоціальними причинами. У даному випадку розглядаються неочікувані (фатальні, смертельні) повороти з великими людськими жертвами та руйнуваннями, викликані великими виробничими аваріями, стихійними лихами природи, визначені у міжнародному праві, в нормативних положеннях СНД і в літературі як катастрофи.

Щодо поняття катастрофи (від грецького слова переворот, кінець, загибель), що пов'язані із раптовою бідою (лихом), подією, що потягне за собою тяжкі наслідки, насамперед великі людські жертви, матеріальні втрати, створюють підвищену небезпеку для громадян [6, с.225]. Нами пропонується стосовно до несоціальних конфліктів використовувати єдине поняття «катастрофа» (викликана стихійними лихами, землетрусами, ураганами, повенями, аваріями, вчиненими на промислових об'єктах). Це дозволить прийти до єдиного розуміння таких катастрофічних дій; придасть чітку структуру організації роботи ОВС, що дозволить ефективно проводити ліквідаційні заходи. У науковому плані застосування такого тлумачення буде сприяти становленню теорії екстремології.

Людину завжди супроводжували небезпеки, що загрожували її існуванню.

Ці зовнішні загрози виникали в сфері існування людства, а саме:

1) природні явища (землетруси, повені, урагани);

2) зміна природного середовища (снігопади, льодовик, вода [7], водні стихії [8, с.259-300], весняні повені [9]);

3) явища, що виникли та створені сферами життєдіяльності людини (пожежі, війни, стихійні лиха [10, с.28], аварії, катастрофи [11];

4) діяльність людей, що пов'язана із забезпеченням життєдіяльності людини (виконання специфічних функцій, пов'язані з охороною, розвідувальною, контрозвідувальною діяльністю, управлінські аспекти [12], цивільна оборона [13], природне законодавство [14].

У теорії ОРД широко висвітлюються питання, що характеризують оперативну обстановку (далі – ОО), яка виникає в результаті діяльності ОВС.

Перш за все критичність обстановки, що реально складається після виникнення катастроф, істотно впливає на організацію і тактику боротьби зі злочинністю. Успіх організації роботи оперативних підрозділів у великій мірі визначається якістю аналізу ОО. Як визначив В.І. Іллічов поняття «оперативна обстановка» у широкому смислі застосовується до будь-яких ситуацій оперативно-службової діяльності ОВС, що виникають в ході боротьби зі злочинністю [15].

Крім того, ЕС характеризуються рядом додаткових факторів, що ускладнюють таку обстановку. Аналіз факторів дозволить передбачити негативні тенденції ОО, озброїти ОВС знанням певних закономірностей, які необхідні для наукової організації оперативно-службової діяльності, визначити конкретні завдання та організаційні форми попередження і розкриття злочинів.

Відмітимо, що питаннями поняття й оцінки ОО присвячені праці В.А. Лукашова, що дозволяє визначити науковий підхід до її практичного вивчення [16, с.16].

Складності, а часто і недостатня достовірність вихідної інформації у ЕС про стан ОО при її кореляційному аналізі, часто призводить до неправдивих висновків, а інколи і до повної розгубленості і втрати працездатності ОВС в цілому. Іншими словами, при таких ситуаціях виключена можливість втрати об'єктивної інформації. Важливо відмітити, що елементи ОО не є вичерпними і замкнутими. Для нас актуальним є оперативність її отримання такої якості, яка дозволила б зробити правильні висновки про складність ОО і у залежності від цього використовувати сили, засоби, методи і заходи.

Тому закономірним є питання про поняття ОО, під яким В.А. Лукашов розуміє існуючі умови, в яких приходиться здійснювати свою діяльність ОВС або сукупність таких обставин і умов [16, с.16].

У свою чергу, А.Г. Лекарь характеризує ОО як сукупність даних про особливості території, яка обслуговується, стан злочинності, а також про наявність і стан сил, засобів боротьби з нею [17, с.440].

Поступово теоретичні засади ЕС діяльності оперативних апаратів ОВС входить у термінологію ОРД. Науковий пошук форм і методів, що відображають специфіку ЕС, заключається у пізнанні оточуючої дійсності зі всіма її особливостями, що притаманні ОРД. Разом з тим, виникає необхідність з'ясувати суть оперативно-розшукової характеристики стосовно до таких ситуацій.

Така специфіка діяльності вимагає від науковців не тільки введення нових понять в ОРД, але і пояснює їх особливості, тенденції зародження і

подальшого розвитку. ОО в ЕС виходить за рамки звичайної обстановки, що складається в результаті боротьби зі злочинністю.

Д.Г. Гребельський зазначав, що ще в положенні про підрозділи карного розшуку (5 жовтня 1918 р.) зазначалося, що робота цього підрозділу повинна вестись «шляхом негласного розслідування» [18, с.62]. Із приведеного та нормативних актів видно, що невід'ємною частиною діяльності у боротьбі зі злочинністю є її негласна спрямованість.

У таких ситуаціях інколи збільшується криміногенна активність злочинного елементу, що викликає необхідність використання у таких умовах ефективних заходів протидії може бути введений надзвичайний стан (далі – НС).

На період НС можуть вводитися певні заходи: особливий режим в'їзду та виїзду; обмеження свободи переміщення по території, на якій введено НС, посилення охорони громадського порядку й об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, заборона проведення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій, а також будь-яких масових заходів, заборона страйків, обмеження руху транспортних засобів та їх догляд. У разі потреби може бути введена комендантська година [19].

Право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України (ст.33 Конституції України) може тимчасово обмежуватися в разі введення НС, спрямованого на забезпечення безпеки громадян у разі стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій і епізоотій; на захист конституційного ладу при масових порушеннях правопорядку, що створюють загрозу життю і здоров'ю громадян або при спробі захоплення державної влади шляхом насильства.

Метою введення НС є усунення загрози та згідно зі ст. 2 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» як найшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства [19].

Таким чином, обставинами, при яких може вводитися НС згідно зі ст.4 зазначеного закону, можуть бути:

1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей,

що загрожують безпеці громадян і порушують нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масовий перехід державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідність відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади [20].

Разом з тим, як зазначає далі В.О. Глушков, міжнародна практика застосування воєнного стану в різних країнах свідчить про те, що законодавство більшості зарубіжних держав розглядає ці режими як правові інститути, що регламентують надзвичайний режим здійснення державної влади в різних ситуаціях, коли нормальне функціонування суспільства і держави неможливо. При цьому підтримка режимів надзвичайного чи воєнного стану практично неминуче пов'язана з обмеженнями прав і свобод громадян.

З урахуванням викладеного представляється вкрай важливим, як і на думку Глушкова В.О., об'єктивне поєднання доцільності та розумної достатності заходів державного обмеження прав і свобод громадян, що при цьому не повинні суперечити нормам міжнародного права, встановленим у суспільстві основам правопорядку і конституційним нормам.

Відповідно до Законів України «Про воєнний стан» [20] і «Про правовий режим надзвичайного стану» [19], що передбачають обмеження окремих прав і свобод громадян на час надзвичайного чи воєнного стану, ці обмеження В.О. Глушков ділить на наступні групи.

Перша група заходів може запроваджуватися в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період НС, які передбачені ст.16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»:

1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться НС;

2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд;

3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;

4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом;

5) заборона страйків.

Друга група — це додаткові заходи режиму НС у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру (ст.17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»):

1) тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;

2) встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій;

3) тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань;

4) встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів;

5) запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;

6) мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією завданих втрат;

7) зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах НС продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;

8) усунення від роботи на період НС, у разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі НС, та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб.

У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається тимчасове переведення або залучення на добровільній основі працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за дозволом відповідного керівника аварійно-рятувальних робіт та за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Законом забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я.

Третя група заходів, передбачена ст.18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», і передбачає додаткові заходи правового режиму НС у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку:

1) запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у певний період доби);

2) перевірку документів громадян, а в необхідних випадках - проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян;

3) заборону призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома відповідного військового комісаріату;

4) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі;

5) тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів, а у підприємств, установ і організацій — також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин;

6) заборону виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку;

7) регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборону роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування;

8) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі;

9) порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Четверта група - стосується заходів правового режиму воєнного стану, які має право здійснювати військове командування разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, а якщо це неможливо, — самостійно:

1) запроваджувати трудову повинність для працездатного населення, не залученого до роботи в оборонній сфері та сфері його життєзабезпечення і не заброньованого за підприємствами, установами та організаціями на період мобілізації та воєнного часу, з метою залучення до виконання робіт, які мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій, епізоотій, інших надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану;

2) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їх роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

3) вилучати для тимчасового використання необхідне для потреб оборони майно міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, підприємств, установ і організацій усіх форм власності та громадян, у тому числі згідно з Положенням про військово-транспортний обов'язок — транспортні засоби, споруди, машини, механізми, обладнання та інші об'єкти, пов'язані з обслуговуванням транспорту, та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

4) встановлювати охорону важливих об'єктів національної економіки України, які забезпечують життєдіяльність населення;

5) запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

6) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

7) перевіряти документи у громадян, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

8) у порядку, визначеному Конституцією і законами України, порушувати питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій, якщо вона загрожує суверенітету, національній безпеці України, її державній незалежності і територіальній цілісності, життю громадян;

9) здійснювати контроль за роботою підприємств зв'язку, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, театральних, концертно-видовищних та інших підприємств, установ і організацій культури, використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; регулювати роботу цивільних телерадіоцентрів, забороняти роботу аматорських приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

10) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян радіопередавальне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

11) забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

12) вилучати у громадян вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а у підприємств, установ і організацій — також навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

13) забороняти призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома військового командування;

14) встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність із розквартирування військовослужбовців та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

15) встановлювати порядок використання сховищ, споруд та інших об'єктів для захисту населення, а також для задоволення потреб оборони;

16) проводити евакуацію населення з місць і районів, небезпечних для проживання, а також підприємств, установ, організацій та матеріальних цінностей, які мають важливе державне, господарське і культурне значення;

17) запроваджувати в разі необхідності нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами, ліками;

18) усувати з посад керівників державних підприємств, установ і організацій за неналежне виконання ними своїх обов'язків, призначати виконуючих обов'язки керівників зазначених підприємств, установ і організацій.

Право на свободу думки, на безперешкодне дотримання своїх поглядів та на вільне вираження свого погляду (ст. 34 Конституції України) гарантує духовну і творчу свободу, не обмежену будь-якою обов'язковою ідеологією. Воно забезпечується розгалуженою й розвинутою в державі системою засобів

масової інформації, можливістю особи збирати інформацію з різних джерел. Зважаючи на реальні об'єктивні обставини, можуть бути обмеження свободи друкованих видань, засобів масової інформації шляхом введення попередньої цензури та іншими заходами.

Висновки. Науковий аналіз чинного законодавства та нормативних актів, що регламентують використання у боротьбі зі злочинністю в екстремальних ситуаціях свідчить про теоретико-правові проблеми їх діяльності,

Водночас практика використання таких заходів висвітлює типові недоліки в діяльності органів внутрішніх справ, які суттєво впливають на ефективність використання їх результатів.

Певні труднощі в організації розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності, що виникають в екстремальних ситуаціях під час дій працівників цих підрозділів, які діють у стані професійного ризику, необхідної оборони, крайньої необхідності, при виконанні спеціальних завдань, затриманні осіб, що вчинили злочини тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Рыбаков К.А.* Первые этапы развития рационального исчисления. Историко-математические исследования / К.А. Рыбаков. – М., 1949. – Вып.2. – 156с.
2. *Гегель Г.* Наука логика / Г. Гегель. – М., 1970. – Т.1. – С.190.
3. Термины и определения. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. под ред. Римаренко. – К. : КВШ МВД СССР, 1988. – С.60.
4. *Бехтерев В.М.* Гипноз, внушение и психотерапия и их лечебное значение / В.М. Бехтерев. – СПб, 1911. – С.47.
5. *Достоевский Ф.М.* Унижение и оскорбление / Ф.М. Достоевский. – К., 1985. – 366 с.
6. Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык, 1989. – С.225.
7. *Будз О.П.* Максимальні витрати води весняної повені на річках Північно-Західного регіону України: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.23.16 / Рівненський держ. технічний ун-т. – Рівне, 1999. – 19с.
8. *Ромашенко М.І.* Водні стихії. Карпатські повені: Статистика, причини, регулювання / М.І. Ромашенко, Д.П. Савчук. – К. : Аграрна наука, 2002. – 304с.
9. *Овчарук В.А.* Розрахункові характеристики максимального стоку весняної повені у басейні р.Сіверський Донець: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.07 / Одеський гідрометеорологічний ін-т. – О., 1998. – 17с.
10. *Яцюк М.М., Нецадим Л.П., Прокопенко О.І.* Стихійні лиха, аварії та катастрофи на території України: Конспект лекції з дисципліни «Цивільна оборона» для студ. усіх спец, денної та заочн. форм навчання / Національний ун-т харчових технологій. – К. : НУХТ, 2006. – 28с. – (Конспекти лекцій). – Бібліогр.: с. 28.
11. *Одинець В.А.* Катастрофи та надзвичайні ситуації: Соціально-економічні аспекти / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 1998. – 51с.
12. Порядок взаємодії відомчої воєнізованої охорони з органами (підрозділами) внутрішніх справ, Служби безпеки, Збройних Сил, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи у разі виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах підвищеної небезпеки. – Х. : ФОРТ, 2004. – 9с. – (Серія «Бібліотека підприємства»).

13. *Кальченко В.М.* Захист населення і територій України від надзвичайних ситуацій: Річна доповідь за 1997 рік / Кальченко В.М., Холоша В.І., Логінов В.В., Волков В.В., Гайдук О.В. / Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. — К., 1998. — 112с.

14. *Данилишин Б.М.* Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сид-України. — К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2001. — 260с.: табл. — Бібліогр.: с.— ISBN 966-7317-60-9.

15. *Ильичев В.И.* Деятельность МВД, УВД по обеспечении и реагировании на нее / В.И. Ильичев, В.Г. Самойлов. — К.: РИО МВД УССР, 1980. — С.10.

16. *Лукашов В.А.* Изучение и оценка оперативной обстановки / В.А. Лукашов, Н.Г. Михайлюк. — К.: МВД УССР, 1975. — С.16.

17. *Лекарь Г.* Деятельность МВД, УВД по обеспечении и реагировании на нее / Г. Лекарь. — К.: РИО МВД УССР, 1980. — С.440.

18. *Гребельский Д.В.* Некоторые вопросы совершенствования курса ОРД органов ООП. В Трудах ВИ МООП СССР / Д.В. Гребельский. — М.: ВШ МООП СССР. 1967. — Вып.16. — С.62.

19. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. // Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 23. — ст.176, із змінами 2003. — № 27. — ст.209, № 29. — ст.233

20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 р. // Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 28. — ст. 224, із змінами 2003. — № 27. — ст.209

21. Кодекс цивільного захисту України: закон від 02.10.2012 № 5403-VI// Офіційний вісник України від 30.11.2012. — № 89. — Ст. 3589.

Сервецький І.В. Екстремологія нова галузь юридичної науки: історичний аспект

У статті розкриті історико-методологічні засади екстремології – нової галузі юридичної науки. Проаналізовані заходи правового режиму воєнного стану, названі додаткові заходи надзвичайного стану з масовими порушеннями громадського порядку.

Ключові слова: екстремологія, засади, надзвичайний стан, воєнний стан, порушення.

Сервецкий И.В. Экстремология новая отрасль юридической науки: исторический аспект

В статье раскрыты историко-методологические основы экстремологии – новой отрасли юридической науки. Проанализированы меры правового режима военного положения, названы дополнительные меры чрезвычайного положения с массовыми нарушениями общественного порядка.

Ключевые слова: экстремология, основы, чрезвычайное положение, военное положение, нарушения.

Servetsky I.V. Ekstremologiya new branch of legal science: historical aspects

The article deals with the historical and methodological bases ekstremologii - a new branch of jurisprudence. Analyzed measures of the legal regime of martial law, additional measures are called emergency mass violations of public order.

Keywords: ekstremologiya, foundations, state of emergency, martial law violations.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2014.

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління» видає з 2010 року періодичний науковий юридичний журнал «Юридична наука». Журнал внесено в оновлений перелік фахових видань з юридичних наук постановою Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р., крім того журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre м. Париж); журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року.

З моменту свого заснування журнал став сполучною ланкою між науковцями і практиками, які працюють у науково-дослідних закладах, вищій школі, юриспруденції, державних установах України і зарубіжжя, між усіма тими, хто переймається проблемами розвитку юридичної науки, європейськими інтеграційними прагненнями.

Активна участь у наукових публікаціях на шпальтах журналу сприяє розвитку фундаментальних та прикладних досліджень з усіх напрямків юридичних наук, посиленню впливу права на вирішення правових, політичних, соціальних, екологічних, організаційних та інших проблем розвитку суспільства, держави, входженню України в європейський і світовий простір.

Журнал є дуже цікавим для науковців, докторантів, аспірантів, здобувачів, студентів, національного господарства, працівників правоохоронних органів, суддів, державних службовців та всіх тих, хто цікавиться правом.

РУБРИКИ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

- Загальні проблеми розвитку юридичної науки
- Цивільне, сімейне, міжнародне приватне право та цивільне процесуальне право
- Методологія сучасної юридичної науки
- Національна безпека та військовоє прав
- Питання теорії прав людини та право-вої держави
- Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право; кримінальне процесуальне право та криміналістика
- Теорія та історія держави і права
- Судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
- Філософія та соціологія права
- Господарське та господарське процесуальне право
- Міжнародне право. Право Європейського Союзу та порівняльне правознавство
- Земельне, аграрне та екологічне право
- Адміністративне, фінансове, податкове право та адміністративне судочинство
- Трудове право та право соціального захисту

Періодичність видання — 12 раз на рік. Журнал видається українською, російською, англійською мовами, анотації — українською, російською й англійською мовами. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування членами редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317, e-mail: Law@nam.kiev.ua

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;

- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;

- формулювання цілей статті;

- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;

- висновки з даного дослідження;

- внутрішню структуру статті — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;

- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами:

- прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- анотація англійською мовою на 1,5 сторінки;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;

- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей кандидатів наук, аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
 - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).
- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;
- информационную справку об авторе на украинском и английском языках;
- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- аннотация на английском языке на 1,5 страницы;
- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;
- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей кандидатов наук, аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
 - full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.